

POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVU

CIJENA 70 DIN.

Z A G R E B J U N I 1 9 5 3

POGLEDI

ČASOPIS ZA TEORIJU DRUŠTVENIH I PRIRODNIH NAUKA

OLEG MANDIĆ: KRIZA U PROUCAVANJU HISTORIJE KRŠĆANSTVA —
DALIBOR BROZOVIĆ: PUTOVI NAŠE NAUKE O JEZIKU — BRANKO
GAVELLA: NEKOLIKO MISLI O TEORIJI UMJETNIČKE NASTAVE II. —
ABDULAH ŠARČEVIĆ: NEKE MISLI O METODI MARXOVA »KAPITALA«
NAUČNA KRONIKA — JOSIP LUCIĆ: GLAVNA GODIŠNJA SKUP-
ŠTINA POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE — BERISLAV PERIĆ: O SA-
VJETOVANJU NASTAVNIKA TEORIJE DRŽAVE I PRAVA. — PRIKAZI
I OSVRTI — GAJO PETROVIĆ: DVIJE KNJIGE O SOVJETSKOJ FILO-
ZOFIJI — DRAGO MILETIĆ: ESTETIKA VOJSLAVA VUČKOVIĆA —
BIBLIOGRAFSKE BILJEŠKE — IZ SVEUČILIŠNOG ŽI-
VOTA — M. OGRIZOVIĆ: IN MEMORIAM STJEPANU PATAKLIJU —
PRVI STATUT KATEDRE NA EKONOMSKOM FAKULTETU

»POGLEDI 53«

ČASOPIS ZA TEORIJU DRUŠTVENIH I PRIRODNIH NAUKA

Izdaje:

Društvo nastavnika sveučilišta, visokih škola i suradnika naučnih ustanova
u Zagrebu

Uređuje redakcijski kolegij:

Kosta Bastaić, Slavko Borojević, Aleksander Flaker, Ivo Frangeš, Grga Gamulin,
Leo Randić, Predrag Vranicki

Sekretar redakcije i odgovorni urednik

Rudi Supek

Šira redakcija:

Berus Niko, profesor Više Pedagoške Škole
 Cipra Milo, profesor Muzičke Akademije
 Čulinović Ferdo, profesor Pravnog fakulteta
 Dabčević Savka, asistent Ekonomskog fakulteta
 Filipović Vladimir, profesor Filozofskog fakulteta
 Franković Dragutin, predavač Filozofskog fakulteta
 Gospodnetić Jugoslav, asistent Akademije za kazališnu umjetnost
 Grdenić Drago, docent Prirodoslovno-matematskog fakulteta
 Guberina Petar, profesor Filozofskog fakulteta
 Kurepa Đuro, profesor Prirodoslovno-matematskog fakulteta
 Mažuran Đorđe, asistent Filozofskog fakulteta
 Mohorovičić Andre, profesor Tehničkog fakulteta
 Perić Berislav, asistent Pravnog fakulteta
 Pinter Tomislav, profesor Medicinskog fakulteta
 Prelog Milan, predavač Filozofskog fakulteta
 Roler Dragan, asistent Ekonomskog fakulteta
 Sirotković Jakov, docent Ekonomskog fakulteta
 Šidak Jaroslav, profesor Filozofskog fakulteta
 Škavić Josip, rektor Akademije za kazališnu umjetnost
 Škreb Zdenko, docent Filozofskog fakulteta
 Škreb Nikola, asistent Medicinskog fakulteta
 Torbarina Josip, profesor Filozofskog fakulteta
 Vojnović Zdenko, direktor Muzeja za umjetnost i obrt
 Zaninović Vice, predavač Filozofskog fakulteta

Uredništvo i administracija: Zagreb, Braće Kavurića 17 (Društvo nastavnika sveučilišta, visokih škola i suradnika naučnih ustanova), telefon 38-289. Broj ček. računa kod Narodne banke: Društvo nastavnika Sveučilišta i visokih škola Zagreb br. 401-T-183 za »Pogled 53«.

Četvrtgodišnja pretplata: 150 Din., polugodišnja pretplata: 300 Din., godišnja pretplata: 600 Din. Cijena pojedinom broju 70 Din. Časopis izlazi mjesečno (osim u julu i augustu).

Uredništvo prima petkom od 17 do 20 sati.

ČASOPIS IZLAZI NAJMANJE NA 5 ŠTAMPANIH ARAKA

Tisak Grafički zavod Hrvatske, Zagreb

Oleg Mandić:

KRIZA U PROUČAVANJU KRŠĆANSTVA

I.

Već u XVI. stoljeću pojavila su se kritička mišljenja, koja su stavljala u sumnju vjerodostojnost raznih shvaćanja o božanskom porijeklu kršćanstva, na kojima su se temeljila službena naziranja kršćanskih crkava. Lelio i Fausto Socin i Servet bili su prvi, koji su nijekali božansku prirodu Isusa Krista te su ga smatrali prorokom i osnivačem jedne nove religije. Serveta je zbog njegovih nazora inkvizitor u Lyonu osudio na smrt, te se on sklonio u Genèvu Kalvinu, koji ga je smatrao isto tako opasnim za religiju te ga dao spaliti god. 1553. Servetova smrt pokazuje, da između pojedinih crkvenih organizacija, u ovom slučaju katoličke i kalvinističke, nije bilo nikakve razlike u mišljenju, kad se radilo o tome, da se kazni jedan slobodan um zbog kritike ideoloških osnova, na kojima one počivaju.

U XVIII. stoljeću kritika deista Annetta, Tolanda, a naročito Woolstona i Voltaira temeljila se na istim postavkama, da je Isus Krist bio samo prorok i ništa više. Tradicija o navodnim njegovim čudesima i strogi propisi, koji se u njegovo ime nametaju kršćanima, ne predstavljaju drugo, nego izmišljotine »lukavih svećenika«, prêtres rusés — kako ih nazivlje Voltaire.

To su bili prvi pokušaji u historiografiji, da se kritički analiziraju podaci o postanku kršćanstva. Njima je bila svrha uzdrmati stajalište službenih crkava, protiv kojega su se borili deisti. Iako su imali ovaj neposredni praktički cilj, ipak se njima ne smije osporavati naučni karakter, kao što to čini Klausner, koji smatra, da se o naučnoj obradi takvoga problema može govoriti samo u slučaju, ako je ona nezavisna »od religioznoga ili antireligioznoga uvjerenja«. ¹ U ovoj opasci ističe se Klausnerov subjektivni stav. On to može kazati i primjenjivati u praksi, ali samo za kršćanske religije zato, što se kao Židov nalazi izvan dohvata autoriteta, tradicije i odgoja kršćanskih crkava. Zaključci na području historije religija, ako zbilja žele biti naučni, moraju odbaciti svako religiozno uvjerenje, jer je ono jedino u stanju, da naučnoga radnika oslobodi onih obaveznih i preduzetih nazora, koje mu nameće vjera i pripadnost nekoj religiji. I samim time su oni antireligiozni.

Reimarus, koji radi također u XVIII. stoljeću i koji također potječe iz krugova deista, u svojem je glasovitom djelu *O cilju Isusa i njegovih učenika* ² podvrgao kritici podatke iz Novoga zavjeta te je pokušao dokazati, da taj religiozni pokret

¹ *Jesus von Nazareth — Seine Zeit, sein Leben und seine Lehre*, Berlin, 1934, str. 98.

² *Vom Zwecke Jesu und seiner Jünger*, izdao Lessing god. 1777., deset godina poslije Reimarusove smrti kao zadnji od *Fragmente eines Ungenannten* pod naslovom *Noch ein Fragment des Wolfenbüttelschen Ungenannten*.

nije izlazio izvan okvira židovskoga društva onoga vremena, da predstavlja jednu od pojava židovskoga mesijanstva i eshatologije i da nije bio izravni izvor kršćanstva.

Drugim riječima, Reimarus je tvrdio, da su sljedbenici Isusa Krista bili jedna od židovskih religioznih sekta, da je ova nastala kao proizvod mesijanističkih težnja, koje su u ono vrijeme prevladavale u Palestini, i da nikomu od njezinih sljedbenika nije palo na pamet, da svoja religiozna naziranja smatra svjetskom religijom, kojoj je svrha spasiti čitavo čovječanstvo.

Više intuicijom negoli historijskom kritikom Reimarus je već u XVIII stoljeću tačno postavio problem i pokazao put, kojim treba poći, da se istraži postanak kršćanstva kao svjetske religije. Isustvo je skroz židovsko-religiozni pokret pa, prema tome, izvori kršćanstva moraju biti drugi, kada to nije židovsko društvo I. stoljeća pr. n. e.

Kasniji pisci, koji su se bavili postankom kršćanstva, potpuno su zanemarili osnovnu postavku, da je jedna stvar problem Isusa i isustva, koje treba proučavati u okviru društvenih prilika u Palestini, a posve druga sam postanak kršćanstva i da se ta dva različita problema ne smiju povezivati pri pokušajima njihova rješavanja.

Baš u ovom pitanju došla je najviše do izražaja tradicija kršćanskih teoloških naziranja. Ona je zastrla pogled naučenjacima, koji su istraživali postanak kršćanstva tako, da su oni u Isusu Kristu i nadalje gledali osnivača kršćanstva onako, kako to traže dogme kršćanskih religija. Stoga se kritika usmjerila na eksegetsku analizu evanđelja, kako bi u njima pronašla odgovor na pitanje da li je Isus Krist historijska ličnost ili ne i kako bi se odredilo palestinsko porijeklo kršćanstva. Ovo se smatralo osnovnim pitanjem. Ako bi Isus Krist postojao kao historijska ličnost, onda bi samim time bilo dokazano, da je kršćanstvo niklo u Palestini kao njegovo naučavanje, da se kasnije proširi iz toga središta u Malu Aziju, Grčku i u druge pokrajine Rimskoga carstva.

Isus Krist, dakle, bio je središte problema, te su se bitke vodile oko pitanja da li je uopće postojao ili ne. Svi oni, koji su osporavali božansko porijeklo kršćanskih religija, usredotočili su svoje napore na to da dokažu, kako on nije bio historijska osoba. Kada bi bilo neosporno, da Isus Krist nije nikada postojao — tako su mislili neki pisci — onda bi time dokazali zemaljsko porijeklo kršćanstva nasuprot osnovnoj tezi kršćanskih crkava, da je božji sin Isus Krist u Palestini objavio novu religiju, koja se odavde širila po svijetu. Već pri koncu XVIII stoljeća Dupuis je tvrdio, da je Isus Krist bio alegorija, izmišljena od ljudi, u kojoj su oni shvatili sunce, koje se rada za zimske suncostaje i koje za proljetnoga ekvinocija pobjeđuje sile tmine, kad uskršava kao pobjednik nad ovima.³ Volney isto tako smatra, da Isus Krist nije nikada živio.⁴

Kad se dokazivalo, da Isus Krist nije postojao, onda bi iskrsnula druga poteškoća. Nije bilo dosta zanjekati postojanje Isusa Krista kao historijske osobe, da se skine s dnevnoga reda problem postanka kršćanstva. Budući da je time ovaj problem postao još zamršeniji, naročito kad se nije obraćala pažnja na klasni sastav i ideologiju nižih slojeva stanovništva u Siriji i Maloj Aziji, neki su rješavali problem

³ *Mémoires sur l'origine des constellations et sur l'explication de la fable par l'astronomie*, 1781; *Origines de tous les cultes ou religion universelle*, 1796.

⁴ *Les ruines ou méditation sur les révolutions des empires*, 1791.

na taj način, da su Pavla iz Tarza smatrali osnivačem kršćanstva, kao što je to uradio na pr. Drews.⁵

Prema tome, Isus Krist u prvom redu, a Pavao u drugom, postali su jezgra problema o postanku kršćanstva. Svi sporovi, rasprave i sukobi vodili su se prvenstveno oko pitanja da li je Isus Krist kao osnivač kršćanstva bio historijska ličnost ili ne.

To vrijedi i za istraživanja u XIX. i XX. stoljeću. Strauss je god. 1835.-36. dao kritičku analizu evanđelja te je smatrao da su ona proizvod mitosa⁶ i da nemaju nikakve vrijednosti za historičara. On je bio dosljedan svojem filozofskom gledanju, koje ga je dovelo do zabacivanja kršćanstva kao religije u prilog panteizma.⁷ Ali on nije odgovorio na pitanje, kako je došlo do postanka kršćanstva kao svjetske religije.

Baur, osnivač Tübingenske škole protestantskih teologa, prihvatio je uglavnom Straussove nazore. Štaviše, on je istaknuo kao važan faktor za rješenje problema sukob između Petra, »apostola Židova«, i Pavla, »apostola pogana«, t. j. između t. zv. »židovskoga kršćanstva« i »poganskoga kršćanstva«, ali nije bio u stanju da odbaci osnovno predubjeđenje, nakalemjeno religioznim odgojem, da se radi o dva razvojna oblika kršćanstva, a ne o različitim sektama — jednoj specifično židovskoj u Palestini, a drugoj helenističkoj iz Sirije i Male Azije, koje su nastale nezavisno jedna od druge, kako je to pred osamdeset godina naslutio Reimarus.

Svakako, istraživanja Tübingenske škole su s jedne strane produbila eksegezu novozavjetnih spisa, a s druge izvela u prvi plan pojavu Pavla iz Tarza kao najzaslužnijeg lica za širenje kršćanskih religioznih nazora u krajevima oko istočnoga dijela Sredozemnog mora. I u određivanju odnosa između naučavanja, koje je u svojim spisima širio Pavao, i onog isustva, kakvo izlazi iz Evanđelja, nije se obratila pažnja na činjenicu, da se radi o dva različita naziranja, jednom primitivno-mesijanističkom, koje odgovara shvaćanju nižih slojeva stanovništva Palestine, i drugom gnostičkom,⁸ nastalom u helenističkoj sredini trgovačkih gradova Sirije i Male Azije. Od mladosti usađene religiozne sheme pokazale su se jače od objektivne historijske analize.

Bruno Bauer je ispočetka smatrao, da je Isus Krist stvarno živio, samo što nije poznato, tko je on bio i što je radio.⁹ Kasnije, zastupao je gledište, da je Isus

⁵ *Christusmythe*, sv. I i II, Jena, 1910—1911.

⁶ *Das Leben Jesu*, Bonn, 1904; *Der Christus des Glaubens und der Jesus der Geschichte*, Berlin, 1865.

⁷ *Der alte und der neue Glaube*, Leipzig, 1872.

⁸ Gnostičke religije su tako nazvane prema grčkoj riječi γνῶσις = spoznaja. One nastaju oko početka nove ere, u nekim krajevima Rimskoga carstva, kao u Egiptu, još i ranije. Osnovne su im misli: dualizam između dobra — duha i zla — materije; jedinstveno božanstvo izvan svijeta; mnogostrukost božjih osoba; težnja za spasenjem vjernika, koje se ostvaruje spoznajom zla, u kojemu je ogrezao čovjek, i dobra, koje je božanstvo; pojava spasitelja, koji pokazuje vjernicima kako se mogu spasiti; sjedinjavanje njihove duše s božanstvom poslije smrti.

Kršćanske religije također pripadaju ovoj kategoriji. Kršćanstvo se, doduše, ograđuje od toga, da bude svrstano u istu kategoriju sa gnostičkim sektama II. stoljeća, koje smatra heretičkim, izgovarajući se time, da je kršćanskim religijama mjerodavna jedino vjera, a ne racionalni momenti, kao što je to kod gnostičkih sekta. Ali uspoređivanjem poslanica Pavla iz Tarza, koje su sastavni dio kanona svih kršćanskih religija, s nekim dijelovima *Corpus hermeticum* — zbirke gnostičkih djela iz Egipta, dolazi se nužno do zaključka, da se radi o bitno jednom i istom ideološkom naziranju, koje se razlikuje samo po načinu kako se prikazuje u raznim društvenim sredinama.

⁹ *Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker*, Berlin, 1841—42.

Krist jedna fantastična tvorevina. Kombinacija etičkih nazora rimskoga filozofa Seneke i religioznih nazora židovsko-helenističkoga Filona pripisala se izmišljenom liku mesije Isusa, osnivača nove religije.¹⁰ Bauer je došao do zaključka, da je kršćanstvo nastalo u II. stoljeću i da je proizvod mašte sve ono, o čemu pričaju evanđelja i drugi novozavjetni spisi. Zasluga je Bauerova, da je jedamput zauvijek pokazao, da izvor kršćanstva valja tražiti u društvenim prilikama Rimskoga carstva, a ne Palestine. Njegova je destruktivnost s obzirom na podatke iz evanđelja bila uvjetovana žestokom reakcijom na asocijaciju pojmova Isus — Krist — osnivač kršćanstva. I on je prihvatio tu asocijaciju u cjelini, iako se protiv nje borio, jer nije pokušao da je razbije. Na taj je način pošao onim običnim putem negiranja, da je Isus postojao, da bi dokazao, da kršćanstvo nije nastalo u Palestini. Svakako Bauer nije uzeo u obzir ulogu masa pri stvaranju ideologija, koje su sadržane u novozavjetnim spisima.

Stoga Engels nije u potpunosti prihvatio njegovo stanovište: »Naravno, Bauer se, kao i svi ljudi, koji se bore protiv ukorenjenih predrasuda, u tom radu mnogo prebacio. Da bi i književnim dokumentima utvrdio utjecaj Filona i, naročito, Seneke, na kršćanstvo u njegovom začetku i da bi novozavjetne pisce formalno prikazao kao plagijatore tih filozofa, Bauer je morao da nastanak nove religije pomeri za pola veka unapred, da odbaci suprotne izveštaje rimskih historičara i, uopšte, da dozvoli sebi velike slobode u izlaganju historije. Po Baueru, hrišćanstvo kao takvo nastaje tek pod flavijevskim carevima, novozavjetna literatura tek pod Adrijanom, Antoninom i Markom Aurelijem. Time kod Bauera iščezava i svaka istorijska pozadina za novozavjetne priče o Isusu i njegovim učenicima; one su pretvaraju u legende, u kojima se unutrašnje razvojne faze i duhovne borbe prvih općina prenose na više ili manje izmišljene osobe.«¹¹ Mehring također pravi zamjerku: »Bruno Bauer čak osporava da je Isus ikad živeo, iako je u tome otišao suviše daleko.«¹²

Prema Engelsovu mišljenju Tübingenska je škola svojim kritikom dala maksimum »onoga, sa čime se nauka danas može miriti kao sa spornim«, dok Bauer daje »maksimum onoga, što ona u tome može da osporava pa, stoga, stvarna istina leži između tih granica.«¹³

Engelsov i Mehringov je prigovor to više opravdan, što Bauer nije obratio dužnu pažnju na zaključke R. von der Alma.¹⁴ Ovaj je pisac isticao veliku sličnost i povezanost, koja postoji između naučavanja isustva i prvih talmudista te je ponavljao staru Reimarusovu misao, da se ti nazori mogu protumačiti samo iz suvremenih odnosa u židovskom društvu. U ovom preučavanju zaključaka R. von der Alma pokazuje se jedan novi oblik primjene religioznoga uvjerenja. U Talmudu, skupu religioznih i običajnih propisa Židova nastalim u novoj eri, nalazi se nekoliko tekstova, iz kojih bi izlazilo, da je u Palestini u I. stoljeću n. e. djelovala jedna sekta, kojoj je na čelu bio neki Ješua — židovsko ime za Isusa. Iako su u historiji kršćanstva ti tekstovi poznati već devedeset godina, redovita je pojava, da

se na njih ne osvrće nitko od onih, koji se bave problemom postanka te religiozne ideologije.

Nije teško pogoditi uzrok ovome preučavanju. Oni, koji u bilo kakvu obliku brane tezu kršćanskih crkava, da je Isus osnivač kršćanstva, vjeruju u tu tezu, pa se zadovoljavaju time, da brane autentičnost tekstova iz Josipa Flavija i Tacita, u kojima su pobožne kršćanske ruke izvršile interpolacije o Isusu Kristu. Osim toga, svaki bi poziv na talmudska svjedočanstva o isustvu iz I. stoljeća izazvao jednu nepremostivu poteškoću, jer bi bilo potrebno objasniti kako to, da Talmud u tim najstarijim tekstovima opisuje Jošuu kao pravovjernoga Židova-farizeja, osnivača jedne male židovske sekte, i to bez ikakva neprijateljskoga osjećaja prema njemu, kakav bi nužno morao postojati, ako bi se radilo o mesiji-Kristu, osnivaču jedne nove religije, koja bi bila protivnik židovske. Takvo neprijateljstvo izbjija iz kasnijih tekstova Talmuda, koji predstavljaju polemiku sa novozavjetnim spisima. Stoga su svi pisci, koji su zastupali identičnost Isusa i osnivača kršćanstva, prelazili preko najstarijih tekstova Talmuda kao da ih nikada nije bilo. Tako Guignebert¹⁵ uopće ne uzima u razmatranje podatke iz Talmuda, jer bi oni pokolebali njegovu osnovnu tezu, da je uzrok kršćanstva u Isusu, kojega su poslije njegove smrti učenici proglasili za mesiju i spasitelja-Krista, iako on sam nije bio svijestan toga, da svojim naučavanjem osniva kršćanstvo i njegovu crkvenu organizaciju.¹⁶ Talmud se ne odnosi neprijateljski prema pripadnicima isustva, pa se takav pomirljiv stav nikako ne slaže s progonima, kojima su oni — kao kršćani — navodno bili izvrgnuti od strane židovskih vlasti, kako to pričaju *Djela apostolska*. Kad bi ti progoni bili dovedeni u sumnju, onda bi se srušila čitava konstrukcija, da su kršćani, bježeći pred njima iz Palestine, širili svoju religiju u Siriji i Maloj Aziji.

Protivnici te službene kršćanske teze postupili su na isti način. Bilo je mnogo lakše dokazati, da u latinskim tekstovima o Isusu Kristu postoje interpolacije kako to naročito radi Drews,¹⁷ da o njemu nema historijskih podataka i na temelju toga zaključiti, da on uopće nije postojao. Time bi bila razbijena teza o osnivaču kršćanstva i o njegovu palestinskom porijeklu, pa su se onda mogle praviti razne kombinacije o tome, da je Krist utjelovljenje sunčanih mitosa, kako to tvrdi Drews, ili da je osnivač kršćanstva Petar, teza, koju zastupa Couchoud.¹⁸ Ako bi, pored toga, bilo potrebno osvrnuti se na tekstove Talmuda, onda stvar postaje zamršena, jer bez jednoga dugotrajnog, specijalnog istraživanja nipošto ne bi bilo moguće dokazati neosnovanost podataka iz prvoga razdoblja, kada se formirao Talmud. A i u tom bi slučaju uspjeh mogao biti problematičan.

L. Henri ide još i dalje.¹⁹ Karakteristično je za njegovu naučnu metodu to, da šutke prelazi preko onih tekstova Talmuda o isustvu, za koje se smatra da potječu iz I. stoljeća. Spominjući židovska vrela u vezi s postankom kršćanstva, Henri veli doslovce: »Ona su kasnoga porijekla, te ih ne nalazimo nego u *Talmudu*, proizvodu čitavoga židovskog davidskog mesijanizma, ali palestinski je Talmud redigiran tek 400 godina poslije Isusa Krista, a babilonski oko god. 500. Ono, što se tamo veli o Isusu, potječe od dosta vulgarne protukršćanske polemike: zapravo u Tal-

¹⁰ *Christus und die Cäsaren, der Ursprung des Christentums aus dem römischen Griechentum*, Berlin, 1877.

¹¹ *Prilog historiji ranog hrišćanstva*, Beograd, 1951, str. 15—16 (podcrtao O. M.).

¹² *Istorija Nemačke*, Beograd, 1951, str. 155.

¹³ Engels, o. c., str. 16.

¹⁴ Pseudonim F. W. Ghillanyja. *Theologische Briefe an die Gebildeten der deutschen Nation*, 1863 i *Die Urteile heidnischer und jüdischer Schriftsteller der vier ersten christlichen Jahrhunderte über Jesus und die ersten Christen*, 1864, cit. prema Klausner, o. c., str. 112.

¹⁵ *Jésus*, Paris, 1933; *Le Christ*, Paris, 1943.

¹⁶ *Jésus*, str. 664 i sl.; *Le Christ*, str. 3 i sl.

¹⁷ *Die Christusmythe*, sv. I i II.

¹⁸ *Le mystère de Jésus*, Paris, 1922.

¹⁹ *Les origines de la religion*, Paris, 1936, prevedeno na hrvatski *Porijeklo religije*, Zagreb, 1946. i na slovenski Ch. Hainchemin (L. Henri), *Izvor religije*, Ljubljana, 1952.

modu... nalazi se priča, koja od Mesije čini sina jedne židovske češljačice i rimskoga vojnika Pantere (Ben Pandira). Karakteristična je pojava, koja dokazuje, da redaktori Talmuda nisu znali, da je Krist postojao nego na temelju kršćanskih knjiga te da mu nisu davali njegovo židovsko ime, već samo njegovo grčko.²⁰

To je stanovište Henri preuzeo od Guigneberta.²¹ Samo što je ovome, koji zastupa mišljenje da je Isus živio, od koristi za njegovu tezu, da prešućuje one dijelove Talmuda, koji se trpeljivo odnose prema isustvu kao jednoj židovskoj sekti. To je razlog zašto Guignebert općenito tvrdi, da je do redakcije najstarijih dijelova Talmuda došlo potkraj II. stoljeća,²² iako se ne osvrće na druga mišljenja, koja stavljaju te redakcije na početak istoga stoljeća kao ni na činjenicu, da su pojedini tekstovi često stariji, nego što je redakcija zbornika, koji njih sadrži. Na jednom drugom mjestu on to izričito dopušta za gnostičke tekstove, koji sastavljaju zbirku *Corpus hermeticum*²³ i tako dovodi u sumnju svoju objektivnost. Kad to ne bi uradio, Guignebert bi se našao u neprilici, jer ne bi mogao protumačiti kako to, da su pripadnici takve ekskluzivno židovske sekte, o kojima govori Talmud, mogli stvarati i širiti kršćanstvo, za koje on sam veli, da ga Isus nije osnovao i o kome uopće nije pomišljao.²⁴

Ali takav postupak nije smio dopustiti sebi onaj pisac, koji ima namjeru, da s marksističkoga gledišta dokaže, da Isus nije postojao. Ne ulazeći u samo pitanje historičnosti Isusove pojave,²⁵ valja istaknuti, da Henri hotice ili nehotice pravi zbrku, jer prikazuje, kao da je takvim tekstovima iz Talmuda o isustvu izvor anti-kršćanska propaganda, koju su vodili Židovi. Da se uvjeri o protivnom, dosta je bilo, da je Henri konzultirao Klausnerovo djelo *Isus iz Nazareta*, u kojemu su navedeni svi takvi tekstovi i koje je izašlo u francuskom prijevodu tri godine prije Henrijeva *Porijekla religije*. Kad bi to bio učinio, bilo bi potrebno upustiti se u specijalna istraživanja, koja bi, vjerojatno, dovela do posve suprotnoga rezultata od onoga, koji je on sebi unaprijed odredio. Stoga je bilo mnogo jednostavnije tvrditi en bloc, da svi židovski tekstovi o Isusu potječu iz V. i VI. stoljeća i tako ukloniti zapreku tezi, da isustva nije nikada bilo. Prepuštamo čitaocu sud, da li se takva metoda prešućivanja činjenica može nazvati naučnom. Ona samo pruža dokaz, da se radi o jednom preduzetom mišljenju, koje je isto tako netrpeljivo kao i stanovište kršćanskih crkava.

Kao što oni naučni radnici, koji se nalaze izravno ili posredno pod utjecajem službene teze o božanskom porijeklu kršćanstva i o njegovu jednom jedinom palestinskom izvoru, traže u izvorima samo one argumente, koji su pogodni za njih, to isto rade njihovi protivnici. I jedni i drugi, dakle, a priori vjeruju u svoje teze o tome, da je Isus postojao ili da nije postojao, t. j. prije nego što pristupaju analizi podataka. Dakako, da onda između njih izabiru samo one, koji mogu koristiti njihovim uvjerenjima. Pretpostavljena uvjerenja postaju tako polazna točka njihovih izlaganja mjesto toga, da zaključci budu konačan rezultat jedne naučne analize svih podataka, koji se odnose na taj problem. I to je uzrok krizi, u koju su zapali pisci, koji se have postankom kršćanstva.

²⁰ *Les origines de la religion*, str. 144 (podcrtao O. M.).

²¹ *Jésus*, str. 23.

²² Kao gore, str. 491.

²³ *Le Christ*, str. 338.

²⁴ *Jésus*, str. 498.

²⁵ Osvrnut ću se na taj problem u jednom drugom radu.

II.

Kako smo kazali, jezgra problema o postanku kršćanstva sastojala se u pitanju, da li je Isus bio historijska osoba i da li je u Palestini osnovao jednu sektu i bio njezin prorok. Kroz drugu polovicu XIX. i prvu polovicu XX. stoljeća vodile su se žučne rasprave i lomila koplja oko te jezgre, koja zapravo nema nikakve važnosti za rješeneje problema o nastajanju kršćanstva.

Da se objasni postanak te nove svjetske religije u društvenim uvjetima Rimskoga carstva u prvim stoljećima nove ere, od posve se sporedna značaja da li je postojala ili nije postojala neka mala židovska sekta i njezin prorok. Ona je eventualno mogla vršiti izvjestan utjecaj na kasniji razvitak kršćanskih nazora, ali nikako ne na njihov postanak.

Kao što je to dokazao Bauer, prvi počeci kršćanstva nicali su na drugim područjima Rimskoga carstva, a ne u Palestini. Ipak valja uzeti u obzir Engelsovu opasku, da je on u težnji, da dokaže svoju tezu, previše slobodno rukovao historijskim činjenicama tako, da je početke kršćanstva stavio u II. stoljeće. Kasnija su otkrića spisa i spomenika kao i istraživanja, vezana uz te nove nalaze, pokazala, da su se u sredini II. stoljeća kršćanske općine nalazile u svojem punom naponu i da su po prilici u to vrijeme bile završene konačne redakcije raznih novozavjetnih spisa, koji sastavljaju kanon kršćanstva, dok su njihove prve redakcije nastajale u raznim mjestima u istočnim pokrajinama carstva, izuzevši Palestinu, i to već u drugoj polovici I. stoljeća n. e.

Prema tome, postanak kršćanstva valja istraživati u okviru društvenih odnosa, koji su vladali u istočnim provincijama Rimskoga carstva. Ali također valja uzeti u obzir još jedan faktor, na koji je ukazao Engels: »Religija, jednom stvorena, sadrži uvijek izvjestan materijal, naslijeđen od starih vremena, kao što uostalom u svim ideološkim oblastima tradicija predstavlja veliku konzervativnu silu. Ali promjene, koje se dešavaju s tim materijalom, potječu iz klasnih odnosa ljudi, koji vrše te promjene«.²⁶

Kao svaka društvena pojava i kršćanstvo je nastalo kao rezultat djelovanja većeg broja društvenih faktora u prvim stoljećima nove ere. Među tim faktorima važna je također religiozna ostavština prošlih vremena, jer predstavlja onu tradiciju, koja je ideološki povezala kršćanstvo s religioznim oblicima, koji su mu prethodili. A to su grčki filozofi i religiozni nazori, utjecaji istočnih religija, misterije iz jednih i drugih izvora, mesijanistička i eshatološka vjerovanja. Budući da su nosioci ideologija ljudi, koji žive u određenim ekonomskim, političkim, pravnim i t. d. odnosima I. stoljeća, onda su ti njihovi materijalni uvjeti života u prvom redu mjerodavni za postanak i razvitak ideologija. Ali su ti ljudi, ulazeći u društveni život, nalazili određenu ekonomsku, političko-pravnu i ideološku strukturu društva, u kojemu žive. Stoga, se oni nisu mogli riješiti utjecaja te strukture, koju su stvorila prethodna pokoljenja. A dio te strukture su također religiozna naziranja, u kojima se odgajaju ljudi određena razdoblja i na koja oni onda djeluju u skladu sa svojim načinom života.

Koncentracija napora, koju su historiografi kršćanstva sproveli samo na pojavi Isusa Krista i na njegovu naučavanju, bez obzira da li se radi o njegovim branio-cima ili onima, koji tvrde da nije nikada postojao, imala je za posljedicu, da je problem bio postavljen veoma usko. Palestina, Isus i njegovi učenici, Petar, Crkva

²⁶ Ludvig Feuerbach i kraj klasične njemačke filozofije u Marx-Engels, *Izabrana djela*, sv. II., Zagreb, 1950, str. 372 (podcrtao O. M.).

i Pavao iz Tarza bili su glavni predmeti istraživanja, a također pojedine etape navodnoga linearnog širenja kršćanstva iz Palestine. Ovi naučenjaci, koji su bili povezani sa kršćanskim crkvama, nisu se smjeli udaljiti od ove sheme, jer bi time stavili u pitanje božansko porijeklo kršćanskih religija. Ali su ih i njihovi protivnici slijedili na tom putu subjektivnog idealizma, jer nisu spoznali stvaralačku ulogu masa u historiji. Svaki je tabor ostao na svojim pozicijama, a do istine je još daleko. U tom se sastoji kriza historiografije kršćanstva. Ona je došla u čor-sokak, iz kojega nema izlaza pomoću onih sredstava i metoda, kojima se dosada služila.

Napredovalo je znanje o društvenom životu u Rimskom carstvu. Sve veći broj tih podataka svodi na ništa vjerojatnost, da bi prorok jedne male židovske sekte, kojoj je u V. stoljeću nestao svaki trag, mogao samo riječju svojega naučavanja povući za sobom i eksploatirane i eksploatatore u Rimskom carstvu. To su uvidjeli napokon i branioци teze kršćanskih crkava. Iako oni ne govore o toj krizi, ona ipak postoji, te svaki historičar kršćanstva, koji nešto drži do sebe, nastoji pronaći neki način, koji bi mu dopustio da izađe iz čor-sokaka, t. j. da pomiri tezu o palestinskom porijeklu kršćanstva s novim tekovinama historije.

Ti pokušaji znaju biti nesigurni, naročito kad se pisci ne mogu riješiti onih duhovnih spona, koje im je nametnuo njihov odgoj, iako se mnogo puta vide naponi da činjenice prosuđuju objektivno, na temelju historijskih činjenica. Takav je slučaj sa Loisyjem, katoličkim svećenikom i profesorom teologije, koji je, doduše, bio izopćen iz katoličke crkve zbog svojih spisa, što opet nije moglo pridonijeti tome, da odbaci one sheme, koje je u nj usadio odgoj. Stoga Loisy nije u stanju odreći se misli, da je Isus osnivač kršćanstva, ali je oprezan te tvrdi »da Isusova propovijed nije mogla jako odjeknuti izvan Galileje«. ²⁷ U suštini bi Loisy želio pomiriti i pristalice mitosa o ljudskom porijeklu Krista i njegove protivnike. Iz njegovih riječi izlazi samo taj zaključak, da je Isus živio i da je umro na križu, dok su podaci o njegovu životu i naučavanju mitos. Kršćanstvo se rodilo — slijedeći Loisyja — sa smrću Isusovom, a proširilo se iz Judeje zahvaljujući jednoj grupi Židova-helenista, t. j. onih, koji su prihvatili helenistički način života. Ovu su grupu Isusovih učenika navodno proganjale židovske vlasti u Jerusalemu te se ona raspršila, a njezini su sljedbenici osnovali prve kršćanske općine izvan Judeje. ²⁸

Značajno je, da Loisy utvrđuje gnostički karakter većega broja poslanica, koje se pripisuju Pavlu iz Tarza, i Evanđelja po Ivanu, ali iz te, veoma važne činjenice, ne izvodi nikakav zaključak, već je samo registrira. On, dakle, ne tumači otkuda je najedamput u naučavanje isustva banula helenistička gnoza, i to u takvoj mjeri, da od isustva u tekstu t. zv. Pavlovih poslanica i Evanđelja po Ivanu stvarno ne ostaje ništa.

Loisy se, dakle, nalazi veoma blizu misli, da nije moguće izaći iz krize, u koju je zapala historiografija o kršćanstvu, ako se zadrži shvaćanje o Isusu Kristu kao o jedinstvenoj pojavi. Kod njega postoje svi elementi za to, da se židovski Isus odvoji od kršćanskoga Krista, i da se svaka od ovih pojava posmatra odvojeno u okviru, u kojemu je nastalo isustvo u Palestini, a prakršćanska gnoza u Siriji i u Maloj Aziji.

²⁷ *La naissance du christianisme*, Paris, 1933, cit., po talijanskom prijevodu *Le origini del cristianesimo*, Torino, 1942, str. 64.

²⁸ Kao gore, str. 111.

III.

Ono, što nije uspjelo Loisyju, pokušao je napraviti Guignebert, ²⁹ ali i on nije bio u stanju riješiti se spona tradicije. Već je karakteristična sama koncepcija njegove trilogije. Ona započinje s historijskim prikazom okoline, u kojoj se pojavio prorok jedne židovske sekte. Onda slijedi rekonstrukcija njegova života i naučavanja. Na kraju pisac tumači, kako je nastala apstrakcija kršćanskog mesije — Krista. U drugoj knjizi svoje trilogije, koja je izašla ranije nego ostale dvije i koja predstavlja monografiju o Isusu, Guignebert odmah na početku ističe, da bi bila historijska pogreška zamisliti sebi, da bi kršćanstvo nastalo i razvijalo se na neki drugačiji način nego druge religije, da bi ono izbjeglo zakonitosti njihova razvitka i da bi predstavljalo, uzeto za sebe, neku posebnu i ekskluzivnu vrstu. ³⁰ Ta ga konstrukcija onda navodi na zaključak, da se razlikuje osnovno shvaćanje u historiografiji kršćanstva na kraju XIX. stoljeća od onoga na početku četvrtoga decenija XX. stoljeća.

Zadnje shvaćanje prožimaju ove tendencije. U prvom redu eksegeza novozavjetnih spisa dovela je do zaključka, da postoje znatne razlike između ideologije *Djela apostolskih*, nekih dijelova evanđelja i spisa, koji se pripisuju Pavlu iz Tarza na jednoj strani i Isusova židovstva na drugoj. Onda se pokazalo, da židovski svijet u to doba ideološki uopće nije bio kompaktan na podlozi vjerovanja u Jahvea, već da postoje židovske sekte s različitim ideologijama. U toku istraživanja postalo je jasno, da »individualni faktori« nestaju pred saznanjem o sve većoj ulozi, koju su imale grupe ljudi, tako da važnost, koja se pripisivala lično Pavlu iz Tarza, mora ustupiti mjesto shvaćanju o paulinizmu, u kojemu su pomiješana židovska nazičanja s lokalnim religioznim vjerovanjima židovske dijaspore uz utjecaj religioznih misterija, kojima je predmet besmrtnost. I, konačno, u naučnoj spoznaji sve manja postaje uloga pojedinih osoba u procesu postanka kršćanstva i, nasuprot tome, raste važnost »kolektiva i okolina«, tako da Guignebert dolazi do saznanja, da se kršćanstvo »nama pričinja kao proizvod, isto tako i izraz, potreba nekoga društva, u najmanju ruku neke društvene sredine«. ³¹

Dakle, tek god. 1933. počinje prodirati u historiografiju kršćanstva ona misao, koju je Engels formulirao u više navrata: god. 1841. u predavanju o *Knjizi otkrivenja*, god. 1883. pišući nekrolog Brunu Baueru i god. 1894. u svojem članku *Prilog historiji ranoga kršćanstva*. To je misao da se ne može govoriti o jednom jedinom izvoru kršćanstva, jer ih ima više. Oni su uzajamno djelovali jedan na drugi *aktivnošću masa*, koje su bile nosioci tih religioznih ideologija u međusobnom sukobu.

A jedna još starija misao dobiva djelomice svoj moderan izraz kod Guigneberta. To je Reimarusovo shvaćanje, da religiozni pokret Isusa i njegovih učenika ima skroz židovski karakter i da zbog toga ne može biti izravan izvor kršćanstva. Tu je misao, staru 165 godina, Guignebert ograničio samo na Isusa, a ne na njegove učenike. On ističe te učenike — i u tome on pristaje uz Loisyja, tvrdeći, da je zanos Isusovih učenika rodio kršćanstvo. ³² Kada bi uradio drugačije, onda bi sam u korijenu podrezao tezu, da je kršćanstvo poteklo iz Palestine.

²⁹ *Le monde juif vers le temps de Jésus*, Paris, 1935; *Jésus*, Paris, 1933; *Le Christ*, Paris, 1943.

³⁰ *Jésus*, str. 1—2.

³¹ Kao gore, str. 8 i sl.

³² Kao gore, str. 665.

Unatoč svim njegovim dobrim namjerama i u suštini tačnim konstatacijama o novim nazorima, koji prodiru u historiografiju kršćanstva, on nije u stanju prekinuti sa tradicijom kršćanskih religija. Stoga je za njega Isus pokretač jedne nove religije, i od njega dolaze svi poticaji za njezin razvitak. Guignebert, doduše, dopušta, da se »suština Isusova naučavanja« bitno ne razlikuje od »suštine farizejskoga židovstva«,³³ ali mu njegovo tradicionalno stanovište smeta da se udubi u činjenicu, da je neki prorok uvijek samo izraz društvenih težnja okoline, koja ga je izbacila na površinu. Završavajući knjigu, Guignebert ovako određuje svoje stanovište: »Koliko bila nepobitna propast Isusovih snova, u kojima je bilo izraženo iščekivanje siromašnih iz Izraela, ne čini se manje istinito, da pojava galilejskoga proroka označava polaznu točku, slučajnu ako već tako hoće, ali uvijek stvarnu polaznu točku religioznoga pokreta, iz kojega je izašlo kršćanstvo.«³⁴ Iako kasnije dodaje, da Isus nije mislio na kršćanstvo, već da je uzrok postanka nove religije zanesenost učenika, očevitno je, da se radi o vraćanju na subjektivni idealizam, koji je Guignebert na početku ove iste knjige smatrao zastarjelim.

Bez obzira na tu opasku pojavljuje se paradoks, kad se usporedi, čemu služi subjektivni idealizam kod drugih zastupnika tradicionalnoga stanovišta i čemu on služi Guignebertu. Branitelji tradicije prikazuju Isusa Krista kao jedinoga osnivača kršćanstva, zbog toga što je bio božji sin i nosilac božje blagodati. Guignebert je odviše historičar, da bi zastupao takvu tezu svijesnim navlačenjem činjenica na tu shemu. On se stoga služi subjektivnim idealizmom, da prikaže kako židovski prorok Isus niotkuda nije dobivao podsticaje i da je naučavao svoje vlastite nazore, koji su se, doduše, podudarali sa gledanjem farizeja na svijet. To mu je potrebno zato, da bi onda prikazao navodnu aktivnost Isusovih učenika kao jedan kolektivan pokret, koji je ispravio dojam Isusove smrti i koji ga je mistički protumačio i opravdao »orijentirajući inicijativu Nazarenca prema sjajnoj budućnosti.«³⁵ Ovaj isti subjektivni idealizam, koji drugim braniocima kršćanske teze mora dokazati, kako je Isus Krist svijesno osnovao novu religiju, koristi Guignebertu da pokaže, kako Isus nije ništa predvidio i kako su njegovi učenici od fizičke osobe jednoga židovskoga proroka, koji se nije naročito ničim isticao,³⁶ napravili apstraktan lik božanskoga Krista.

Na taj je način problem samo premješten sa Isusa na njegove učenike. Sada se postavlja pitanje, kako to da su neuki i ograničeni ribari i ratari, kako ih prikazuju evanđelja, mogli napraviti ono, na što nije pomišljao njihov učitelj, t. j. izgraditi jedno posve novo religiozno vjerovanje i širiti ga po svijetu, kad su bili Židovi, dio židovskoga društva u Palestini, noseći u sebi težnje, da bi se poboljšao materijalni položaj nižih njegovih slojeva. Zagonetka je također kako su se za njihovom ideologijom mogli kasnije povoditi Židovi-helenisti, o kojima nije ništa poznato da bi bili Isusovi učenici i koji bi zapravo bili propagandisti nove religije.

Prema tome, premještenje problema o začetniku kršćanstva s Isusa na njegove učenike stvara još veću zabunu te nipošto ne vodi računa o aktivnosti masa u Palestini. Guignebert posmatra Isusa izvan povezanosti, koju svaka historijska osoba mora imati s masama, težnje kojih izražuje, a isto to radi s njegovim učenicima. To sve za volju tradicije kršćanskih crkava, zbog čijeg kočenja staro Rei-

³³ Kao gore, str. 490.

³⁴ Kao gore, str. 665; *Le Christ*, str. 3.

³⁵ *Le Christ*, str. 3.

³⁶ *Jésus*, str. 205 i sl.

marusovo gledište još uvijek čeka da bude potkrepljeno novim naučnim tekovinama.

U druge dvije knjige svoje trilogije, prvoj o odnosima u židovskom svijetu na početku nove ere i u zadnjoj, koju sam Guignebert nije mogao završiti zbog smrti, on vodi nešto više računa o aktivnoj ulozi masa u religioznim pokretima. To čini naročito onda, kad prikazuje stanje u Palestini, podjelu stanovništva na razne slojeve, njihove ideološke osobine, eshatološka i soteriološka strujanja i t. d., ne uzimajući u obzir klasnu strukturu stanovništva. Zato mu nije moguće prikazati formiranje glavnih židovskih sekta Esena, Nazoreja i isustva kao posljedicu teških društvenih previranja u Palestini u I. stoljeću pr. n. e., koja su bila izazvana teškim ekonomskim stanjem nižih slojeva, dinastičkim borbama, građanskim ratovima i otporom, što su ga ekstremno krilo forzeja — Zeloti — pružali rimskoj vladavini.

U zadnjoj knjizi trilogije, koja ima naslov *Krist*, Guignebert pokazuje, da je on konačno raščistio s pitanjem, da je apstraktni pojam spasitelja i »gospodina« — *κυριος* nastao kasnije od isustva, i to izvan Palestine i da je postanak toga pojma povezan s razvitkom kršćanstva u religioznom pokretu paulinista, čiji je predstavnik Pavao iz Tarza. Ali njegova pretpostavljena teza onemogućava mu da uoči suštinu paulinizma kao jedne originalne gnostičke religije, koja je nikla nezavisno od isustva u Palestini.

Polazna točka mu je misao, da je raspršivanje Židova-helenista iz Palestine prenijelo »kršćansku vjeru« na »grčki teren.«³⁷ Stoga on na drugom mjestu ispravno zaključuje, da su gnostički religiozni nazori i misterije barem suvremen naučavanju Pavla iz Tarza. Ali iz te konstatacije ne izvodi zaključke i ne pokušava objasniti, na koji su način gnostička naziranja mogla prodrijeti u primitivno kršćanstvo, ako je ono došlo iz Palestine, i to na takav način, da su potpuno istisnula njega i naučavanje navodnoga njegova proroka u prilog gnostičkim naziranjima helenizma. Jer one poslanice, koje se pripisuju Pavlu iz Tarza, ili njihove jezgre, koje potječu od njega, najstariji su dokumenti kršćanstva i ranije su sastavljene od evanđelja.³⁸ Da je izvor kršćanstva bio zbilja u Palestini, logički bi bilo obratno, t. j. da se najprije utvrdio spomen o nehotimičnom stvaraocu kršćanstva, kako ga shvaća Guignebert, a tek onda da bi se ti podaci nadopunili gnostičkim nazorima iz helenističke sredine. A ne da se dogodi, da u Pavlovim poslanicama nema riječi o zemaljskom životu Isusovu i gotovo ništa o njegovu naučavanju.

Drugim riječima, Guigneberta je njegova pretpostavka onemogućila da poveže gnostičko naučavanje paulinizma s drugim gnostičkim naziranjima u Egiptu, Siriji i Maloj Aziji i da dođe do ispravnoga zaključka, da su to različiti izdanci istoga debila — nižih slojeva stanovništva u tim krajevima. A na neke od tih gnostičkih jezgara — ne ranije od druge polovice I. stoljeća — nakalemila su se naziranja isustva, koja su se vjerojatno širila među najsiromašnijim slojevima židovskih kolonija u trgovačkim gradovima istočnih pokrajina. Jer, počevši od II. stoljeća, pri-

³⁷ *Le Christ*, str. 130.

³⁸ Između deset poslanica, koje se pripisuju Pavlu iz Tarza, smatra se, da potječu od njega jezgre ovih: Rimljanima, prve i druge Korinćanima, Galaćanima, Filipljanima i Filemonu. Redakcija tih jezgra prema Loisyju (*La naissance du christianisme*) pada između god. 50 i 60. A iz prvih podataka o evanđeljima u fragmentima Papije iz Hijeropolisa, koji su pisani oko god. 120, izlazi, da su prve zbirke evanđelja kolale u praktičkim općinama potkraj I. stoljeća.

padnici isustva poznati su pod nazivom *ebioniti* — siromašni³⁹ sve do V. stoljeća, kad im nestaje trag.

Da je Guignebert obratio pažnju na izvore gnostičkih naziranja u helenističkim krugovima Egipta, Sirije i Male Azije, bilo bi mu uspjelo odvojiti židovskoga farizeja Isusa i njegovu sektu od pojma o gnostičkom spasitelju Kristu, i to analizom ideoloških pokreta u masama židovskoga društva, koje su pored drugih sekta izbacile isustvo, i u masama helenističkih gradova u istočnom dijelu Rimskoga carstva, čija se ideologija pokazuje u gnostičkim strujama. Tako je Guignebert sam potvrdio, da se problem prakršćanstva ne može riješiti u okviru pretpostavaka tradicije.

IV.

Guignebertova tumačenja zasad prevladavaju u historiografiji o kršćanstvu. Prihvatio ih je i Goguel.⁴⁰ On također smatra, da se kršćanstvo linearno širilo iz Palestine. Njegove su teze: Isus je propovijedao spasenje na ovom svijetu samo za Židove i nije uopće pomišljao na to da osniva svjetsku religiju i jednu sveobuhvatnu organizaciju — Crkvu; njegovi su helenistički učenici, a naročito Stjepan, podstaknuti njegovom smrću, stvorili vjerovanje u to, da je on uskrsnuo i pobijedio smrt; progonjeni od židovskih vlasti, ovi Židovi-helenisti prenijeli su novu nauku u Siriju, gdje je onda došlo do formiranja paulinizma i do stvaranja prvih prakršćanskih općina; a židovski su Isusovi učenici nastavili svoju aktivnost kao ebioniti.

U ovim osnovnim postavkama Goguelovo se stanovište ne razlikuje od Guignebertova sa svim njegovim nedostacima, koje smo gore izložili. Valja istaknuti, da se kod Goguela jače osjeća subjektivni idealizam, naročito s obzirom na paulinizam, jer ga on čini istovjetnim s Pavlom iz Tarza i njegovom aktivnošću, dok ovaj prorok zapravo predstavlja samo jednoga značajnog predstavnika i ideologa te gnostičke prakršćanske sekte, razgranate u Siriji, Maloj Aziji i u Grčkoj.

Kod Goguela je razrađen dalji razvitak kršćanske ideologije, koji je u zadnjoj Guignebertovoj knjizi samo nabačen. Na ovom području on jače zastranjuje, zahvaljujući tome, da uporno ustraje na tezi o linearnom razvitku kršćanstva. On smatra, da je »primitivno kršćanstvo imalo, počevši od prvoga pokoljenja, naročito napregnut osjećaj, da je jedinstvo bitna osobina Crkve«. Ali odmah dodaje, da se u zadnjem dijelu I. stoljeća nije osjećalo, da bi to jedinstvo postojalo »u onoj mjeri, kako bi to bilo poželjno«. ⁴¹ Ova je misao u protivurječnosti s onim, što je istaknuo malo prije.

Goguel ne može zatvoriti oči pred očevitnošću, da postoji velik broj protuslovlja u novozavjetnim spisima kao i borba između gnostičkih helenističkih paulinista i pripadnika židovskog isustva, koje bi s njegova gledišta bilo ipak odviše smjelo svrstati među heretike. Stoga on naglašava, da već od drugoga pokoljenja kršćana dolazi do razmimoilaženja između »zdrave doktrine« — *la saine doctrine* —

³⁹ Neki smatraju, da izraz *ebionim* u židovskom jeziku znači religiozni ideal, koji se sastoji u odvajanju od materijalnosti života (Goguel, *La naissance du christianisme*, str. 163). Ja mu dajem klasni sadržaj, jer spomenuto stanovište protivurječi naučavanju isustva-ebionizma, koje ne traži od vjernika da se odreknu materijalne strane života.

⁴⁰ *La vie de Jésus*, Paris, 1932; *La naissance du christianisme*, Paris, 1946; *L'Église primitive*, Paris, 1947.

⁴¹ *La naissance du christianisme*, str. 427.

i hereza.⁴² Drugim riječima, on smatra paulinizam u redakciji Pavla iz Tarza jedino ispravnim kršćanskim naziranjem, dok su sva druga krivovjerna, heretička. Pritom zaboravlja, da bi po toj logici bilo potrebno ubrojiti među heretičke spise u prvom redu *Knjigu otkrivenja* ili *Apokalipsu*, čija se ideologija u mnogo čemu razlikuje od paulinizma. Samo je poteškoća u tome, da *Apokalipsa* čini sastavni dio novozavjetnoga kanona. Također se stubokom razlikuje zemaljska pojava Isusa, kako je prikazuju evanđelja, koja se formiraju baš za drugoga pokoljenja kršćana, ako računamo svako sa 30 godina, od božanski shvaćena, »gospoda spasitelja« iz Pavlovih poslanica.

I u jednom i u drugom slučaju Goguel je prisiljen ili prešutjeti ili objasniti te razlike, jer bi inače morao dobar dio spisa iz Novoga zavjeta proglasiti heretičkim zato, što se ne slažu sa »zdravom doktrinom« paulinizma. Događa mu se da mora priznati, kako se u moralnim shvaćanjima primitivnoga kršćanstva razlikuju »dviije struje, koje je teško harmonizirati«. ⁴³ To je s jedne strane, legalizam Isusova naučavanja, koji traži da se njegovi vjernici moraju točno pridržavati propisa židovskoga zakona, uz obavezu požrtvovanja i poslušnosti. S druge strane, gnostički moral paulinizma zahtjeva, da se vjernik opredijeli za duhovnu stranu života, koja je jedino dobro u odnosu na materiju — zlo, i da postane neko skroz duhovno biće, napuštajući brigu za zemaljske stvari.

Oprečnost između tih moralnih koncepcija ne može se izmiriti u okviru kršćanstva. Goguel to pokušava uraditi najprije jednom izmišljenom tvrdnjom, da »Isusov moral u širokom opsegu prelazi granice židovstva i da ne dozvoljava, da se objasni pomoću ovoga«. A nekoliko redaka dalje piše nešto, što je tome sasvim protivno: »Novi njegov (Isusov — O. M.) moral nije nastao izvan tradicionalnoga morala (Židovstva — O. M.) ili u suprotnosti s njime«. ⁴⁴ Na taj se način zbilja ne može razumjeti, u čemu se moralno naučavanje isustva ne bi podudaralo sa židovskim i zašto se ne bi moglo objasniti u njegovu okviru.

Sve bi se to dalo protumačiti na veoma jednostavan način. Treba samo napustiti tradicionalnu tezu o linearnom razvitku kršćanstva iz Palestine i prihvatiti kao podlogu za metodološki pristup problemu o postanku kršćanstva ovu Engelsovu misao koju je izrekao, kad je pravio paralelu između prvih kršćana i socijalista u XIX. stoljeću: »Ni jedan ni drugi veliki pokret nisu stvorili vode i proroci — ma da i kod jednog i kod drugog susrećemo dosta proroka — i jedan i drugi su masovni pokreti. A masovni pokreti su u početku nužno konfuzni; konfuzni, jer se svako mišljenje masa najprije kreće u protivurječnostima, nejasnostima i nedosljednostima, ali konfuzni baš i zbog uloge, koju proroci u početku još u njima igraju. Konfuzija se ispoljava i u tome, što se stvaraju brojne sekte, koje se između sebe bore u najmanju ruku s istom žestinom kao i protiv zajedničkog spoljnog neprijatelja. Tako je bilo u ranom kršćanstvu, tako je bilo u prvo vreme socijalističkog pokreta, ma koliko da je to žalostilo dobronamerne poštenjakoviće, koji su propovedali jedinstvo, kad nikakvo jedinstvo nije bilo moguće«. ⁴⁵

Dakle, glavno je istraživati postanak i ideologije pojedinih gnostičkih sekta na području rimske države u I. i II. stoljeću. A svaka značajnija takva sekta dat će nešto od svojih naziranja i obrednoga ceremonijala dogmatskom kršćanstvu, koje se kao jedinstvena ideologija pojavljuje u II. stoljeću.

⁴² Kao gore, str. 428 i sl.

⁴³ *L'Église primitive*, str. 449 (podcrtao O. M.).

⁴⁴ Kao gore, str. 448.

⁴⁵ *Prilog istoriji ranog kršćanstva*, str. 20—21.

Ako bismo željeli, da bude potpun ovaj osvrt na glavna djela iz historije prakršćanstva, koja su se pojavila u Evropi zadnjih dvadeset godina, treba također spomenuti sovjetskoga pisca Vippera,⁴⁶ o kojemu sam opširnije pisao na drugom mjestu.⁴⁷

Sovjetska je nauka prihvatila simplicističko naziranje, da je kršćanstvo kao svjetska religija bilo konačno izgrađeno već u I. stoljeću i da je onda predstavljalo ideologiju svih eksploatiranih slojeva u Rimskom carstvu.⁴⁸ To se ne može tvrditi za I. stoljeće, jer se tek u drugoj polovici I. i u II. stoljeću iz sukoba pojedinih općina počinje kristalizirati njihova jedinstvena ideologija — kršćanstvo.

Drugim riječima, sovjetska se nauka ne obazire na proces postanka kršćanstva. te ne pravi razliku između prakršćanstva kao pripreme faze i samoga kršćanstva kao općega religioznog naziranja, koje dobiva svoje konačne oblike tek u V. stoljeću.

Vipper zastupa tezu, da je kršćanstvo nastalo kao proizvod aktivnosti literata, koji su pisali novozavjetne spise i koji su ih onda širili među masama, namećući njima svoj način mišljenja. Štaviše, on ide tako daleko u svojoj pretpostavljenoj tezi, da dosljedno svojim postavkama zaključuje, da je Evanđelje po Luci sastavljao »vješt publicist, koji je polazio od interesa ugledne socijalne grupe, koja je nastojala učvrstiti svoje gospodstvo u društvu i koja se koristi demagoškim sredstvima, da postigne taj cilj.«⁴⁹

Takva je teza neodrživa s obzirom na to, da u potpunosti isključuje svaku aktivnost masa kao faktor u postanku kršćanske ideologije. Na taj se način ni Vipper također ne obazire na proces razvitka prakršćanskih sekta kao uvjeta za postanak kršćanstva.

* * *

Ovaj pregled najznačajnijih mišljenja o postanku kršćanske ideologije, koja su se pojavila zadnjih dvadeset godina, pokazuje, da je historiografija kršćanstva, rađajući na svojim tradicionalnim temeljima, zapala u krizu. Tradicija kršćanskih religija, koja je nametala naučenjacima obavezu da moraju rješavati taj problem u okviru njezinih dogma, onemogućavala je, da se obrati pažnja na neka veoma stara mišljenja, kao što je ono Reimarusovo, da rješenje problema o Isusu valja tražiti samo u okviru palestinskoga društva iz I. stoljeća n. e. Kad bi istraživanja pravovremeno pošla u tom pravcu, onda bi se došlo do komplementarnog zaključka, da se o počecima kršćanske ideologije može govoriti samo u okviru sirijskih i maloazijskih sekta istoga vremena.

Radovi Loisyja, Guigneberta i Goguela očito pokazuju, da je nemoguće tražiti rješenje problema u pravcu crkvene tradicije. Sva trojica prisiljena su odstupiti od dogme i zanjekati Isusu, da je on bio kršćanski spasitelj. Ali je tradicija njih ipak

⁴⁶ *Vozniknovenie hristianskoj literatury*, Moskva-Leningrad, 1946.

⁴⁷ Mandić, R. I. Vipper, *Vozniknovenie hristianskoj literatury*, Historijski zbornik 1952, br. 1—2.

⁴⁸ *Istorija drevnogo mira* pod redakcijom prof. A. V. Mišulina, izd. III., Moskva, 1943, cit. po hrvatskom prijevodu, Zagreb 1946., str. 202; Maškin, *Istorija drevnogo Rima*, Moskva, 1947, str. 503.

⁴⁹ O. c., str. 281.

kočila. Ona im nije dopuštala da naprave zadnji korak, kojim bi prekinuli uzročnu vezu između isustva u Palestini i postanka gnostičkoga paulinizma u Siriji i Maloj Aziji. Stoga su oni pokazali neodrživost tradicije, da je izvor kršćanstva u Palestini, ma da nisu odgovorili na pitanje, gdje se nalazi taj izvor, ili, točnije, ti izvori. Oni su zadali zadnji udarac mišljenju, da je Isus Krist osnivač kršćanstva, ali nisu imali snage da izađu iz krize, u koju su zapali, slijedeći tradicionalne metode.

Rješenje problema o prakršćanstvu, kao fazi, koja je prethodila kršćanstvu, valja tražiti u društvenim odnosima eksploatiranih slojeva u gradovima Rimskoga carstva na početku nove ere i u ideološkim tradicijama, koje su ti slojevi preuzeli od pokoljenja, koja su njima prethodila. Koristeći sve veći broj podataka o načinu života nižih slojeva u Rimskom carstvu, otkrivenih u ovom stoljeću, sociološka analiza pomoću metodoloških postavaka historijskoga materijalizma može na ovom području doći do punoga izražaja. Jedino je ona u stanju pokazati izlaz iz kaosa golema broja činjenica, argumenata, interpretacija i protivrječnih tvrdnja, koje se sve pretežno temelje na eksegezi novozavjetnih spisa, ne uzimajući u obzir njihov sociološki izvor.

Dalibor Brozović:

PUTOVI NAŠE NAUKE O JEZIKU

Nauka o jeziku (zapravo točnije: nauke o jeziku) udružuje u sebi najrazličitije znanosti; njoj su pomoćne nauke filozofija, estetika, psihologija, pedagogija, politička ekonomija, sociologija, povijest, nauka o književnosti, paleografija, arheologija, etnografija, antropologija, fiziologija, akustika, a i druge nauke mogu služiti nauci o jeziku. Istim pravom možemo reći i da je nauka o jeziku pomoćna nauka svim ovim naukama, svaki naučni radnik na bilo kojem od ovih područja zna koliko duguje nauci o jeziku. Budući da su dakle sve ove nauke u funkcionalnoj vezi s naukom o jeziku, jasan je zaključak, da o napretku te nauke zavisi napredak spomenutih nauka, koje su opet, svaka na drugi način, povezane s ostalim granama. Zato se za jezična pitanja zanima sve više ljudi, svatko dakako sa svog stanovišta. No naša je nauka o jeziku zaostala donekle u odnosu na ostale nauke, ne samo po svojim stvarnim rezultatima, nego još više idejno, tako da danas teško može ispunjavati svoju društvenu zadaću. Stoga valja raspravljati o stanju u našoj nauci o jeziku i vidjeti kakve moraju biti njezine perspektive.

Shvaćajući sve bolje širinu nauke o jeziku kao i važnost njezina utjecaja i njenih rezultata, i svjetska se nauka i javnost sve više zanima za jezik. Kako je jezik jedan od najvažnijih kulturnih čimbenika, to je zanimanje za jezik dalo dobre plodove ne samo za razvoj same nauke o jeziku nego i za opću kulturu u cjelini. Dalo bi se mnogo govoriti o izvanrednim uspjesima jezične znanosti u naše doba i o koristima koje ti uspjesi donesoše drugim naukama i kulturi uopće. Ali taj golemi razvoj ima i svoju lošu stranu, materija je postala preopširna, naučna se objektivnost relativizirala i mi smo danas već veoma daleko od one točnosti i preglednosti lingvistike i filologije prošlog stoljeća. U takvim je prilikama (a u sličnima su danas i sve ostale nauke) zavladao prilična naučna nesigurnost; usprkos svim materijalnim mogućnostima, koje su svijet objektivno za nekoliko puta smanjile, danas se manje nego ikada može govoriti o jednoj svjetskoj nauci o jeziku. Uzme li se u obzir opći ekonomski, socijalni i politički položaj u svijetu i dovede li se on u vezu s opisanim stanjem nauke o jeziku, izlazi sasvim jasno, da se takva nauka o jeziku morala u ovim prilikama podijeliti u tabore i blokove, bez obzira još na svoja unutarnja protuslovlja. A nas ovdje zanima u prvom redu kako stoji naša jugoslavenska nauka o jeziku u odnosu na razvoj u svijetu.

Već sam rekao, da je naša nauka o jeziku donekle zaostala. Zato ima više razloga — glavni je naša opća zaostalost. Iako je možda nekoliko desetljeća nauka o jeziku bila naša glavna nauka, znanost koja je apsorbirala najviše duhovnih naših snaga, mi zbog svog siromaštva i vječno nedovoljnih materijalnih sredstava, a gotovo uvijek i zbog nedostatka najosnovnijih uvjeta slobodnog znanstvenog rada, nismo stigli riješiti ni najvažnije zadaće svoje nacionalne lingvistike i filologije. Kad su se poslije naše naučne prilike izmijenile, nama je u drugim naukama rela-

tivno dosta brzo uspjele prihvatiti inozemne rezultate i mi smo radom vlastitih učenjaka svih grana dosta brzo uglavnom dostigli vanjski svijet — ukoliko još zaostajemo, a sigurno je da zaostajemo, razlog je samo u našim materijalnim mogućnostima i u mladosti naše nauke, no glavno je, da sad već možemo ići ukorak s ostalim svijetom, a zaostatke ćemo postepeno nadoknađivati. Ali s naukom o jeziku stoji drugačije. Tu smo se malo mogli osloniti na tuđu nauku, materija naše lingvistike i filologije morala je biti obrađena našim snagama. A mi tu svoju nauku nismo još ni izdaleka obradili onako i onoliko kako je u drugih naroda. I zato kad je u prvoj polovici ovog stoljeća lingvistička misao u svijetu krenula na posvema nove putove, u nas se još uvijek opisivalo i mi još danas nismo uspjeli srediti čak ni svoje akcente. Prije pol stoljeća naša je jezična znanost bila na razini evropske (uz rezervu na relativnost zbog mogućnosti), a tehničke su nauke bile u povoju. Danas su one na evropskoj, odnosno atlantskoj razini (uz istu rezervu), a jezična je znanost zaostala (slično je, i zbog sličnih razloga, i s našom naukom o književnosti). Kubureći tako na starim stazama naša se nauka o jeziku odjednom našla nakon Revolucije u nemogućoj situaciji. Naša je društvena stvarnost prestigla u svom razvoju stvarnosti svih zemalja (uz rezervu da mnoge zadatke valja naknadno izvršiti), a nauka o jeziku, koja je društvena znanost, nije još u nas ni počela obrađivati onaj materijal što se drugdje danas prvenstveno obrađuje u općoj lingvistici. Moderna opća lingvistika tretira toliko problema važnih za opću spoznaju, da je njezin utjecaj na sve društvene znanosti upravo izvanredno velik i teško ga je točno prosuditi. A kako je naša lingvistika još uvijek uglavnom samo nacionalna i u najboljem slučaju samo komparativna, a svakako samo opisna, imamo danas u lingvistici veoma osjetljivu slabu točku na teoretskom polju — tu su nam gotovo potpuno otvorena vrata za sve one utjecaje, koje na drugim područjima možemo lako parirati argumentima evidentno boljim, jačim i stvarnijim od svih tih teorija. Slabo nam je opravdanje, što je i inače u svijetu napredna, materijalistička i dijalektička misao baš u lingvistici najmanje duboko prodrla; ta nas činjenica dapače mora još više zabrinuti, budući da to znači, da će nam na jezičnom polju ideološki utjecaji raznih vanjskih pravaca biti još više tuđi, daleki pa i opasni budemo li njihove rezultate (a drugih i nema) uzimali kao gotove činjenice potrebne za naš rad na drugim poljima.

Tim se utjecajima možemo suprotstaviti samo ako se upoznamo sa stranom znanosti, ako je dostignemo i u borbi s njom, polazeći od rezultata svoje lingvistike i filologije (i drugi su počeli od svoje), izgradimo vlastitu nauku o jeziku. A svaka bi izolacija (što znači i ostajanje pri starom) donijela samo štete. Jer izolacija nikad nije otpor, a najmanje aktivan otpor, ona je uvijek samo jedan oblik prepuštanja.

Treba nastaviti raditi sve što se i dosad radilo, ima u nas u dijalektologiji (osebito akcentologiji), u filologiji, u normativnoj gramatici i sl. još mnogo posla za čitav niz naučnih radnika. O tome kasnije. Ali došlo je doba, da počnemo raditi i ono što dosad nismo radili — valja zagristi i u opću teoriju. Naši lingvisti (i filolozi) nisu dosad ulazili u pitanja opće lingvistike. Kao da se nekako nismo osjećali dovoljno sposobnima da u to uđemo. Ne mislim reći, da uopće nije bilo takovih radova. Spomenut ću samo jedan — Beličevu knjigu: »O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku«. No ta je knjiga prilično osamljena, osim toga, ona već pripada prošlosti. Njezina se problematika u svijetu već odavno obrađuje i ta knjiga ne donosi ništa kvalitetno, bitno novo; u njoj ima veoma umnih dedukcija, ali one, iako dokazuju izvanredan mozgovni potencijal autora, ipak ostaju u starim okvirima. Zatim, to je potpuno idealistički rad, a ujedno je tematski takve prirode, da bi bilo korisnije

da je objavljen negdje u inozemstvu, gdje bi sigurno pobudio veću pažnju; to djelo za nas ne može dati direktnu korist, budući da je izvan razvojne linije naše nauke. A nama sada treba djela koja će polazeći od našeg materijala obuhvaćati opće probleme. Probleme kao što su filozofija i psihologija jezika, odnos stila i jezika, misli i izraza, jezične i estetske analize, zatim moderna sintaksa, moderna fonetika, problem standarda, suvremena metodika jezične nastave, reorganizacija pogleda na strukturu jezika uopće, našega posebno i t. d. Tu mogu doći i specijalni problemi kao odnos jezika i nacije, problem modernog ljudskog jezika u internacionalizmu vijeka filma, radija, televizije i novinstva-velesile.

Dosad smo opisivali, sad uz opisivanje treba da i objašnjavamo.

To sve znači, da se i u vezi sa svojim jezikom moramo zanimati za pitanja, koja se danas u lingvističkom svijetu tretiraju. To znači, da treba primijeniti i na naš jezik rezultate moderne lingvistike, a dok ih budemo primjenjivali, provjeravat ćemo ih. Tako se stvara vlastiti pogled. Možda nitko na svijetu osim nas nema danas u stvarnosti oko sebe takve uvjete da bi unio dijalektičko svijetlo u jezične pojave, da bi stao na sigurno i čvrsto materijalističko tlo i uprijevši se o njega nogama zakoraćao prema novim spoznajama u ovom jezičnom području, što je dosad bilo tako nesigurno i u svojoj se kompleksnosti toliko opiralo svakom stvarnijem zahvatu. Zašavši jednom u ta područja možemo se katkad zaletjeti na veće visine, u općevječansku jezičnu problematiku, čak i u pitanja postanka, biti i budućnosti ljudskog jezika.

Mi ta pitanja ne ćemo riješiti, ne bismo mogli i da to hoćemo, jer ona pripadaju svom čovječanstvu, a opći razvoj svijeta nije još postavio imperativ za njihovo rješenje. Ulaziti ćemo u ta pitanja samo koliko nam treba za širinu i dubinu vlastitog rada, da ne izgubimo perspektiva na uskom stanovištu. Osim toga, u našim su mogućnostima skupi kadrovi i njihovo vrijeme. Ali mi ćemo svoju dužnost izvršiti i ako budemo sredili svoje stvari, kao što i na drugim poljima ispunjavamo svoju dužnost prema čovječanstvu i historiji sređujući svoje stvari, krčeći tako put za veće i važnije od sebe. Jer mi smo zasad ipak prvi.

U posljednje su se doba pojavili radovi s nekih od područja o kojima se ovdje govorilo. Već je to dokaz, kako su ta pitanja zrela da uđu u naš dnevni red. Mislim u prvom redu na knjige Petra Guberine. Pisao sam o njima djelomične kritike u »Krugovima« 3 i 4 o. g. To nije onakva snaga kao u Beličevu djelu, Beličev je rad u neku ruku životno samostalno djelo gotova učenjaka izvanredna kapaciteta. Guberina nas upoznaje sa stranim rezultatima, uvodi nas u problematiku. Ali on je pogodio pravu stvar, ima svoju ideju koju razrađuje, strani su mu rezultati tek neophodna polazna točka. On odmah prelazi na naše područje, idejno se osamostaljuje i jasno se vidi u cijelom djelu (koliko je dosad objavljeno — dvije knjige), da on svoju ideju već dugo nosi, da ona u njemu raste, okoščava. Pa ako gdje gdje još i nedostaje sigurnosti i sustava, osjeća se, da je temelj siguran. Guberina će svoje probleme izraza čvrsto zgrabiti, to se vidi, a on još ima mnogo vremena za to. No ostaju još mnogi drugi problemi iza njega, valja da se s njima uhvatimo.

Sigurno je, da će naša nauka o jeziku stupiti na nove putove (ne napuštajući, jasno, ni starih; ne smijemo dopustiti da oni zarastu korovom zaboravi i nehaja; treba i stare putove produživati, čak i širiti). Naša je nauka zapravo već i stupila na nove putove, to još nije očividno, ali ništa nije na početku očividno, dok je još samo u ljudima i u atmosferi. No na tim se svojim novim putovima naša nauka o jeziku mora sukobiti s drugima što već odavno njima idu. Morat ćemo se s njima sukobiti, jer mi nužno zakoraćujemo na te ceste iz svoje objektivne stvarnosti no-

seći u sebi njezin odraz, a oni polaze s posvema drukčijih polaznih točaka. Prvo ćemo se sukobiti s gledanjima koja su danas već u svijetu prevladana. Tim je gledanjima udarila svoj pečat francuska lingvistika. Ona su vladala u prvoj polovici ovog stoljeća. S njima se već sukobio Guberina. Ne samo sukobio, nego ih je u velikoj mjeri svladao, no još je dosta ostalo, ponešto je Guberina i preskočio, osobito iz starijih razdoblja, ali ništa se ne smije mimoći. Guberina je učinio za nas veliku stvar. No on još nije dospio do nekih sukoba, koji su neminovni i koji nam već predstoje. Jer kad novi putnik zađe na koji put, on ispočetka ide veoma brzo, dok ne stigne do matice, do prednjih redova. A u tim su prednjim redovima danas uglavnom dvije struje.

Jedna je struja sovjetska, druga je atlantska. Sovjetska je mlađa, ona se oblikovala Staljinovom likvidacijom Marrove škole, ali njezini su elementi postojali i prije Staljinova formuliranja. Ne može se još znati ostaju li vrijediti Staljinove postavke i iza njegove smrti, ali i da budu formalno promijenjene, njihova će imperijalistička suština ostati sve dok bude imperijalističke sile u Sovjetskom Savezu. Inače je ta sovjetska lingvistika primitivna kao što je primitivan i imperijalizam koji ju je rodio. Atlantska lingvistika ima svoj korijen u psihologiji Britanskog imperija, no danas je Amerika nosilac te atlantske lingvistike. Za razliku od sovjetske ona je naučno mnogo solidnija, relativno mnogo objektivnija. Njezinim se rezultatima možemo služiti, njezine su metode upotrebljive u velikoj mjeri i za nas. Ali u biti je ona isto što i sovjetska lingvistika, t. j. odraz i oblik jezičnog imperijalizma, samo što se jednom radi o ruskom, a drugi put o engleskom jeziku.

Zato obje ove lingvistike moraju imati neke zajedničke crte i one ih imaju. One su obje idealističke, historijsku nejednakost jezika one uzimaju kao stvarnu, kategorijsku nejednakost. To jest, one činjenicu današnje uloge engleskog i ruskog jezika tumače kvalitetama tih jezika, a zaostalost ili skučenost jezika malih naroda tumače također kvalitetama tih jezika uzimajući te kvalitete ne kao historijski rezultat, nego kao samostalne, bitne i nepromjenljive oznake. Od ovoga pa do zaključka, da je širenje ovih prvih jezika na račun onih drugih historijska nužnost ima samo jedan korak. Taj je korak već davno učinjen. Vidimo to po dobro poznatom svjetskom sistemu i mreži učenja i širenja engleskog jezika i po prisilnim tečajevima ruskog jezika u zemljama pod sovjetskom hegemonijom. Ruski je oblik i ovdje agresivniji i primitivniji, a angloamerički je pak zabrinjavajuće uspješan.

Jasno je, da kad nauka dobije takve ciljeve mora pasti njezina razina. I zaista, sovjetska i angloamerička lingvistika pokazuje danas očite znakove pada naučne vrijednosti. Ona polako prestaje biti znanost što objašnjava i opisuje jezične pojave, ona postaje struka, kojoj je zadaća da piše metodski izvrsne udžbenike, izdaje najpotpunije rječnike, ona u frazeologiji ne gleda više materijal za proučavanje psihologije jezika, nego obrađuje frazeologiju onako kako će je stranci moći što lakše i potpunije naučiti. Sovjetska je i angloamerička lingvistika danas u prvom redu praktična, pragmatična i utilitaristična. To ne znači, da se ona ne bavi i pravim naučnim zadacima (što ne znači, da udžbenici i rječnici ne spadaju u nauku — radi se o namjeni, oni moraju biti sredstva). Ali naučna je djelatnost danas svedena na teoretsko opravdavanje stvarnog stanja, ili se očituje u čisto kabinetskom ili terenskom radu zatvorenog tipa. Pri tome se mali, a osobito primitivni jezici obrađuju na kolonijalni način — kupe se podaci, da se sačuvaju za budućnost, kad jednom tih jezika više ne bude, kad potomci njihovih današnjih nosilaca budu govorili engleski ili ruski, već prema tome u kojoj se »zoni« nalaze. Ta ih zonalna lingvistika istodobno i iskorištava i guši.

U nas je o tim problemima pisao u »Novoj misli« 1, 2 i 4 o. g. Đorđe Kostić. On je razotkrio pozadinu i podlogu Staljinove lingvistike i pokazao, zašto je Staljinu bilo potrebno proglasiti jezik sredstvom jednakim sredstvima proizvodnje. Nezgodno je samo što je nekako ispalo, da Kostić zastupa Marra, iako to nije nigdje rekao, a sigurno nije ni namjeravao (trebalo bi uopće jednom prikazati Marra i pokazati što je u njega fantazija, a što može biti iskorišteno). Kostićev je napis prvi sukob naše lingvistike sa suvremenom sovjetskom i atlantskom (ne računajući kraće publicističke radove). Moramo svladati te dvije zonalne teorije, naša jezična i lingvistička praksa i razvoj naših jezika opovrgnut će proroštva o zonalnoj budućnosti ljudskih jezika. Ali moramo dati i svoju teoriju na temelju vlastitih iskustava i s tom teorijom izaći pred svijet. U današnjem je svijetu aktivno istupanje uvjet nezavisnosti, tko u jednom širem planu želi biti nezavisan, može to biti samo u sklopu svjetskih zbivanja, a izolacija rađa samo prividnu i privremenu nezavisnost. U ovom je slučaju izolacija, kao što je već rečeno, ostajanje pri starome; drugim riječima mi i na ovom polju, u granicama svojih snaga, moramo izaći na svjetsku pozornicu, kao što smo već istupili na drugim područjima teorije i prakse. Dosadašnji su nastupi bili uspješni.

Već sam nekoliko puta naglasio, da naša nauka o jeziku može uspješno stupiti na nove putove samo ako ne bude zapuštala svojih starijih zadaća. T. j. problemi psihologije, filozofije i sociologije jezika mogu se proučavati samo na osnovi materijala, koji proučava i sređuje nacionalna lingvistika i filologija. Danas se već nekako primjećuju tendencije da se za račun moderne lingvistike zapostavi nacionalna (i moderna je nacionalna, nego mislim na našu nauku dosadašnjeg tipa). Te su tendencije utoliko opasnije, što se moderna lingvistika donekle čini lakšom, čini se, kao da u njoj treba manje raditi, da su uspjesi brži, da je zanimljivija, duhovitija, intelektualnija. Te se tendencije vide kod studenata na lingvističkim grupama, a ti studenti nemaju za njih uporište u nastavnom planu i studiju. Stoga je njihovo zanimanje za modernu lingvistiku nepovezano s onim što uče i iz čega polaze ispiti; može se dogoditi, da naša lingvistika jednog dana prijeđe u drugu krajnost, da izgubi tlo pod sobom i prijeđe u verbalizam bez podloge, da postane privjesak tuđe misli. Zato treba na našim sveučilištima uskladiti programe proširujući ih studijem moderne lingvistike i tako osigurati kontinuitet.

A kako stoji naša lingvistika i filologija? Loše, jako loše i po svojim današnjim uvjetima i mogućnostima i po onome što je dosad izvršila u ovih posljednjih sto godina. Uvjeti i mogućnosti ne mogu nas nikako zadovoljiti. Nema kadrova. Zagrebačko je sveučilište jedino hrvatsko sveučilište, ali katedra za hrvatski ili srpski jezik nema nijednog asistenta, a malo ima katedri na svijetu koje su opterećene tolikim brojem slušača. Taj je slučaj jedinstven, toga valjda nema ni u Sijamu. U nas ima samo onih lekcija, koje po programu mora svaki student pohađati i položiti. Naša je povijest nerazdjeljivo povezana s turskom i mađarskom povijesti, naši su jezici i dijalekti puni raznih utjecaja turskog i mađarskog, a i oni su utjecali na ta dva jezika. No ti se jezici ne mogu danas studirati u Zagrebu. Sigurno je, da Skandinavci imaju mnogo manje veza i s Turcima i s Mađarima nego mi, pa ipak se na nekoliko univerziteta turski i mađarski jezik predaje. Bolonjsko je samo jedno od talijanskih sveučilišta, a ipak sam tamo našao studente koji studiraju mađarski, iako im sigurno nije tako potreban kao nama. Zatim, iako svi uviđaju, da je nama neophodan albanski i rumunjski, da nam je neophodna balkanistika i orijentalistika, bilo to i najskromnije, mi toga svega još nemamo. Govori se o štednji i luksuzu. No ta je štednja kratkovidna, ona će nam se prije ili kasnije osvetiti, i

to baš u prvom redu materijalno osvetiti, budući da će nam jednom nadoknađivanje nametnuti goleme izdatke. A zar je luksuz makedonski, zar nam nije potreban bugarski? Sramota je, da danas za ta dva jezika vlada veće zanimanje u Evropi nego u Zagrebu. Potpuno je jasno da bez osnovnog studija sanskrita ne može biti pravog uvida u indoevropske jezike. Isto je tako jasno, da je za iole dublje poznavanje slavistike neophodan uvjet baltistika. A ipak se sanskrit i baltički jezici ne predaju ni u jednom kolegiju na Filozofiji. Do čega dovodi kratkovidna štednja možemo najbolje vidjeti na primjeru Leksikografskog zavoda. Decenijama smo se besmisleno nehajno odnosili prema svojoj općoj leksikografiji i bibliografiji. Stradala je nauka, svaki je naučni radnik morao iznova počinjati, a to stoji više novaca nego da su se ti gotovo tehnički poslovi uredno i postepeno obavljali. A danas kad smo se opametili, stoji nas užasnih svota i velikih napora da najednom nadoknadimo sve što je za sto godina propušteno. Nama danas treba znanstveno-tehničkih djela, koja su za daljnji razvitak nauke neophodna u tolikoj mjeri, da bi se bez njih ubrzo ukočio svaki naučni rad. Nešto se već poduzelo u posljednje doba, nešto se već odavno radi, ali sporo, tako da zastaruje brže nego što se radi. U prvom nam redu nedostaju bibliografije i rječnici svih vrsta (rječnik suvremenog jezika, zatim akcentološki, dijalektološki, etimološki — nemamo ni leksičke i frazeološke dokumentacije iz književnih djela, što neobično koči svaki rad, no to nije čudo, kad mi valjda jedini nemamo još svoj rječnik rima i rječnik sinonima). Stručne bibliografije gotovo uopće i nema, svatko se pomaže kako zna i to uzrokuje veliku nerentabilnost svakog našeg naučnog radnika. Zatim još trebamo solidne, standardne, potpune i moderne radove iz pojedinih područja, treba nam na pr. potpuna normativna gramatika, stilistika, pravopis, akcentologija, ortoepija, dijalektologija, povijest jezika i sl. — trebaju nam i udžbenici, trebaju nam djela koja će sakupiti, srediti i objasniti ono što je još razbacano na stotine mjesta, često i nepristupačnih. Osim toga prijeko nam je potrebna i jedna solidna i opsežna paleografija (da smo je imali, bila bi ona popularna kompilacija »Knjiga o knjizi« mnogo manje neuredna i netočna). Zato je jedna od prvih zadaća naše nauke o jeziku osigurati, da što prije dođemo do ovih djela. Ona su neophodna ne samo za daljnji napredak naše lingvistike i filologije i za nova moderna proučavanja jezičnih pojava, nego i za jednu samostalnu granu nauke o jeziku, koja se kod nas dosad proučavala samo u granicama lingvistike i filologije, što je zbog nesklada između lingvističkih i filoloških mjerila i metoda izazvalo teške posljedice za našu jezičnu kulturu. To je nauka o književnom jeziku, ne o jeziku književnosti, nego o književnom jeziku kao o posebnoj, samostalnoj kategoriji, organizmu koji živi svojim samostalnim životom bez obzira na činjenice i pojave, koje proučava lingvistika i filologija u užem smislu (prva vuče književni jezik razgovornom jeziku, a druga ga mumificira u preživjele oblike). No o tome valja zasebno pisati.

Na kraju ostaju još zadaci same naše lingvistike i filologije u užem smislu. U svoja dosadašnja proučavanja treba da unesemo također nov duh, nove metode i poglede, valja da ponovno ocijenimo sve što je urađeno i da nastavimo što je započeto. A za nastavljanje ima još dosta. Na pr. u filologiji dosta slabo stojimo i nakon više od sto godina stalnih nastojanja. Naša filologija ima za povijest književnosti, historiju i druge nauke toliko neizvršenih zadataka, da je uopće nemoguće dosadašnjim brojem radnika i dosadašnjim sredstvima i metodama da se te zadaće ikako ispune. U historiji južnoslavenskih jezika ima velikih praznina i mnoga pitanja čekaju odgovor. Valja izraditi povijest književnog jezika u Hrvata i u Srba, bez toga se ne mogu rješavati ni mnoga suvremena pitanja, oko kojih se vode diskusije

bez podloge. Neka su mjesta osobito tamna, u prvom redu glagoljska i bosanska pismenost. Osim toga naša filologija ima golemu zadaću da objasni i sredi jezični materijal hrvatskih pisaca od Preporoda do danas; i ono što je na tom polju već urađeno, rađeno je na krivoj osnovi. Neophodno je proučiti na pr. jezik Senoe i Markovića, bez njih nema kontinuiteta hrvatskog književnog jezika, a ta dva pisca kao i njihovi suvremenici mogu dati dosta važnog i dragocjenog jezičnog materijala, koji možemo i danas iskoristiti i ujedno iz njega izvući važne zaključke. Dosadašnja je naša filologija zbog svoje jednostranosti mimoilazila te pisce. Zato treba da se jednom već riješimo »filologiziranja« i raskoraka između jezične prakse i filologije, t. j. onoga, »može podnijeti i ne može podnijeti«. Filologija mora svestrano proučiti razvoj jezika i uočiti njegove tendencije te taj materijal pružiti nauci o književnom jeziku.

Još su teži zadaci naše lingvistike. Iako ona mora osvajati i sasvim nova područja i ulaziti u nove borbe, o čemu se već ovdje govorilo, njoj još predstoje teški naponi na dosadašnjem području. Povijest naših jezika i dijalekata za nas je još uvijek prilična nepoznanica. Na srpskohrvatskom jezičnom području imamo danas četiri dijalekata: kajkavski, čakavski, štokavski i torlački. Ako na raspored tih četiriju dijalekata na zemljopisnoj karti pogledamo poznavajući zasade moderne lingvistike, vidjet ćemo, da štokavski dijalekt ima neprirodno velik teritorij. To smo dođuše i dosad znali, ali smo to krivo objašnjavali. Ne može se sve objasniti turskom invazijom, tu apsolutno mora biti i drugih momenata. Jer prirodno bi bilo, uza sve Turke, da se danas na štokavskom području nalaze bar dva ili tri dijalekata, makar bila i izmiješana. No imamo samo jedan dijalekt i to valja objasniti. Taj je dijalekt uopće po mnogim crtama izolirana pojava u slavenskom svijetu i na to se mora obratiti posebna pažnja. Zato valja istražiti i proučiti sve podatke, koje nam može pružiti naša filologija, treba proširiti i produbiti naša dijalektološka istraživanja, s osobitim obzirom na akcent, koji nam može najviše toga otkriti, treba proučiti našu dijasporu u susjednim zemljama prije nego što izumre (no pristup je danas moguć nažalost samo u Austriji i Italiji). Naročitu bi pažnju valjalo obratiti arhaičnim govorima i nastojati pronaći značajke govora prije migracijâ, što je veoma teška zadaća i traži veliku pažljivost. Tu bi bile naročito važne razne arhaične oaze u Lici, srednjoj i zapadnoj Bosni, u Vojvodini. Osobito je Vojvodina zanimljiva, tamošnji dijalekti mora da imaju veoma kratak razvoj i zato se postavlja pitanje, što je tamo bilo prije današnjih govora. Kad lingvistika dade odgovor na ova pitanja, riješit će se mnogi sada neobično mutni problemi iz naše povijesti i iz povijesti našeg društva.

Naša lingvistika ima riješiti i neke domaće probleme od opće važnosti. Srpskohrvatsko je jezično područje danas jedino veće područje gdje se očuvao muzikalni akcent. Bez obzira što je naš akcent ključ naših jezičnih pitanja, on je neobično važan i za povijest svih evropskih jezika. Akcentologija je danas imperativ naše lingvistike. Zatim, balkanistika i balkanska romanistika. Obradimo li dobro ta dva polja, osvojiti ćemo znatan ugled svojoj lingvistici, a ujedno će to biti i nama samim neobično korisno za potpunost naše lingvističke zgrade. Treba još i ispraviti ono što je nepravedno zapostavljeno, mislim na kajkavski i torlački dijalekt i na makedonski jezik. Kraj tolikih naših kajkavaca filologa, koji su u svom radu bili veći štokavci od Vuka, kajkavski je dijalekt ozbiljno zahvatio samo Slavonac Stjepan Ivšić. Treba ukloniti i ostatke starih zabluda o kajkavskom i torlačkom dijalektu i o makedonskom jeziku, te se zablude još i danas gdje gdje stidljivo provlače.

Da rezimiram. Naša nauka o jeziku treba da pođe novim putovima, da usvoji nove poglede i nove metode. Ako želimo da stignemo ostali svijet, treba da proširimo krug lingvističkih pitanja koja nas zanimaju i da aktivno stupimo u današnje ideološke borbe u svijetu oko biti jezika. Današnja naša društvena kultura zahtijeva, da na nov način tretiramo književni jezik, t. j. kao posebnu, samostalnu kategoriju. A da uzmognemo izvršiti te dvije zadaće, valja da svoj lingvistički i filološki rad proširimo i produbimo, kako bismo osigurali solidnu bazu za te dvije zadaće. To su putovi, kojima mora poći naša nauka o jeziku kao jedan od odraza naše nove stvarnosti.

Branko Gavella:

NEKOLIKO MISLI O TEORIJI UMJETNIČKE NASTAVE

II.

U svojim uvodnim razmatranjima nabacio sam neke konstatacije da bih pokazao, kako su pojedine naoko čisto praktične pedagoške postavke zapravo u dubokoj vezi s vrlo određenim estetskim orijentacijama te kako je naročito duboko uvriježena i neprovjerena krilatica o nekoj naročitoj tehnici, o nekom »metieru«, koji valja »ispeći« prije no što se laćamo čisto umjetničkih zadataka — zapravo plod veoma dvojbenog i mutnog estetskog gledanja.

Pedagoški rad već sam po svojoj naravi naginje traženju nečega utvrđenoga, nečega što se daje lako i koristonosno predočiti i predati učenicima, tako da ne smijemo odviše zamjeriti našim pedagozima, što su, u strahu pred složenim problemom čiste estetske zakonitosti, s prilično malo kritičnosti pojam naučivih i rastumačivih pravila prebacili na područje neke specijalne umjetničke tehnike, na područje *materijalnih* zakonitosti. Baratanje takvim pravilima činilo mi se manje opasnim, jer je, čini se, povlačilo manje estetskih konzekvencija. Prilazeći području govornih umjetnosti, na kojem se i sam već godinama bijem sa svim praktičnim, teoretskim a konačno i pedagoškim problemima, htio bih još detaljnije osvijetliti činjenicu, da pedagoška praksa, ako želi biti principijelna, ne može izmaći nekim odlukama o temeljnim estetskim problemima a uglavnom ne može izmaći problemu estetske normativnosti, t. j. pitanju da li postoje i u kojoj formi postoje neke zakonitosti umjetničkog stvaranja. Na području umjetnosti, kojima je ljudska riječ umjetničkim materijalom, naći ćemo se već kod prvih koraka sučelice s nekim oblicima zakonitosti, jer na području govora postoji zapravo odvajkada jedna teoretska sfera, koja je nastupala s pretenzijom davanja veoma određenih pravila za život tog umjetničkog materijala, t. j. govora, a to je gramatika u svom najobuhvatnijem značaju. Gramatička su pravila stavljena po svojoj normativnosti uz bok prirodnih zakona, te se možemo nadati, da će nam analiza te zakonitosti i svih njenih odnosa moći dobro poslužiti, da se orijentiramo u pitanjima utjecaja tih zakonitosti umjetničkog materijala na umjetničko stvaranje, a s time u vezi i s pitanjem umjetničko-pedagoške upotrebljivosti te zakonske sfere.

Kod takve analize valja već kod prvih koraka postupati veoma oprezno, jer široko područje gramatike obuhvaća fenomen govora u njegovim vrlo različitim manifestacionim oblicima. Osim toga valja tu držati na umu, da u govoru postoji još mnogo šire i značajnije područje njegovog vanumjetničkoga života te da će zbog toga sva pitanja razgraničenja praktičnoga života riječi i njene umjetničke upotrebe biti još složenija i pristupačnija nekritičnom mi-

ješanju obih životnih oblika, nego što se to može dogoditi kod boje ili tona, koji također žive tim amfibičnim životom.

Govor možemo posmatrati ponajprije u njegovu najširem takoreći neutralnom značenju kao čistu tendenciju za fiksiranjem naših doživljajnih nizova pomoću određenih znakova, t. j. pomoću riječi u najširem njenu značenju i svih njenih kombinacija i permutacija. Ta riječ u svojoj najširoj funkcionalnoj značajnosti ima u sebi primarnu svrhu razbistrivanja, organiziranja naših doživljajnih procesa, služeći tako našoj unutarnjoj orijentaciji. U toj svojoj funkciji ona se veoma prisno i nerazlučivo povezuje s našim doživljavanjem, koje je u toj svojoj tendenciji unutarnje orijentacije snalaženja elementarno povezano s nekom ma i rudimentarnom govornom simbolikom. Čim naši unutarnji procesi prijeđu tu čistu orijentacionu fazu te stanu poprimati tendencije komunikativne, t. j. tendencije objektivno dostupnoga izražavanja, počinje i život riječi dobivati čvršće i određenije oblike.

Govor i riječi mogu živjeti bilo u svojoj potpunoj formi aktivnoga artikuliranoga izricanja ili u nekoj neutralnoj formi »pismenih« simbola, koji nas moraju tek upućivati na mogućnosti artikuliranog izricanja. Sve te razlike u načinu nastupanja govora povlače, naravno, za sobom i razlike u njihovoj umjetničkoj upotrebi. Forma artikuliranog izricanja ima u sebi dvojake mogućnosti, ona može živjeti kao aktualno vršeno artikulirano izricanje ili pak samo kao zamišljeno, predstavljeno izricanje i, konačno, u nekoj mješavini oba ta načina. U formi aktualno vršenog izricanja govor postaje materijalom rapsodičkog epskog pričanja, recitacije i glumačke umjetnosti, a u formi samo zamišljenog, predstavljenog artikuliranog izricanja, materijalom drame prije njezina scenskog oživljavanja. U onim miješanim oblicima, u kojima se na neki način kombinirano predstavljena artikulacija spaja s neutralnom »pismenom« simbolikom, pojavljuju se neke naročite lirske i retoričke forme. U onoj »neutralnoj« formi, u formi pismenih »upta« na život govora nastupa pak književnost kao takva u svojem najobuhvatnijem značenju.

Primjena gramatičkih pravila na manifestacije govora u tim raznim umjetničkim funkcijama nije, nažalost, uvijek vodila dovoljno računa o životnim razlikama svih tih načina, u kojima govor nastupa i postaje umjetničkim materijalom, pa su se često pravila, apstrahirana iz one opće, takoreći neutralne forme, nekritično prenosila i na ostale govorne manifestacije. Tako je često gramatična shematičnost znala zabašurivati najelementarnije jezične pojave. Ma da moderna gramatika postaje svjesnija važnosti žive aktualno izricane govorne forme poklanjajući sve više pažnje pitanjima govorne melodije i pitanjima fonetike, ipak se još i u tom novijem, fonetskom gledanju nalaze tragovi onog mrtvog morfološkog posmatranja jezika, koje je imalo uglavnom pred očima samo njegovu pisanu formu.

Ma da bi nas zbog naših glumačko-pedagoških ciljeva imala u prvom redu zanimati veza gramatike sa živim, glumački upotrebljivim govorom, mislim da ne će biti na odmet baš zbog osvjetljavanja specifičnosti govornih zakonitosti toga područja promotriti funkciju jezičnih pravilnosti u njezinu najširem značenju i u njezinu odnosu prema općem književnom stvaranju. Mi, doduše, nemamo specijalnih »književnih« akademija, tako da nas zapravo gramatika, kao skup pravila za onu neutralno pismenu formu jezika, ne bi trebalo da zanima, kad tendencija gramatike za prodiranjem i u naša područja ne bi zahtijevala, da se s njom obračunamo i na onom području, gdje ona smatra da ima svoj priznati dominantni položaj. Uostalom, ma da na papiru ne postoje

neke specijalne literarne odgojne škole, cijela naša ne samo srednja, nego i sveučilišna nastava književne povijesti protkana je nekim literarno propedeutičkim nastojanjima. U tom se sklopu pojavljuju u historički posvećenim formama sve vrste poetike, stilistike, ortoepike i raznih drugih gramatički obojenih uzora za postavljanje nekih tehničkih normi za književno stvaranje. Zato smatram, da će analiza te najstarije, najrazrađenije i historičkim razvojem nekako naj-sankcioniranije umjetničke tehnike, t. j. analiza karaktera gramatičke normativnosti i odnosa te normativnosti prema umjetničkom stvaranju vrlo dobro poslužiti kao putokaz za osvjetljavanje tih odnosa na drugim umjetničkim područjima, na kojima nije došlo do tako čvrsto sistematizirane autarkije tehničkih normativnosti. Stoga mislim da imam pravo ostaviti još po strani pitanja naše specijalne glumačke umjetničke pedagogije, pa se radi opće orijentacije zadržati još na području književnosti i odnosa govornoga materijala čisto književnog stvaranja.

Činjenica da jezik već u svojim najprimitivnijim manifestacijama prima karakter neke normativnosti, neke obveze, temelji se na njegovoj socijalnoj, nadindividualnoj prirodi. Naši prvi pokušaji govornog formuliranja, naše učenje jezika, počiva na prihvatanju nečega, što nam je nametnuto nekim vanjskim autoritetom. Jezične promjene zbivaju se također u povodu nastupanja promjena u socijalnoj i klasnoj autoritativnosti. Sve pak pojave autoritativnosti nose već u sebi i klicu normativnosti, koja se još pojačava općom komunikativnom svrhom govora, njegovom svrhom biti sredstvom sporazumijevanja među individuima. Ta činjenica uključuje u sebi nužnost takvog govornog materijala, koji nije izvrnut individualnoj samovolji; uključuje i neke obveze individua prema tomu, od socijalno viših jedinica sankcioniranom materijalu u svim njegovim znakovnim kombinacijama i permutacijama.

Ta materijalna normativnost uključuje u sebi osim toga potpadanje pod opće pojave socijalnog reguliranja svega, što omogućuje socijalno sporazumijevanje te nadalje elemente zakonitosti, koji leže u psihofizičkoj i fiziološkoj strukturi samoga upotrebljavanoga i autoritetom zajednice oktroiranoga materijala, graničeći tako sa širokim područjem prirodne zakonitosti. U karakteru toga graničenja, u načinu kako se zakonitost mogućnosti naše somatske govorne aparature prepliće sa socijalno autoritativnim pojavama leži najdublja bit našeg jezičnog doživljavanja. Socijalne jedinice, naime, nastupaju uvijek kao mnoštvo raznih mogućih jedinica s veoma varijabilnima socijalnim »pravilnicima«. Postoji, dakle, uz socijalnu obvezanost i osjećaj mogućnosti raznih varijacija u govornom materijalu, u kojemu te obveznosti žive.

Postoji, dakle, osjećaj neke relativne slobode u pogledu materijala govornog ostvarenja i u pogledu njegove formulacije, ograničene jedino somatskom mogućnosti artikulacije, koja opet po svojoj naravi isto tako pogoduje mogućnosti raznih adaptacija. Taj osjećaj relativne slobode u odnosu prema socijalnoj normativnosti govornoga materijala ulazi duboko u sam individualni doživljaj govora. Tu nastaje teško opisiva, ali intimno jasna koegzistencija neke obvezanosti a prema nečem oktroiranom s osjećajem mogućnosti individualnog utjecanja i izmjenjivanja strukture te autoritativnosti. S tom važnom pojavom dvostruko doživljenog lica govora srest ćemo se ponovo čim uđemo dublje u funkciju govora kao umjetničkog izražajnog sredstva.

Postoji još jedan izvor, iz kojega proistječe primarno normativni karakter govornih fenomena. Sadržaji našeg izricanja nisu, naime, samo neki u pojedinim individuima zatvoreni i izolirani procesi, ti su sadržaji po svom ka-

rakteru zajednički cijelim krugovima raznih individua, oni su u svim tim individuima psihički reprezentanti stvarnosti, u koju su svi ti pojedinci uključeni. Ta sadržajna »stvarnosna« zajednica prisiljuje govor, koji ima da služi izricanju psihičkih korelata te stvarnosti, da poprimi takve strukturalne forme, koje će biti sposobne da postanu tumači strukturalnih oblika stvarnosti. Govorne kategorije ulaze u veoma određenu i čvrstu paralelu s kategorijama stvarnosti. Tu je izvor onog čestog zamjenjivanja gramatičkih i logičnih kategorija, koje je imalo fatalnih posljedica za oba područja. No svakako tendencija formuliranja svih tih normativnih govornih pojava u neke sistematske pravilnike, dakle tendencija gramatičkih formulacija i karakter njihove zakonitosti imaju upravo svoj korijen ili svoj model u mogućnosti da se i procesi cijele stvarnosti mogu pretočiti u neke zakonske formulacije. Logičke kategorije bile su tu samo pomoćno sredstvo međusobnog približavanja obaju područja. Ono prema individui, dakle prema »unutra« okrenuto lice govora, prisiljuje ga da u svoj izričajni aparat unese osim onih kategorija paralelnih objektivnoj stvarnosti još neke kategorije, koje će omogućiti izražaj ličnih odnosa pojedinih individua prema objektivnim sadržajima govora; na taj način ulaze u govor osim kategorija paralelnih stvarnosti, kao što su, na primjer, subjekt, predikat, izricanja raznih radnja, broja, pokazivanja i t. d. i kategorije pitanja, želje, negacije i t. d. No stvarnost ne nameće govoru svoj pečat samo u obliku onih prvih kategorija, ona ulazi u nj još dublje po tome, što neki sadržaji po svojoj socijalnoj važnosti, izričući temeljne određenosti, ciljeve, obveze socijalnih skupova po toj svojoj socijalnoj važnosti poprimaju tako dominantan karakter, da njihove jezične formulacije primaju također neki dominantan, konstantan karakter, relativno manje izvrnut mogućnosti izricajnih varijacija. Te takoreći govorne »konstante« daju glavnu podlogu za stvaranje gramatičkih formulacija. To ulaganje nekih konstantnih i dominantnih sadržaja u prividno čisto formalne gramatičke formule neobično je važna činjenica baš za probleme, koji su pred nama.

Mislim, da nakon toga letimičnog pregleda jezične normativnosti možemo prijeći na pitanje, kako se ta normativnost može i mora odnositi prema umjetničkom stvaranju. Budući da smo zasad svoja razmatranja ograničili samo na književnost, možemo, zapravo, naš problem ukratko tako formulirati, da se zapitamo, kakvom se naročitom umjetničkom potencijalu možemo nadati od dubljeg poniranja književnikova u bit jezične strukture te prema tome koju umjetničku propedeutičku značajnost možemo očekivati od gramatike.

Nema zaista sumnje, da je poznavanje jezika u neku ruku preduvjet za književno stvaranje i da se takvo poznavanje na neki način osigurava poznavanjem jezičnih norma. Ne ulazeći zasad u karakter odnosa prema tim normama, koji proizlazi iz gore spomenute relativne i tek uvjetne obvezanosti, htio bih najprije podvući činjenicu, da za književnika postoji još cijeli niz sličnih drugih preduvjeta. Književnik se u svom stvaranju, osim u jezičnim normama, susreće sa cijelim nizom pojava, koje nose u sebi neka načela zakonitosti. Svi naši doživljeni procesi, svo naše snalaženje i naša orijentacija u sredinama, u kojima se krećemo, sve je to protkano akcentima nekih socijalno-etičkih vrijednosti, a svi ti akcenti imaju tendenciju stvaranja normativnih i regulativnih sistema. Svi ti sistemi postaju izvorom nekih teorija. Osim toga se književnik-umjetnik u svom radu sastaje sa cijelim nizom činjenica bilo sadašnjosti bilo prošlosti, koje također iziskuju teoretička fiksiranja svoje temeljne strukture. Pri prenošenju životnih pojava u svoje književne umjetničke

objekte književni se stvaralac, dakle, mora susretati s raznim normativno teoretskim sistemima i mora ih baš tako i toliko poznavati kao i norme ovoga specifičnog stvaralačkog gradiva. On se tako susreće sa cijelim nizom zakonitosti, koje se crpu iz života stvarnosti a ta stvarnost konačno u cijeloj svojoj kompletnosti stoji pred njim kao izlazna točka i temelj svih tih normativnih sistema.

Gramatično je »znanje« a mislim da mogu mirno pretpostaviti, da se ni druga tehnička »znanja« ne razlikuju principijelno od njega — samo dio općih preduvjeta i »znanja« o objektima stvarnosti i materijala umjetničkog stvaranja kao dijela te opće stvarnosti, te bi bilo besmisleno i бесплодно promatrati ih samo u izoliranosti nekih tehničkih formulacija. Odrediti način pretvaranja svih tih »znanja« u umjetničke vrijednosti znači pronaći i orijentaciju u temeljnom estetskom problemu i s tim u vezi u temeljnom problemu umjetničke pedagogije. Ponavljam zbog jasnoće: poznavanje umjetničkog materijala nije neko izolirano tehničko znanje nego dio općih teoretskih preduvjeta umjetničkog stvaranja. Svi ti preduvjeti sačinjavaju sistematično jedinstvo kulturnih i znanstvenih podloga našeg socijalnog bivstvovanja i time cijeli sklop sistematskih preduvjeta za svako umjetničko stvaranje.

Ma da sam se dosad uglavnom ograničio samo na razmatranje pojava s književnog područja, mislim, da nam karakter jezičnih normativnosti, kao modela svih ostalih tehničkih normativnosti, kao i njihove veze s cijelim kulturno-znanstvenim područjem može biti zasad dostatno ishodište da nađemo neke zaključke za našu pedagošku praksu. Mislim, da je već sada dovoljno jasno, da moramo našim umjetničkim adeptima dati u prvom redu probranu opću naobrazbu, koja će ih uvesti u poznavanje one opće kulturne i znanstvene baze za svaku umjetničku kreativnost. Ta obrazovana baza mora naročito voditi računa o načinu povezanosti umjetničkog stvaranja s općim teoretskim fiksacijama. Budući da će način te povezanosti varirati prema materijalnim uvjetima pojedinih umjetničkih područja, i, što je još važnije, prema specifičnom načinu povezanosti pojedinih sredstava umjetničke materijalizacije s općim zakonitostima stvarnosti, morat će i ta opća pedagoška obrazovana baza varirati prema naročitim zahtjevima pojedinih umjetničkih područja. No svakako će se morati držati u vidu princip jedinstva svih umjetničkih područja, jer je to jedinstvo uvjetovano principijelnim identitetom temeljnoga estetskog problema, a to je problem veze i odnosa teoretičkih i socijalnih vrednota s vrednotama umjetničkim.

Ne ću davati sugestija za ostvarivanje tog pedagoškog programa za pojedine umjetničke grane, a kako sebi predstavljam rješenje toga problema za uže područje govornih umjetnosti, iznijet ću nakon što se u daljim razlaganjima поближе upoznamo s njegovim specifičnostima. No neke aspekte takvog naučnog programa, koje smatram zajedničkim sa svim umjetničkim granama, mogli bismo već sada nazrijeti.

Kao što nam je poznavanje gramatike utoliko važno, ukoliko ono garantira razumljivost i s time spojevu korektnost govora, nametnutu obavezama, što ih imamo prema našoj socijalno-kulturnoj sredini, koja je i stvorila te normativne korektnosti, tako je i dublje poznavanje i dublje prodiranje u ostale zakonitosti i utvrđene činjenične nizove toliko važno, koliko nam ono isto tako garantira korektnost, t. j. neizloženost grijeshjima u odnosima prema stvarnosti. Sve te »sit venia verbo« »korektnosti« povezane su međusobno jedinstvom svih kulturno-socijalnih manifestacija i sačinjavaju neku opću »norma-

lu«, t. j. neki normalni stepen orijentacije unutar toga kulturnog sistema. Ta je normalna snalaženja na kulturnom području varijabilna, kao što je varijabilna i umjetnikova potreba bližih ili daljih odnosa s pojedinim područjima znanja, koje ulaze u njegovu umjetničko stvaranje. Mogućnosti održavanja takvog »normalnog« općeg kulturnog nivoa imaju i odlučiti o tome kako je duboko potrebno u datim slučajima umjetniku ulaziti u pojedina područja znanja da ne bi s jedne strane ušao u nepotrebne i pojedinostima preopterećene specijalizacije a s druge strane, da ne bi zapao u površni diletantizam. Radi se, na primjer, o tome da se nađe granica između znanstvene, sistematske i metodološki utvrđene analize socijalno-etičkih pojava i mogućnosti znanstveno osiguranoga, no ne znanstvenog već umjetnički stvaralačkoga promatranja tih pojava, pri čemu će rezultati one znanstvene analize biti samo pomoćno sredstvo za izoštavanje pogleda u životni materijal. Takvo izoštavanje ne smije prejakim naglašavanjem tendencija teoretskog sistematiziranja zamutiti umjetnikov pogled za životno konkretne manifestacije toga materijala, koji tek u drugom redu postaje i ishodištem znanstvene apstrakcije. Ta će granica biti, naravno, uvijek individualno promjenljiva, a, što je glavno, cijeli sistem tih »znanja« mora biti takav da našim adeptima dađe mogućnost da upravo prema varijabilnosti pojedinačnih situacija mogu uvijek, prema datoj potrebi, zaći dublje i u ona područja, koja im momentalno nameću njihovi umjetnički zadaci. Drugim riječima, to znači dati im uz onu »korektnost« i takvu kulturnu »normalu«, koja će im omogućiti mnogostranu orijentaciju.

Htio bih to veoma pedagoški važno pitanje razgraničenja teoretskog znanja i uputa za umjetničko stvaranje osvijetliti pomoću analogije s književnoga područja te kušati odrediti kvantitet i kvalitet gramatičkoga znanja potrebnog na primjer književniku. Književničko doživljavanje jezične određenosti, njegova sigurnost u vladanju tim svojim izražajnim sredstvom bit će nesumnjivo oplodena, ako u nju uđe svijest, da ta određenost nije nastala aktom nekog nedostupnog diktatorskog autoriteta, već da je plod križanja raznih socijalnih tendencija, raznih socijalnih slojeva i raznih socijalnih »podjedinica« unutar opće kulturno-socijalne zajednice. Iste će pojave i filolog kod svojih pokušaja fiksiranja norma, na kojima treba da počiva obvezatan i opće prihvatljiv jezik neke kulturno-socijalne zajednice, morata držati u vidu, da mu se te norme ne bi izvrgle u mrtva shemata.

No dok je književnikov odnos prema tim normama određen nastojanjem, da u njihove okvire pretoči sav intenzitet, svu složenu obuhvatnost svojih sadržajnih doživljaja, dok u njemu može doći na temelju osjećaja nemogućnosti nesmetanog pretakanja svojih sadržaja u govorni život i do sukoba s onim normama te prema tome i do nastojanja, da na kulturno-socijalnom tlu svoje jezične zajednice nađe one plodonosne slojeve, koji će mu pružiti sankciju za novo oživljavanje jezične određenosti, dok književnik za sve te svoje pretenzije jezične obnove nalazi jedino opravdanje u tome da za svoje doživljene sadržaje nađe takav jezični izražaj, koji će ih u svom njihovom doživljajnom bogatstvu učiniti dostupnima objektivnom mjerilu umjetničke vrijednosti — dotle će filološko stanovište prema takvim obnavljajućim nastojanjima biti u konfrontaciji takvih eventualnih estetskih efekata s kompleksom svih postojećih jezičnih mogućnosti, dakle bez obziranja samo na neke pojedinačne slučajeve, i općim tendencijama cijelog govornog područja. On će biti u potrazi za onim nadindividualnim, duboko strukturalnim vezama između doživljaja i sadržaja imanentne zakonitosti govornih znakova, da bi onda s toga povišenoga

i općega gledišta mogao odrediti opravdanost jezičnih prinoва proizašlih iz umjetničkog stvaranja. U pozitivnom slučaju one mogu tako postati za filologa podlogom za proširivanje jezične normativnosti. Takav izvor promjena u filološkom normiranju otvara nam veoma značajan pogled na dodirne točke između filološkog stanovišta i književničkih ostvarenja. Time, naime, što sankcije novih jezičnih određivanja bivaju takoreći iznuđeni novim sadržajnim potrebama, miješaju se te nove *formalne* određenosti veoma duboko sa samim sadržajima, koji su ih izazvali te tako nastaju gotovo nerazmrsive simbioze takvih novih oblika s njihovim sadržajnim ishodištima. Kad se još sjetimo onih gore spomenutih jezičnih sadržajnih konstanta, kojima je protkana sva takozvana govorna normativnost, vidjet ćemo kako lako može doći do toga, da književnik oslanjajući se na jezične određenosti i neopazice prima tim putem u sebe već gotove tuđe umjetničke realizacije. Vidjeli smo pak već prije, kako je s tom činjenicom u vezi veoma usudan estetski problem gotovo nesvjesnog i neopazjenog primanja već preformiranih umjetničkih ostvarenja u novo i živo stvaranje pod vidom primanja prividno neutralnih tehničkih uputa. Velik dio filološkog materijala apstrahiran je iz živih književnih realizacija, i postoji velika opasnost da bi prejak filološki utjecaji lako mogli zavesti književnikovo stvaranje na put kopiranja i imitacije.

Izabrao sam namjerice primjer iz književnog stvaranja, jer smatram da će prema tom gramatičkom modelu svih pokušaja tehničkih formulacija kao i na temelju neobične jasnoće, kojom se baš na tom području očituje problem općeg odnosa između znanstvenoga i umjetničkoga sektora, biti lako naći veoma plodne analogije i za ostala područja te tako postati još jasnije, kako je daleko, taj na takvim gledalištima postavljen pedagoški princip od demonstriranja gotovih uzor-modela stvaranja i tehničkog »uvježbavanja« njihovih realizacija.

Neosnovano i prečesto naglašavanje zanatskog, tehničkog faktora kod umjetničkog stvaranja dovelo me je do toga da sam, u nastojanju da omedim te tendencije, sve dosad mimoišao dublje ulaznje u problem, koji postoji i onda, ako ne priznamo neku za sebe egzistentnu tehničku umjetničku komponentu — a to je problem živoga odnosa umjetničkog materijala i svih njegovih osebina s umjetničkim stvaranjem. Dopustit ću sebi i nadalje da kod osvjetljivanja toga problema zbog heurističkog pojednostavljenja ostanem zasad još uvijek na području književnog stvaranja, jer ako mi je uopće glavna svrha dati s gledišta govornih umjetnosti putokaze za širu primjenu nađenih rezultata, tad mi književnost, kao centralna govorna umjetnost, koja osim toga na razne načine ulazi u sva ostala područja govorne umjetnosti — daje u tom pogledu najplodnije izgleda.

Estetski i s njime spojeni pedagoški problem stoji jasno pred nama: na koji način ulazi govorni materijal sa cijelom svojom materijalnom određenosti u umjetničku realizaciju — ili još pregnantnije — kako umjetnik, književnik, doživljava govorne određenosti, govorne norme, a s time paralelno pedagoški aspekt toga problema? Kako dovesti naše umjetničke adepte do razaznavanja one tako teško odredive crte, na kojoj materijal umjetničkog stvaranja napušta svoj vanumjetnički život i poprima funkciju umjetničkog gradiva? Mislim, da je dosadanja ma da samo skicirana analiza govornog materijala, njegove sistematizacije i svih dosada dotaknutih odnosa teoretskog govornog područja s područjem kreativnim, dostatno pokazala, da moramo analizu, koja bi nas približila osvjetljenju gornjeg problema usmjeriti u smjeru takoreći »subcu-

tanih«, »subgramatičnih« slojeva govornog fenomena. Putokaz za to ulaznje pruža nam se sam od sebe u onom gore konstatiranom dvostrukom licu našega govora. Ta dvodimenzionalnost govornog života znači, da on po jednoj svojoj dimenziji sudjeluje u potpunosti u životu stvarnosti, vezan sa njom po svom dvostrukom materijalnom aspektu, kao organska artikulacija vezana za svoje somatske i fiziološke podloge i kao sistem znakova isto tako podložnih zakonitosti materijala, iz kojeg su stvoreni, a s druge strane po svojim sadržajnim kategorijama vezanima s kategorijama stvarnosti.

Drugom svojom dimenzijom zakotvljen je govor u procesima našeg doživljavanja, u procesima, koji su bilo unutarjni reprezentanti stvarnosti, bilo izrazi odnosa cijelog sklopa tih reprezentativnih procesa s vanjskom stvarnošću. Svaka od tih dimenzija podvrgnuta je zasebnim određivanjima, a obje zajedno općem jedinstvu svih određivanja i zakonitosti stvarnosti. Po jednom svom aspektu svaki govorni znak, svaka riječ upućuje direktno i neekvivokno na neke objektivne faktore ili bar na odnose prema njima, a po drugom, unutarnjem, riječ je nosilac veoma šarenoga i kompleksnoga klupka najraznovrsnijih i najvarijabilnijih unutarnjih sadržaja, koji svi na neki način osciliraju oko tendencije zgušnjavanja, oko psihičkog simbola riječi, da bi mu dale smisao i pomoću takvog smisaonog sadržaja vezale ga s njegovom funkcijom objektiviranja. U toj veoma teško opisivoj slici unutarnjih doživljaja riječi i govora igra veliku ulogu onaj već spomenuti faktor osjećaja relativne slobode, slobodnog variranja unutarnjeg govornog doživljaja u odnosu prema strogoj određenosti njezina vanjskog izgleda.

Ta govorna dvodimenzionalnost, koju on uostalom dijeli s bojom i s tonom (moram sebi, nažalost, uskratiti mogućnost da pokažem kako se na njima očituje ta dvodimenzionalnost), čini ga u neku ruku predestiniranim umjetničkim materijalom. Pomoću toga dvostrukog života postaje moguće neposredno povezati umjetničke objekte, izgrađene od tog materijala pomoću njihova objektivnoga aspekta sa cijelim simboličkim i reprezentativnim značenjem tih objekata za naše unutarnje doživljavanje i time oživotvoriti temeljnu težnju umjetničkog stvaranja, a ta je stvoriti neposredni izraz za naš odnos prema stvarnosti putem uvrštavanja i ugrađivanja našeg doživljajnog materijala u takve nove objektivno i nadindividualno dostupne redove, koji odgovaraju s jedne strane sadržajnim određenostima stvarnosti, a s druge strane njihovu značenju za naše opće ljudsko doživljavanje.

Određenosti i eventualne zakonitosti vanjske govorne dimenzije već smo promatrali, a sad se susrećemo sa zadatkom da pronademo, postoji li neka, da tako kažemo, gramatika unutarnjega doživljaja govora, jer ako nađemo nešto tomu slično, bit ćemo vrlo blizu osvjetljenju našega ishodnog problema. Radi se uglavnom o tomu, kako unijeti u govor naš odnos prema govornim sadržajima, i to zasad, budući da principijelno još uvijek stojimo na bazi pisanoga govora, na bazi književnosti ne uzimajući u obzir sva mimička i tonska sredstva, koja u živom govoru potpomažu tu funkciju. Pokušajmo najprije pronaći u već poznatim vanjskim gramatičkim formama neke upute za naše traženje. Radi se uglavnom o tome, kako unijeti u govorni materijal, koji je reprezentant stvarnosti — na primjer u jednu konstataciju nekog objektivnog fakta formuliranu u rečenici oblikovanoj pomoću odgovarajućih kategorija stvarnosti, kao što su to subjekt, predikat, glagol i t. d. — naš odnos prema tom konstatiranom činjeničkom sklopu. Mi možemo u prvom redu opisati taj naš odnos, stvarajući nove izričajne redove, koji sad više ne će biti represen-

tanti nekih vanjskih činjeničkih sklopova, već našeg odnosa prema njima. Mi ćemo se pritom morati, naravno, poslužiti istim govornim kategorijama kao i u prvom slučaju, no sad će te kategorije dobiti novo značenje, značenje u neku ruku odmaknuto od one svoje prvobitne objektivne reprezentacije. Mogućnošću transpozicije govornoga materijala iz njegove stvarne reprezentativnosti u reprezentativnost unutarnju, ulazi u taj materijal neka funkcionalna raznovrsnost, linije kretanja i grupiranja toga materijala bit će neke krivulje kao rezultante obiju govornih komponenata. No mi možemo naš govor učiniti reprezentantom našeg odnosa prema izricanom sadržaju i pomoću unošenja u govor takvih novih sadržaja, koji po nekoj zakonitosti refleksa izazivaju u nama određene subjektivne reakcije, i tako će ti sadržaji na neki način postati reprezentantima subjektivnosti, i to pomoću neke metonimične slikovitosti. Jasno je, da time u jezik ulazi neki nov život, ti subjektivno reprezentativni sadržaji govornih formulacija morat će se načinom svojeg uvrštavanja u govorne slijedove na neki način razlikovati od objektivnih govornih formulacija, te će tako nastati nove kombinacije govornih krivulja. No u govornim kategorijama postoji i, doduše, ograničen broj takvih formi, koje su direktno stvorene za izricanje subjektivne govorne komponente i za označavanje govornikove situacije. Tu mislim na govorno određene načine pitanja, žaljenja, i t. d. Važno je, da se te forme sastoje uglavnom u stanovitom mijenjanju ustaljenoga govornoga redoslijeda.

Ako pobliže pogledamo sve te pokušaje unošenja subjektivnih faktora u naš govor, vidjet ćemo uglavnom, da se sve one temelje na pokušaju raznovrsnog skretanja govorne linije, da pokušavaju unijeti u govorni materijal takve govorne sadržaje, koji se ne razlikuju po materijalnoj suštini od ostalog govornog materijala, već jedino po akcentiranju mjesta i načina, na koji ulaze u izričajne govorne nizove. Opisivanje procesa govora, analiza one temeljne dispartatnosti između unutarnjega govornoga doživljaja, koji se pojavljuje kao neko zamršeno, zgusnuto čvorište najraznovrsnijeg psihološkog materijala, ujedinjeno jedino tendencijom za svojom unutarnjom orijentacionom fiksacijom i za traženjem načina, po kojem može postati vanjski i drugim individuima dostupni reprezentant toga doživljavanja i one konačne organizirane točno određene realizacije svih tih izričajnih tendencija spada među najteže zadatke psihologije. No ja se moram, držeći na umu svoj praktični cilj, zadovoljiti tek ovim skiciranim pokušajem. Smatram ipak da mi je uspjelo izvući bar generalnu liniju tih procesa. Svi su ti fenomeni oko pretapanja govora u jasne određenosti po svome karakteru podvrgnuti općim fenomenima ritma i ritmičacije. Ti fenomeni određuju uglavnom sve tendencije organiziranja psihičkih fenomena u jasno pregledne vremenske slijedove.

Ritam je zapravo rezultat sinteze predstavljenoga i realnoga vremena, pa ako želimo naći u svim tim neobično delikatnim i po naravi stvari veoma intimnim, svakom opisivanju teško pristupnim fenomenima neki regulativan princip, tad se moramo uglavnom uteći pojavama i oblicima, po kojima vrijeme, taj temeljni oblik psihičkih procesa, ulazi sa svima svojim kategorijama organizatorno u naše doživljavanje. Unošenje vremenskih kategorija u sređivanje mutnih izričajnih procesa znači podložiti ih takvim oblikovnim principima, kao što su »početak« »svršetak«, pa svi oni načini dijeljenja i organiziranja materijala, koji se nalazi među tim međuštim točkama, u manje jedinice, u manje subordinirane početke i svršetke i zatim svim načinima međusobnog vezanja ili kontrastiranja svih tih podjedinica, njihova stupnjevanja

i formiranja sadržajnih krivulja s kombinacijama razno gradiranih kulminacija. Time sam spomenuo samo najosnovnije pojave iz toga područja.

Put k onoj postuliranoj unutarnjoj gramatici i stilistici može se naći jedino u produbljenoj i temeljito razmotrenoj primjeni tih fundamentalnih psihičkih kategorija za obradu jezičnog materijala. Kao što se stvarnosne gramatičke kategorije oslanjaju na logiku, tako se ta unutarnja gramatika treba da bizira na psihološkoj fenomenologiji. Na taj se način možemo približiti našem temeljnom pedagoškom traženju za načelima orijentacije prema datom nam umjetničkom materijalu. Mislim da je potpuno jasno, da sve one kategorije kao »početak« ili »svršetak«, »veza«, ne znače neke tehničke formule, one nam mogu poslužiti samo kao sredstvo razjašnjavanja, orijentiranja u najužoj vezi s umjetničko sadržajnim izražajnim potrebama. Korist od toga da neki naš sadržaj posmatramo, na primjer, pod aspektom »početka«, pazeći pritom na to da li je to temeljni ili tek relativni »početak«, možemo imati samo onda, ako to razmatranje činimo na temelju jasne analize tendencija samoga sadržaja. Sve te kategorije nemaju karakter ni zanatskih ni tehničkih formula, a ni formalno estetskih kategorija, jer su one oblici nastupanja živog psihičkog materijala u funkciji umjetničkog gradiva, a ukoliko je taj materijal naročiti dio cijelog kompleksa stvarnosti, zapravo kategorije te stvarnosti. Njihova je funkcija organizatorna, one treba da razjašnjavaju ono, što je po svojoj unutarnjoj formi subjektivno mutno i zamršeno. One nisu nikakvo tehničko i zanatsko pomagalo, jer njihovo izdizanje iz njihove realne funkcije i njihovo formuliranje u svrhu snalaženja nema nikakvog smisla ni sadržaja izvan aktualne umjetničke kreativne primjene. Tom primjenom nismo još sebi garantirali da smo već u domeni umjetnosti, one su samo pomoć da se snademo na teško određivoj granici između običnoga i umjetničkog doživljavanja.

Pitanje pak kako kod umjetničkog adepta utjecati na ta snalaženja pri prijelazu te granice, predstavlja centralni pedagoško-umjetnički problem. Da nađemo smjernice njegova rješavanja, potrebno je, da nam neprestano bude pred očima suštinska bit samoga umjetničkog stvaralačkog akta. Jasno je, da ne mogu ispisati cijelu estetiku, da bih u tom smislu dao neke konačne formulacije, no taj umjetnički akt sadrži u sebi neke tako uočljive oznake, da će za pedagošku praksu biti dovoljno, ako ih ovdje bar u nekoliko razmotrimo.

U prvom redu akt umjetničkog stvaranja proistječe iz težnje za širokom obuhvatnosti i intenzitetom našeg poniranja u stvarnost. Širina znači tu stavljanje pojedinosti u funkcionalnu vezu s obuhvatnijim kompleksima, a intenzitet nastojanje za potpunim angažiranjem našeg doživljajnog aparata u težnji da obuhvati objekt doživljavanja u što većoj punoći. Nadalje, u te oznake nesumnjivo spada i potreba za unutarnjom jasnoćom, no baš kod te težnje za jasnoćom treba oštro paziti, da nam se ne potkrade odviše vulgarni smisao takvog traženja. Potpuna je »jasnoća« rezultat već potpune formulacije a intenzivno osjećanje unutarnje nejasnoće jedan je od najglavnijih stimulantnih motiva za pokušaj da se riješimo te takozvane nejasnoće pomoću umjetničke objektivacije. Prividna unutarnja »jasnoća« znači često anticipirano unošenje tuđih, već gotovih formulacija u naše doživljaje, pa će zvučiti možda paradoksalno, kad kažem, da je najteže izraziti ono, što je u nama i za nas duboko najjasnije, t. j. prenijeti tu intimnu jasnoću o objektivnu formulaciju. Takozvana jasnoća ne smije nikad smanjivati intenzitet, a što je još važnije iskrenost doživljaja, koji je podloga umjetničkom djelu. Iskrenost uopće, ne u njenoj

moralnoj praktičnoj formi, već u formi čistoće, i direktnost odnosa prema samom sebi mora biti i podloga prave izražajne jasnoće.

Znam da ovime nisam nipošto iscrpio sve bitne oznake umjetničkog stvaranja ni sve mogućnosti njihove pedagoške primjene, a hotimice sam pak mimoišao sve ono, što se tiče umjetničke selekcije i izabiranja vršenoga na umjetničkom materijalu. Budući da se ta vrsta umjetničke aktivnosti daje jasno izložiti tek u najprisnijem kontaktu s iscrpivom analizom materijala, a kako sam se ja dosad iz razloga heurističke praktičnosti kretao zapravo na tuđem terenu, ostavljam ta razmatranja po strani, dok ne dođemo do analize umjetničkog materijala žive artikulirane riječi. No htio bi još ipak istaći, da glavni pedagoški poticaj treba da se vrši u pravcu oživljavanja početnikove aktivnosti, jer svježja aktivnost svakako je jedna od najtemeljnijih oznaka umjetničke orijentacije. U cijeloj pak aktivnosti umjetničkih pedagoga — jer i tu je aktivnost jedna od najpotrebnijih odlika — naći ćemo najbolju pomoć u dobro izvršenoj općoj kulturnoj pripremi početnika, koja mora biti tako usmjerena, da u budućem umjetniku probudi želju, a što je još važnije potrebu za umjetničkim stvaranjem. Ta potreba može bit poticana samo širokom kulturnom orijentacijom i ne smije biti plod želje za praznim isticanjem samoga sebe, već proizlaziti iz svijesti intenzivnog kontakta sa životom i želje dubokog obuhvatnog prodiranja u nj, nalazeći u tome opravdanje, da ono, što kanimo našim slobodnim stvaranjem podići u red umjetničke objektivnosti, ima i mora naći svoje mjesto unutar objektivnih redova i biti s njima povezano svima sponama objektivne i socijalne nužnosti.

Kao što ne postoji neko estetski garantno načelo »metiera«, tako još manje postoji takvo načelo za »metier« umjetničke nastave. Sve ovo, što sam iznio, može biti tek sugestija nastavnicima da sami u svojoj umjetničkoj svijesti i savjesti pronađu načine kako će s maksimalnim poštivanjem početnikove individualnosti i maksimalnim taktom intervenirati u veoma osjetljivim embrionalnim zamcima umjetničkog stvaranja. Zahvati u učenikov psihički organizam zahtijevaju isto toliko opreza kao i kirurški zahvati u tjelesni život. Znam da u tom pravcu u ovim svojim razmatranjima nisam dao ni mali dio onoga, što će pažljivi pedagog naći u prisnom kontaktu s učenicom. Ali je nadasve sigurno jedno: poticati umjetničko stvaranje time da učenika u bilo kojoj kamuflaciji navodimo na tehničko preuzimanje zanatski prokušanih modela — znači upravo gušiti najelementarnije izvore kreativnog strujanja. Poznato je, doduše, koliko na pr. gotov slikar može naučiti kopiranjem velikih majstora, no naša je upravo zadaća da stvorimo i odgojimo takvog slikara, koji će se onda, kad bude zaista gotov i zreo za vlastitu orijentaciju u tom stvaranju, moći znati dobro poslužiti konfrontacijom svoga rada s tuđim načinom rada. Značilo bi krivo shvatiti suštinu mojih izvoda, kad bi se u njima vidjelo neko poticanje na omalovažavanje upoznavanja razvojnoga toka umjetnosti i ohrabrivanja za megalomanskim podcjenjivanjem već ostvarenih umjetničkih vrednota. Naprotiv, samo preko najdubljeg respekta i razumijevanja svega velikoga, što je prije nas stvoreno, možemo odgojiti i pravi respekt prema estetskoj i socijalnoj odgovornosti vlastitog stvaranja.

NEKE MISLI O METODI MARKSOVA »KAPITALA«

Čovjek je jedini posebni oblik bića, koji nije pasivan prema cjelini bića; naprotiv, on cjelinu bića mijenja, očovječuje, prisvaja, a time mijenja, očovječuje i samog sebe. Taj proces, koji je sam po sebi historijski, zavisi kako od subjekta tako i od objekta. No ljudsko prisvajanje pretpostavlja *spoznaju predmeta*. Razvitak predmetne djelatnosti uvjetuje i razvitak spoznaje; a to je historijski proces. Zato *ne postoje apsolutni zakoni* i forme spoznaje.

Pitanje: kroz koje se zakone i forme mišljenja ostvaruje spoznaja najopćijih zakona kretanja cjeline bića, svakako je pitanje dijalektičke, to jest filozofske metode. Zato je određenje dijalektičke metode danas, kada dijalektički oblik mišljenja postepeno postaje opći oblik mišljenja, problem, koji se postavlja pred dijalektičko-materijalističku filozofiju (to više, što su sovjetski »filozofi« strahovito iskrivili već poznate stavove o dijalektičkoj metodi).

Marx je u svom epohalnom djelu »Kapital« filozofsku metodu primijenio na jedno posebno područje: političku ekonomiju. No zašto nas interesira metoda u »Kapitalu«?

Marxov »Kapital« je djelo, koje je revolucioniralo nauku o društvu, a posebno nauku o odnosu ljudi u procesu proizvodnje životnih dobara — političku ekonomiju. U njemu je data potpuna i sistematska kritika političke ekonomije; u njemu je izvršena analiza kapitala — određenog historijskog oblika proizvodnje, društvenog odnosa, koji se pojavljuje u svom mistificiranom obliku, kao odnos stvari.

U »Kapitalu« je primijenjena *racionalna*, filozofska metoda. Kretanje ekonomskih kategorija, koje izražavaju oblike društvenih odnosa, nije dato u mistificiranom, već u svome stvarnom, racionalnom obliku. Politička ekonomija (prije Marxa) nije mogla dati racionalnu, naučnu analizu kapitala kao određenog historijskog oblika proizvodnje. Prema tome, kritika političke ekonomije (historijski nužnog i objektivnog oblika spoznaje ekonomskih odnosa, koji za svoju osnovu ima određen oblik materijalne proizvodnje, oblika spoznaje, koji *pojavne oblike* uzima kao *suštinske*), koja naučno, racionalno analizira kapital, jest naučna, racionalna i kritička ekonomija; ona u kretanju stvari otkriva društveno kretanje, ljudske odnose. Zakoni i forme, kroz koje se realizira spoznaja ekonomskih odnosa, kretanje kategorija jest metoda.

Marx je uspio naučno odrediti kapital služeći se dijalektičkom metodom. Ona mu je pomogla da adekvatno odredi prirodu kapitala kao *oblika potpunog samotuđenja društvenih odnosa*. Prema tome je analiza metode u »Kapitalu« kao formi kretanja ekonomskih kategorija za filozofiju, dijalektičku logiku nužna i opravdana. Lenjin je također na to s pravom ukazivao. On je pisao: »Ako Marx nije ostavio »Logiku« (s velikim slovom), ostavio je *logiku* »Kapitala«, i to bi trebalo dvostruko iskoristiti u datom pitanju. U »Kapitalu« je primijenjena na jednu nauku logika, dijalektika i teorija spoznaje materijalizma (ne treba tri riječi: to je jedno isto),

koji je uzeo sve dragocjeno kod Hegela i sve to pokrenuo naprijed.« (Lenjin, Filozofske sveske, str. 215/1947. na ruskom).

Lenjin je prvi upozorio na dijalektiku, logiku i spoznajnu teoriju kao metodu »Kapitala«. No osnovni zakoni dijalektičke metode već su formulirani na genijalan način kod Hegela, iako još u mistificiranom obliku. Kao što je racionalna ekonomija kritika političke ekonomije, a time i njena negacija i prevazilaženje, tako je i racionalna, materijalistička dijalektika, (logika, koja je sama po sebi i metoda) kritika mistificirane, spekulativne Hegelove dijalektike, a otuda i njeno prevazilaženje.

No to nipošto ne znači — kako to osobito uzimaju sovjetski filozofi — da je racionalna, to jest materijalistička dijalektika prosto odbacila mistificiranu dijalektiku Hegela. Naprotiv, Hegelova je dijalektika nužna pretpostavka za racionalnu dijalektiku. Kritika Hegelove logike — koja još nije data u svom potpunom i sistematskom obliku — mogla je nastati tek pošto je racionalno-kritički usvojena i tako prevaziđena.

Marxova je dijalektika ustvari Hegelova dijalektika, s koje je skinut njen mistički oblik. Otuda je nemoguće iole ozbiljnije pojmiti dijalektičku metodu »Kapitala« bez dijalektike Hegela.

»Nemoguće je potpuno shvatiti »Kapital« Marxa i naročito njegovo prvo poglavlje, ako se ne prostudira i ne shvati čitava Logika Hegela. Prema tome, nitko od marxista nije shvatio Marxa pola vijeka kasnije.« (Lenjin, Filozofske sveske, str. 154).

Nije li Lenjin ovdje pretjerao? Ne. On je od filozofa poslije Marxa i Engelsa najpotpunije i najdublje shvatio dijalektiku odnosa Marxove metode prema Hegelovoj metodi. Čitajući Logiku Hegela, Marxova učitelja dijalektike, Lenjin je dao niz značajnih i genijalnih misli, u kojima se otkriva čitav njegov filozofski talenat i erudicija.

Dakle, nemoguće je govoriti o racionalnoj, dijalektičkoj logici, ukoliko se ona odvoji od t. zv. mistificirane, spekulativne Hegelove logike. Otuda je nužno odrediti Hegelovu dijalektiku, logiku i njenu vezu s dijalektikom, logikom Marxa, koju je on primijenio u političkoj ekonomiji. Prije nego što se odredi dijalektička, racionalna metoda, potrebno je ukratko iznijeti osnovne momente Hegelove metode.

I.

O Hegelovoj dijalektičkoj metodi

Hegel u osnovu svoje logike, dijalektike i spoznajne teorije (a one su jedno isto) postavlja *ideju po sebi*, t. j. ideju u njezinu *potencijalnom* obliku, čistu ideju, koja se još nije ostvarila, opredmetila. Svoje opredmećenje postiže u filozofiji prirode; tu je ona data u svojem otuđenom obliku. Svoje potpuno određenje, stvarnost i nužnost postiže pak u filozofiji duha; tu je ideja postavljena po sebi i za sebe, t. j. i kao mogućnost i kao stvarnost. Negacija negacije je forma, kroz koju se ostvaruje jedinstvo potencijalnog i stvarnog, nužnosti i slobode, partikularnog i totalnog.

Logika (t. j. dijalektika i teorija spoznaje) za Hegela je nauka o formama, zakonima mišljenja, ideje po sebi. Te forme i zakoni nisu a priori dati, već se postavljaju kroz razvitak mišljenja. No tu je mišljenje, ideja po sebi istovremeno i *predmetnost*, biće i refleksija, *spoznaja* sebe. Postavljanje mišljenja i kao vlastitog objekta i kao vlastitog subjekta implicite je već dato kod Descartesa u njegovu

stavu: »Cogito, ergo sum«. Kod Hegela je, dakle postavljeno jedinstvo subjekta i objekta spoznaje, predmetnosti i spoznaje mišljenja.

No u čemu se sastoji spekulativna logika Hegela?

Hegel u svojoj logici analizira proces spoznaje u njegovu čistom obliku (kao što Marx analizira kapital u njegovu čistom obliku), njene forme i zakone. Tu ništa nije u stanju mirovanja, već u neprestanoj promjeni — nastajanju i nestajanju. Kategorije mišljenja razvijaju se po svojim unutarnjim zakonima; one jedna iz druge nužno proizlaze.

U početku logičkog razvoja sve forme, kategorije i t. d. nisu odjedamput, unaprijed date. One se u razvoju ideje kao samostalnog bića nužno ostvaruju. To je dijalektika mišljenja kao bića.

Hegel svoju logiku počinje s *bićem*. Ideja po sebi, mišljenje, pokazuje se prvo u svom *neposrednom obliku*. Tu je dato neposredno jedinstvo svih formi i odredaba mišljenja. U biću su u nerazvijenom obliku sadržane sve odredbe, koje će se razviti u suštini i pojmu. Biće je, dakle, potencijalno ili, kako kaže Hegel, *po sebi suština* i pojam. To je isto, kao što pojedinačni (ili prosti) oblik vrijednosti potencijalno sadrži sve odredbe, koje će se razviti u *posebnom* (ili razvijenom) i *općem* obliku vrijednosti. Odredbe bića jesu: kvalitet, kvantitet i mjera. Biće kao neposredno i samo se razvija; kad se postavi kao mjera — određeno jedinstvo kvantiteta i kvaliteta — t. j. kao biće, koje je razvilo sve svoje forme i tako se ispunilo, ono sebe ukida i prevazilazi. Otuda čitav razvoj bića, u kome njegove forme-kategorije proizlaze nužno jedna iz druge, nije ništa drugo, već razvijanje njegove negacije; čitav je njegov unutarnji razvitak usmjeren na to.

Dakle, u biću se mišljenje odnosi neposredno na samo sebe; tu još *nema ostvarenih razlike i suprotnosti*.

Kad se biće razvije u svim svojim formama, ono ukida sebe, svoj neposredni oblik. Tada se posreduje. U njemu je *realizirana razlika i suprotnost*. Mišljenje je sada kako biće, tako i refleksija sebe. To je za Hegela suština. U njoj su sve forme i odredbe relativne; one su samo date u odnosu: pozitivno i negativno, razlika i identitet, mogućnost i stvarnost i t. d. Dakle, suština je razvila one forme, koje je biće sadržavalo samo potencijalno.

U suštini je, međutim, *data samo razlika i suprotnost, a ne i njihovo jedinstvo, identitet*. Ona je negacija bića, t. j. neposrednog identiteta, koji u sebi nije imao razvijenu razliku i suprotnost. No sam razvoj suštine ili posredovanja zapravo je razvijanje *identiteta razlike i suprotnosti*, t. j. njegove negacije; to je vraćanje na višem stupnju neposrednom, biću.

Kad se sfera suštine i posredovanja potpuno razvila, ona sebe ukida i prevazilazi u *pojmu*; posredovanje se vraća neposrednom, no sada je ovo posredovano razvojem; razlika i suprotnost postavljaju svoje jedinstvo. Tako je pojam cjelina, konkretno, u kome su sve forme, odredbe i odnosi razvijeni i realizirani. On je jedinstvo različitih odredaba i odnosa.

Čitav razvitak spoznaje, kategorija ima u svojoj osnovi postojanje protivurječnosti. Nema ništa na svijetu — ni u prirodi i društvu, ni u mišljenju — što nije u sebi suprotstavljeno, protivurječno.

»Ono što kreće uopšte svet jeste protivrečnost, i smešno je reći da se protivrečnost ne da misliti.« (Hegel, Dijalektika — Logička nauka, str. 428).

Dakle, mišljenje, ideja po sebi razvija se kroz tri svoje forme i odredbe: biće, suštinu i pojam. Pojam je jedinstvo bića i suštine; on je »posredovana neposrednost«, negacija negacije. Spoznaja se ostvaruje samo u kretanju, u udubljanju u

predmetnost sebe same. Otuda se metoda pokazuje kao zakonitost, određenost kretanja same spoznaje; ona je spoznaja formi nje same. Tako je metoda istovremeno teorija, jer je to jedan te isti proces.

Prema tome je logika kao teorija zakona spoznaje neposredno metodologija — teorija metode. Otuda će logika, teorija spoznaje, dijalektika i metodologija biti jedno isto.

Mišljenje — koje svoju konkretnost i potpunost postiže kroz formu neposrednosti, koja se negira i prevazilazi u posredovanju, a razvitak ovoga je vraćanje opet u formu neposrednosti, ali sada posredovanu — dato je u formi negacije negacije. Negacija negacije je logički zakon, u kojem se kretanje spoznaje potpuno određuje; ona je cjelina prva dva zakona. Istina, Hegel nigdje ne govori posebno o negaciji negacije (kao što ni Marx nigdje posebno ne govori o zakonu vrijednosti); međutim, razvitak logičkih kategorija predstavlja ostvarenje negacije negacija. Prema tome, za Hegela je dijalektika, t. j. filozofska metoda potpuno određena u negaciji negacije, zaključku.

»Metoda je čisti pojam (t. j. negacija negacije, jedinstvo bića i suštine, A. Š.), koji se odnosi sam prema sebi; ona je prema tome prosta odnos prema sebi, koje je biće. No ona je također ispunjeno biće, pojam bića, koji poima sebe kao konkretni i isto tako potpuno intenzivni totalitet.« (G. W. F. Hegel, Wissenschaft der subjektiven Logik oder die Lehre von Begriff, 1816 g, str. 398—399).

Hegel određuje metodu kao »čisti pojam«, t. j. biće, koje je sve svoje potencijalne odredbe ostvarilo; to je »ispunjeno biće«, konkretni totalitet. Lenjin povodom ovog Hegelova stava piše: »N. B.: Veza dijalektičke metode s »ispunjenim bićem«, s bićem, punim sadržaja i konkretnim.« (Lenjin, Filozofske sveske, 204).

Tako je logika, kao metodologija, teorija formi, zakona i odredaba mišljenja. Negacija negacije je jedna od tih formi, zakona; ona predstavlja totalitet svega — predmetnog i spoznajnog; u njoj je kraj jednog procesa i istovremeno početak novog. Zato Hegel određuje negaciju negacije, t. j. metodu kao krug krugova. Kako je to jedan od neobično važnih stavova, koji prikazuju unutrašnju protivrječnost njegove metodologije, potrebno ga je navesti. Hegel piše:

»Zbog gore pokazane prirode metode, nauka se predstavlja nekim u sebi zatvorenim krugom, u čijem se početku, prostoj osnovi, vraća putem posredovanja i kraj; pritom je krug krug krugova, jer svaki posebni član, kao oduševljen metodom, jest refleksija u sebi, koja, pošto se vraća početku, istovremeno je početak jednog novog člana.« (Hegel, Wissenschaft der subjektiven Logik, 398).

Dakle, Hegelova dijalektička metoda određena je kao negacija negacije, kao spoznaja zakona i formi kretanja mišljenja. Kod Hegela filozofija, logika ima svoju vlastitu metodu. Ona je nije preuzela od druge nauke, na primjer, matematike i t. d. No zašto se Hegelova dijalektička metoda naziva mistificiranom?

Realno konkretno ostvaruje se kroz mišljenje kao jedinstvo različenog. Otuda se konkretno ispoljava kao rezultat, a ne kao polazna točka mišljenja. »Zbog toga je Hegel zapao u iluziju, da realno shvati kao rezultat mišljenja, koje se u sebi sjeđinjuje, u sebi udubljuje i iz samog sebe kreće, dok je metoda, koja se od apstraktnog penje ka konkretnom, samo način za mišljenje da sebi prisvoji konkretno, da ga reproducira kao duhovno konkretno. Ali to ni u kom slučaju nije proces postanja samog konkretnog.« (Marx, Kritika političke ekonomije, Uvod, 34).

Hegel u osnovu svoje logike postavlja mišljenje, koje je supstancija svijeta. On je, dakle, apsolutizirao ljudsko mišljenje i prenio ga na čitavu stvarnost. To je metafizički iskrivljena i otuđena ljudska spoznaja. Sve je to rezimirano u stavu:

»Što je racionalno, stvarno je, i što je stvarno, racionalno je« (G. W. F. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, Stuttgart, 1938. str. 33). Mišljenje, pojam je racionalan. Tako spekulativni filozof postavlja sebe kao mjerilo svijeta. Marx je na to sjajno ukazao u »Ekonomsko-filozofskim rukopisima«. On piše: »Filozof daje sebe — dakle jedan apstraktni oblik otuđenja sebe kao čovjeka — kao mjerilo otuđenog svijeta.« (Marx, Der historische Materialismus, Bd. I., 313).

Odakle dolazi do toga potpunog izvrtanja?

Spekulativni se filozof u uvjetima društvene podjele rada odnosi prema svijetu, stvarnosti i t. d. posredstvom sebe — mišljenja, te uobrazava da je ono stvarna osnova toga odnosa. To je ideološki oblik spoznaje. Marx i Engels taj ideološki fenomen sjajno analiziraju u radu »Njemačka ideologija«.

Otuda Hegelova logika konstituira stvarnost, a ne obratno. Zato ona ima u sebi apriorizma, konstruktivizma i t. d. Ona polazi od krive, idealističke spoznajno-teoretske pretpostavke; to vodi jednom zatvorenom sistemu, a time negaciji dijalektike. Tako je tu dijalektika u samoj sebi vlastita negacija; ona je iskrivljena, mistificirana, postavljena »na glavu« kao u cameri opscuri.

Prema tome, budući da se pojam i realnost, racionalno i stvarno potpuno, apsolutno poistovjećuju u Hegelovoj logici (t. j. teoriji spoznaje i dijalektici), dijalektička metoda samu sebe negira. Da bi se prikazala kao racionalna, naučna dijalektička metoda, ona se mora postaviti na pravu, a ne na prividnu osnovu — kao materijalistička spoznajna teorija, t. j. kao nauka o zakonima i formama historijskog odnosa subjekta i objekta spoznaje. Otuda je Hegelova dijalektička metoda immanentna kritika same sebe. Utoliko je ona anticipiranje stvarne naučne kritike same sebe — racionalne dijalektike.

Toliko o Hegelovoj metodi.

Sada nešto o materijalističkoj, racionalnoj dijalektičkoj metodi.

II.

Nešto o Marxovoj dijalektičkoj metodi

Analiza procesa logične spoznaje istovremeno je i analiza same metode, jer je ona kretanje spoznaje — spoznaja u svome određivanju.

No, prije svega, ne mogu se prihvatiti mišljenja, koja odvajaju metodu od teorije, t. j. metodologiju (dijalektiku) od spoznajne teorije. Metoda nije čista metoda, kao što to postavljaju suvremeni falsifikatori dijalektike — sovjetski »filozofi«; ona je uvijek spoznajno-teoretski odnos, to jest odnos subjekta i objekta, forma realiziranja tog odnosa.

Tek u spoznajnom odnosu objekt postaje predmet, sama pak metoda spoznaje jest forma, kroz koju se to prisvajanje objekta ostvaruje. Marx je već u svojim ranijim radovima god. 1844. u »Ekonomsko-filozofskim rukopisima« dao dijalektičko određenje svakoga ljudskog odnosa, t. j. prisvajanje predmeta.

»Kako, dakle, svuda čovjeku u društvu postaje u jednu ruku predmetna stvarnost — stvarnost ljudske suštinske moći (Weseskraft), t. j. ljudska stvarnost i zato stvarnost njegove vlastite suštinske moći tako i svi predmeti postaju njemu predmetovanje njega samog, afirmiranje njegove individualnosti i ostvarenje predmeta kao njegova predmeta, t. j. predmeta njega samog. Kako ovi predmeti postaju njemu njegovi, to zavisi od prirode predmeta i otuda prirode suštinske moći, koja prirodni predmeta odgovara; jer upravo određenost ovoga odnosa čini posebni, stvarni (zbiljski) način afirmacije.« (Marx, Der historische Materialismus, Bd. I., 301).

Logička metoda je misaono prisvajanje predmeta, koje zavisi kako od subjekta, tako i od objekta. No ona je istovremeno jedan oblik praktičnog ovladavanja predmetom, cjelinom bića.

Koji su zakoni i forme, kroz koje se metoda ostvaruje?

Prije svega, spoznaja polazi od realno-konkretnog; koje je jedinstvo različnih odredaba i odnosa — pojedinačnog, posebnog i općeg. Ali sve te odredbe realno-konkretnog nisu odjedamput date mišljenju, kao u nekoj intuiciji; one su plod dugog spoznajnog procesa.

Otuda će biti nužno, da se spoznaja prvo zaustavi na neposrednom, u kome razlika, suprotnost i posebno još nisu razvijeni za mišljenje, već su samo potencijalno dati. No spoznaja analizira to *neposredno*, fiksira pojedine njegove strane i odnose. To je *analitički proces*, koji se neposredno svodi na njegove proste odredbe. Dakle, ovdje je spoznaja analitička, jer postavlja razlikovane odredbe. Otuda je analitička metoda ustvari metoda razvitka *apstraktnog identiteta*, t. j., identiteta, u kojem razlika i suprotnost nisu ostvareni. Ona fiksira u predmetu razlike i suprotnosti, koje su prije bile samo potencijalno date. Kod Hegela je razvitak bića analitički proces mišljenja.

Kad su fiksirani pojedini momenti i strane, analitička metoda prelazi u *sintetičku*. Prijelaz od analitičke spoznaje ka sintetičkoj jest u prijelazu od forme neposrednog identiteta ka razlici i suprotnosti, od neposrednog ka posrednom, od pojedinačnog ka posrednom.

Sintetička spoznaja je negacija identiteta, neposrednog; no njen je razvitak neposredno postavljanje upravo identiteta i neposrednog. Prema tome, to je forma spoznaje, koja postavlja *identitet razlike i suprotnosti*; kad je taj proces ispunjen, ona se ukida i prevazilazi u *konkretno-dijalektičkoj spoznaji*. Kod Hegela je razvitak suštine sintetički proces.

Dijalektička, racionalna, spoznaja nije ni samo analitička ni samo sintetička metoda spoznaje, već metoda, koja ove sadrži u sebi kao ukinute i prevaziđene. Ona je dijalektičko jedinstvo analitičke i sintetičke metode — forma, u kojoj se *konkretno* ostvaruje. Međutim, i prva — analitička, i druga — sintetička forma spoznaje predstavljaju formu, kroz koju se ostvaruje dijalektička spoznaja. Ova pak spoznaja data je u formi *negacije negacija*.

Prema tome, dijalektička metoda je *spoznaja unutarnjih zakona i formi*, kroz koje se ona realizira; ona je *forma konstituiranja realno-konkretnog kao misaono-konkretnog*, forma historijskog odnosa subjekta i objekta spoznaje. Taj spoznajni proces polazi od pojedinačnog preko posebnog do općeg kao konkretnog. Tu su već neposredno sadržani osnovni dijalektički zakoni: prijelaz kvantiteta u kvalitet i obratno, prožimanje suprotnosti i negacija negacije. Nepravilno je odvajati teoriju od metode, jer su one isti proces spoznaje; dijalektičko-materijalistička filozofija neposredno je i metodologija. Otuda je nepravilno određivati dijalektičku metodu kao »sastavni deo marksističke filozofije«. To mišljenje danas zastupaju suvremeni sovjetski revizionisti filozofije.

Dijalektička metoda polazi od stvarnog odnosa subjekta i objekta; ona ne isključuje *praktični odnos*, već ga naprotiv pretpostavlja. Zato je dijalektička metoda neposredno historijska, ali u svom logičnom obliku. Ona ne smije u općem i cjelini protivurječiti historijskom razvoju spoznaje; njeni zakoni neposredno su i zakoni historije misli. (Vidi: Lenjin, Filozofske sveske, str. 214).

Dijalektička metoda kao misaono prisvajanje predmeta, kao teorija, uvijek zavisi od praktičnih, proizvodnih mogućnosti čovjeka. Prema tome, ona je historijski

uvjetovana. Tako je, na primjer, i metafizički oblik spoznaje ustvari stupanj razvoja dijalektičkog mišljenja, koje će se ostvariti kao opći objektivni oblik mišljenja u uvjetima više društvene formacije, gdje će biti ukinuta društvena podjela rada, privatna svojina i t. d.

Dijalektička logika kao nauka o zakonima i formama sadržajne spoznaje, koja je neposredno metodologija — teorija metode — razlikuje se od Hegelove logike. Prva je racionalna, a druga spekulativna, mistifikatorska. Marx u jednom pismu Kugelmannu od 6. marta 1868. vrlo jednostavno i koncizno određuje razliku između svoje metode i Hegelove. On piše: »On (Dühring) vrlo dobro zna, da moj metod istraživanja nije hegelovski, jer ja sam materijalist, a Hegel — idealist. Hegelova dijalektika je osnovni oblik svake dijalektike, ali tek pošto se s nje skine njen mistični oblik, a po tome se bas razlikuje moj metod.« (Marx, Pisma Kugelmannu, str. 60).

Marx, dakle, ne odbacuje jednostavno Hegelovu dijalektičku metodu, u kojoj su formulirani osnovni dijalektički zakoni i forme spoznaje, već je postavlja na materijalističku osnovu. Otuda je njegova dijalektička metoda *kritika Hegelove metode*. No Marx nije ostavio dijalektičku metodu u njezinu čistom obliku, već u obliku njene primjene — u »Kapitalu«.

III.

Dijalektička metoda u »Kapitalu«

Trebalo bi dati sistematsku analizu metode u »Kapitalu«. No to bi tražilo suviše prostora. Zato je moguće istaći samo njene pojedine momente i opće stavove.

Primjena dijalektičke metode zavisi od prirode predmeta, na koji se ona primjenjuje. Metoda političke ekonomije je ustvari spoznaja unutarnjih zakona i formi kretanja ekonomskih kategorija, t. j. spoznaja odnosa ljudi u procesu materijalne proizvodnje.

Predmet političke ekonomije jesu zakoni društvenih odnosa u procesu materijalne proizvodnje. Otuda ona polazi od subjekta proizvodnje — ljudi, stanovništva. No stanovništvo — kako Marx ističe u »Uvodu Kritike političke ekonomije« — jest cjelina, koja u sebi sadrži različne strane i odnose. Ona će se pokazati kao apstrakcija, ako izostavimo klase, iz kojih je sastavljena. Klase pak nisu određene, ako se ne poznaju elementi, koji ih konstituiraju. Ti su elementi u kapitalizmu najamni rad i kapital. No najamni rad i kapital pretpostavljaju postojanje podjele rada, robe i novca. Prema tome, ovu cjelinu i općenito treba analizom svesti na najjednostavnije odredbe i odnose. Kad je taj proces završen, treba se vratiti natrag istim putem — pratiti razvoj ekonomskih kategorija — sve do cjeline, subjekta proizvodnje, stanovništva. No to nije više kaotična, apstraktna spoznaja, već *sistemizirana, konkretna* spoznaja, koja predstavlja različnost pojedinih odredaba i odnosa. Prvim putem je politička ekonomija historijski pošla. Drugi je pak put pravilan i naučan.

»Konkretno je konkretno zato, što je ono skup mnogih odredaba, dakle jedinstvo mnogostrukog. Zbog toga se ono u mišljenju ispoljava kao proces sjedinjavanja, kao rezultat, ne kao polazna točka, ma da ono jest stvarna polazna točka, pa zbog toga polazna točka opažanja i predodžbe. Onim prvim putem bila je puna predodžba rasplinjena u apstraktnu odredbu; ovim drugim apstraktnu odredbu dovode do reproduciranja konkretnog putem mišljenja.« (Marx, Kritika političke ekonomije, Uvod, str. 34).

Nepravilno je, dakle, početi (a i nemoguće) sa konkretnom cjelinom, jer je ona u spoznaji još kaotično, apstraktno data. Ona mora biti svedena na svoje najprostije unutarnje odredbe, koje tu cjelinu i konstituiraju. Tako, na primjer, analiza kapitala, t. j. određenog historijskog oblika proizvodnje ne može početi s njim, jer njega upravo treba odrediti; njega treba analitičkim putem svesti na njegovu najprostiju, najopćiju i najnerazvijeniju odredbu i formu — robu. Zato je Marx analizu kapitala počeo — u skladu s dijalektičkom metodom — upravo s analizom robe.

Roba se pokazuje kao *neposredno* biće, osnova kapitala. U njoj su sadržane osnovne suprotnosti kapitalističkog društva, iako još u skrivenom i nerazvijenom obliku. To je suprotnost upotrebne vrijednosti i vrijednosti, koje imaju smisla samo u svojem uzajamnom odnosu. Roba, kao jednostavna kategorija, historijski se razvija u punom svom intenzitetu i konkretnosti tek u kapitalu.

»Marx u »Kapitalu« najprije analizira najprostiji, najobičniji, najosnovniji, najsvakidašniji *odnos* buržoaskog (robnog) društva, odnos, na koji se nailazi milijarde puta: razmjenu roba. Analiza u toj najprostijoj pojavi (u toj »ćeliji« buržoaskog društva) otkriva *sve* protivurječnosti (respective zametke *svih* pritivurječnosti) savremenog društva. Dalje izlaganje pokazuje nam razvitak (*i* porast *i* kretanje) tih protivurječnosti i toga društva, u Σ njegovih pojedinačnih dijelova, od njegova početka do njegova kraja.« (Lenjin, Filozofske sveske, str. 328).

Marx počinje analizu kapitala s njegovim neposrednim bićem *robom*. A roba je tek potencijalno kapital. Sjetimo se Hegelove metode: ona također polazi u analizu pojma s njegovim neposrednim oblikom, bićem.

Dalje, Marx pokazuje u analizi robe nužnost njezina prijelaza u novac — vlastitu negaciju. Novac je opća roba, »roba par excellence« (Marx); on je reprezentant svega robnog svijeta. No novac pod određenim historijskim uvjetima prelazi u kapital — novac, koji sam sebe oploduje; on je dijalektička negacija novca, koji je i sam unutarnja negacija robe. Dakle, kapital kao određeni historijski oblik proizvodnje ustvari je negacija negacije.

Nije izlišno uporediti ovo s Hegelovom logikom: biće prelazi u vlastitu negaciju — suštinu, u kojoj je razlika i suprotnost ideje potpuno ostvarena, kao što je u novcu potpuno ostvarena razlika i suprotnost upotrebne vrijednosti i vrijednosti. Suština pak svojim vlastitim razvojem dovodi do pojma kao bića, u kojem su se sve odredbe realizirale. Tako je pojam ostvareni totalitet bića, negacija negacije. No o toj uporedbi kasnije.

Zadržimo se na metodi određenja robe u »Kapitalu«.

Marx polazi od pojavne određenosti robe: prometne vrijednosti. Tu je jedna roba data u odnosu prema drugoj robi. One su dvije stvari različitih kvaliteta. Ali one su u svome odnosu nešto isto. Što je to, što ih identificira, sjedinjuje? To je vrijednost — opredmećeni apstraktno-opći rad. Prema tome, ta njihova unutarnja određenost jest sila, koja jedan proizvod stavlja u odnos prema drugom. No Marx prelazi od *pojavne određenosti* robe — prometne vrijednosti ka njenoj *suštinskoj određenosti* — odnosu upotrebne vrijednosti i vrijednosti. Upotrebna vrijednost pokazuje se kao materijalna, prirodna odredba, dok se vrijednost pokazuje kao čisto društvena odredba. Vrijednost u sebi ne sadrži ni atoma prirodne materije, kako to uobražavaju fetišisti u političkoj ekonomiji.

Tako proces ide (prvo) od prometne vrijednosti, kao oblika odnosa vrijednosti, (drugo) ka samoj vrijednosti i njezinu odnosu prema upotrebnoj vrijednosti. Tu se sad pokazuje, koji rad stvara jednu, a koji drugu. Tek se tu određuje *razlika i suprotnost upotrebne vrijednosti i vrijednosti*. To je njen suštinski momenat. Kad su

svi momenti određeni, (treće) vraćamo se natrag prometnoj vrijednosti. No ona je sada potpuno određena. To je proces, koji polazi od neposrednog, kome se preko posredovanja opet vraća.

Roba se sada pokazuje kao upotrebna vrijednost, koja se konstituira kao vrijednost, svoja negacija; ona je biće čovjeka, koje se projicira na stvar, predmet. Roba je osnovni, najopćiji najnerazvijeniji oblik kapitala. Javlja se u uvjetima nastajanja privatne svojine, kao neposredne posljedice društvene podjele rada.

Da bi se čovjek afirmirao kao društveni individuum, da bi zadovoljio svoje svestrane potrebe, morao je otuđiti sebe u obliku svog proizvoda; tako se njegov proizvod konstituira kao roba, upotrebna vrijednost kao vrijednost, *odnos ljudi kao odnos stvari*. Individuum u procesu proizvodnje nije neposredno društveni individuum, već se kao takav afirmira posredno, apstraktno. Roba je, dakle, jedan od oblika samootuđivanja čovjeka. Ona će nestati tek tada, kad rad postane *neposredno* društveni, opći, t. j. kad čovjek ovlada svojim društvenim bićem, dakle kad bude slobodan. U uvjetima te više društvene formacije — komunizma — nestat će svi oblici samootuđivanja čovjeka (i mišljenja i bića).

Marx je u svojoj analizi utvrdio, da je vrijednost društvena odredba i odnos, prema tome, da se može samo u tom odnosu ispoljavati. Zato se vraća prometnoj vrijednosti kao obliku vrijednosti.

Potrebno je zadržati se na određenju razvitka oblika vrijednosti, jer se na njemu može pokazati primjena dijalektičke metode u njezinu potpunom obliku.

Kod *pojedinačnog oblika vrijednosti* jedna se roba neposredno razmjenjuje za drugu. Jedna roba ima svoje biće tek posredstvom druge. Tu se jedna roba potpuno identificira s drugom; vrijednost je data kao *identitet*, a upotrebna vrijednost kao *razlika i suprotnost*. No tu roba prije razmjene nije roba; ona to postaje tek u razmjeni otuđenju. Zato je to uglavnom razmjena upotrebni vrijednosti. Tako u pojedinačnom obliku vrijednosti još nije razvijena razlika i suprotnost upotrebne vrijednosti i vrijednosti. Prema tome, pojedinačni oblik vrijednosti predstavlja *neposredni*, apstraktni (jednostrani) *identitet* jedinstva i suprotnosti upotrebne vrijednosti i vrijednosti, odnosno posebnog i općeg oblika vrijednosti. On ove dakle samo implicite sadrži.

No kako se proizvodne snage i dalje razvijaju, pojedinačni oblik vrijednosti prelazi u posebni ili razvijeni oblik vrijednosti.

U *posebnom obliku vrijednosti* jedna se roba pokazuje identična beskonačnom nizu drugih različitih roba. Tek se tu robe nalaze u *društvenom odnosu*. Ovdje se vrijednost afirmira kao nešto potpuno različito od upotrebne vrijednosti. Suprotnost između upotrebne vrijednosti i vrijednosti, relativnog oblika vrijednosti i ekvivalentnog oblika tek je tu realizirana. Zato je posebni oblik vrijednosti ukinuo i održao pojedinačni oblik, odredio ga kao *posebno* — *suprotnost u sebi samom*. Tek on pokazuje, zašto različite upotrebne vrijednosti, kvalitete prelaze jedan u drugi. Dakle, u posebnom obliku vrijednosti postavlja se *unutarnja suprotnost* predmeta, robe. U njemu se tek upotrebna vrijednost određuje kao vrijednost, *odnosno odnos stvari kao odnos ljudi*.

Najzad, i posebni oblik vrijednosti, gdje je realizirana suprotnost pojedinačnog oblika, prelazi u svoju negaciju — opći oblik.

Dok je u posebnom obliku vrijednosti razvijena samo suprotnost upotrebne vrijednosti i vrijednosti, dakle samo *negativno jedinstvo*, *pozitivno jedinstvo* realizira se u *općem obliku vrijednosti*. U općem obliku nužno se pojavljuje jedna roba, koja predstavlja totalitet jedinstva i suprotnosti upotrebne vrijednosti i vrijednosti

svih roba. Opći oblik vrijednosti, koji se zaustavio na jednoj robi (tako da je ona neposredno materijal, posredstvom kojeg se mjere sve ostale vrijednosti), pretvara se u *novčani oblik*. Tu je definitivno upotrebna vrijednost neposredna vrijednost.

Opći je oblik vrijednosti dakle *potpuno razvijeni pojedinačni oblik*. U njemu se pojedinačno posredstvom posebnog identificira s općim; tako se konstituira *konkretno* — jedinstvo i suprotnost pojedinačnog posebnog i općeg. Prema tome, opći oblik vrijednosti — *jedinstvo* suprotnosti upotrebne vrijednosti i vrijednosti — predstavlja dijalektičku negaciju posebnog, a posredstvom njega i pojedinačnog oblika vrijednosti. Tako je on negacija negacije — ostvareno konkretno.

To je dijalektički proces kretanja oblika vrijednosti, koji polazi od neposrednog i preko posrednog vraća se natrag neposrednosti, koja je sada posredovana. Pojedinačni oblik vrijednosti odnosi se prema posebnom i općem kao prosti, neposredni identitet prema suprotnosti i jedinstvu suprotnosti — konkretnom identitetu. Tu su, dakle, data sva tri osnovna zakona dijalektičke metode: prijelaz kvantiteta u kvalitet i obratno, prožimanje suprotnosti i negacija negacije. Otuda će i odnos ovih osnovnih zakona logike kao metode biti odnos *pojedinačnog, posebnog i općeg kao konkretnog*.

Tako Marx u »Kapitalu« primjenjuje dijalektičku, t. j. logičku metodu na razvoj kategorija političke ekonomije. I tu se metoda pokazuje kao kretanje sadržajne spoznaje. Put od pojedinačnog preko posebnog do općeg jest put od *apstraktno-konkretnog do konkretno-apstraktnog*, od apstraktnog (identiteta) do konkretnog identiteta.

No taj je logički proces u svojoj osnovi neposredno i *historijski*. I dijalektička, t. j. logička metoda, ukoliko prikazuje stvarno kretanje objektivnog svijeta, mora biti nužno historijska. Tako je, na primjer, razvitak oblika vrijednosti od pojedinačnog preko posebnog do općeg ne samo logički, već i historijski proces. Logička metoda omogućuje nam da analiziramo i odredimo suštinu tog razvitka. Ali njena historijska odredba pokazuje, da su to historijske kategorije, t. j. kategorije, koje imaju svoju historiju. I stvarno, pojedinačni oblik vrijednosti historijski i logički prethodi posebnom, a posebni općem, odnosno novčanom.

No logička se metoda ne podudara uvijek neposredno s historijskim razvojem, niti znači njegovo prosto imitiranje. Marx ne počinje analizu kapitala oblicima, koji su se historijski prije pojavili — trgovačkim kapitalom, zemljišnom rentom i prvobitnom akumulacijom. On ispituje te kategorije samo u njihovu uzajamnom odnosu u buržoaskom društvu. A one se pokazuju tek kao izvedeni oblici. Na primjer, zemljišna renta, trgovački kapital ne mogu se razumjeti bez kapitala, a kapital može bez njih.

Što nam pokazuje logička metoda u analizi robe u »Kapitalu«?

Ona nam omogućuje da spoznamo pravu prirodu robe, t. j. zašto se proizvod čovjeka u određenim uvjetima pretvara u robu, upotrebna vrijednost u vrijednost, roba u novac, društveni odnos u odnos stvari. Dakle, logička metoda nam pokazuje *suštinski razvoj* kategorija — *historiju u njezinu čistom, teorijskom obliku*.

Čime počinje historija, time mora početi i logika, nauka, t. j. kretanje naše spoznaje; njeno dalje razvijanje nije ništa drugo do fiksiranje stvarnog, historijskog procesa u njezinu općem, čisto teorijskom obliku. Otuda je ona (ta logička metoda) »rezime najopćijih rezultata, koji se dađu apstrahirati iz posmatranja historijskog razvitka ljudi.« (Marx-Engels, Njemačka ideologija, Djela IV., str. 17, na ruskom). Zakoni dijalektičke metode i nisu ništa drugo već najopćiji zakoni historijskog razvoja ne samo ljudske spoznaje, već i prirode i društva.

Razvitak suprotnosti, upotrebne vrijednosti i vrijednosti, individualnog i društvenog rada, odnosa stvari i odnosa ljudi dovodi do potpunog njihova odvajanja, do *novca*. Novac se pokazuje kao upotrebna vrijednost, koja je neposredno, sama po sebi vrijednost; on je promijenjeni oblik vrijednosti svih roba, apsolutni oblik, totalitet svih roba. Zato je novac apsolutna sila, koja sve prisvaja — *cjelina u predmetu otuđenih društveno-proizvodnih odnosa*. On je oblik dehumanizacije čovjeka.

U kretanju oblika vrijednosti vidjeli smo, da je roba bila već potencijalno, neposredno novac, t. j. svoja vlastita negacija. Tako je, ustvari, razvitak robe neposredno razvitak novca, njene negacije. Novac je, dakle, totalna, opća roba, a roba samo potencijalno novac, cjelina.

Kod novca Marx analizira njegove različite funkcije: mjeru vrijednosti, prometno sredstvo i jedinstvo oba određenja — realni novac. Sve te funkcije predstavljaju kako njihovo logičko kretanje, tako i historijsko.

U određenim historijskim uvjetima — otuđenosti neposrednog proizvađača od sredstava za proizvodnju i život i postojanja radne snage kao robe — novac postaje kapital.

Novac, kao posljednji rezultat razvitka oblika vrijednosti, prvi je oblik, u kome se kapital javlja. »*Ovaj posljednji proizvod robnog prometa prvi je oblik, u kome se javlja kapital.*« (Marx, »Kapital«, tom I. str. 100).

Kapital se, dakle, pokazuje kao novac, koji sam sebe oploduje i stvara. Ustvari kapital je, određeni historijski oblik proizvodnje, u kome su se sredstva za proizvodnju potpuno osamostalila prema radnoj snazi i poprimila oblik kapitala kao i sama radna snaga. Ali kapital je u svojoj pojavnosti određenosti potpuno iskrivljen, *mistificiran*. Sredstva za proizvodnju ispoljavaju se kao sama po sebi kapital, t. j. vrijednost, koja se oploduje, stvara višak vrijednosti; višak vrijednosti — opredmećeni neplaćeni rad — prikazuje se ne kao rezultat aktivnosti radne snage, već kao potomak cjelokupnog kapitala, t. j. i njegova postojanog dijela.

U *kapitalu* je dato *potpuno samootuđenje cjeline proizvodnih odnosa ljudi*. Tu se čovjek ne afirmira neposredno kao društveno biće, već posredno — u odnosu stvari. Tu je roba opći oblik proizvoda rada. U njemu su se do maksimuma razvile suprotnosti upotrebne vrijednosti i vrijednosti, individualnog i apstraktnog općeg rada — suprotnost i proizvodnih snaga i odnosa, funkcije kapitala i svojine na kapital, posjedovanja i svojine. Roba je u odnosu na kapital jednostavnija kategorija; i kapital, kao konkretnija kategorija, zadržava robu i novac, kao podređeni odnos. U »Uvodu Kritike političke ekonomije« Marx je postavio neke metodološke stavove, na koje treba obratiti pažnju. On piše:

»Novac može da postoji i postojao je historijski, prije nego što je postojao kapital, prije nego što su postojale banke, prije što je postojao najamni rad i t. d. U tom smislu može se, dakle, kazati, da jednostavnija kategorija može izražavati odnose, koji vladaju u nerazvijenijoj cjelini ili podređene odnose neke razvijenije cjeline, (odnose) koji su historijski već imali svoju egzistenciju, prije nego što se cjelina razvila u pravcu, koji je izražen konkretnijom kategorijom. *Utoliko bi tok apstraktnog mišljenja, koje se od najjednostavnijeg penje k složenom, odgovarao stvarno historijskom procesu* (podvukao A. Š.). (Marx, »Kritika političke ekonomije, Uvod«, str. 36).

Što pokazuje razvitak kapitala: *roba — novac — kapital?* Taj se proces može usporediti s razvojem ideje kod Hegela: biće — suština — pojam. Roba je biće, neposredni oblik kapitala; on se posreduje preko novca — svoje negacije do kapitala, koji u sebi ove sadržava i ukida. Otuda je *kapital negacija negacije*. U njemu se

konkretno roba određuje. Tako jedna kategorija nužno nastaje iz druge; to nije samo postupni prijelaz, prijelaz jednog kvantiteta u drugi kvantitet, već i prijelaz jednog kvantiteta u kvalitet i obratno. (Vidi: Pismo Engelsa K. Smithu od 1. novembra 1891. g. Marx-Engels, Izabrana pisma, str. 443).

No to nije samo logički, već i historijski proces. Zato je Marx u logičkom obliku rezimirao historiju kapitala. (Vidi: Lenjin, Fil. sveske str. 215).

Taj neposredni logički i historijski razvoj može se pokazati i na *razvoju oblika svojine*. *Individualna privatna svojina* je prije svega *jedna forma samootuđenja bića čovjeka*, društvenog odnosa. Neposredni proizvođač posjeduje sredstva za proizvodnju, te zato proizvodi njegova rada pripadaju njemu kao pojedinačnom *individuumu*. Dakle, pojedinačni individuum je neposredno vezan za sredstva za proizvodnju i njihov je vlasnik.

No razvoj privatne svojine, koja počiva na vlastitom radu proizvođača, postavlja ono, što je ona bila samo potencijalno — kapitalističko-privatnu svojinu, koja pak počiva na tuđem radu. Ona je, dakle, negacija individualne privatne svojine. Tu se individuum odjeljuje od svoga bića, dakle od samoga sebe — sredstava za proizvodnju i život. Tako se konstituira *klasni*, partikularni individuum,

Ali kapitalistička privatna svojina kao *negacija* privatna svojina razvija društveni proces proizvodnje i time stvara pretpostavku za vlastitu negaciju — stvaranje društvene svojine. Tako je društvena svojina sama po sebi *negacija negacije*. Ali ova negacija negacije nije ponovno postavljanje privatne svojine. Naprotiv, individuum nije više ni samo *pojedinačni*, ni *klasni*, partikularni, već *neposredno društveni individuum*. Tako se privatna svojina kroz svoju negaciju — kapitalističku privatnu svojinu — razvila kao društvena svojina ili, pravilnije, kao posjedovanje; pojedinačni individuum kroz svoju negaciju — klasni samootuđeni individuum — postavio kao društveni, totalni individuum.

Dakle, i tu je dat proces od *pojedinačnog* preko *posebnog* do općeg kao konkretnog. To je ne samo misaoni, već i realni proces, ne samo logički, već i historijski.

No kakva je metoda, forma kretanja spoznaje u »Kapitalu« kao cjelini?

Sušтина Marxova »Kapitala« svodi se na otkrivanje osnovnih zakona kapitalističkog oblika proizvodnje. Kako Marx počinje tu analizu?

On počinje od neposrednog procesa proizvodnje viška vrijednosti, i tek kroz njegovo posredovanje *prometni proces* određuje *cjelinu* društvenog procesa proizvodnje.

Iako je prometni proces pretpostavka za proizvodnju viška vrijednosti, Marx adekvatno logičkoj metodi polazi od neposrednog procesa proizvodnje viška vrijednosti. Neposredni proces stvaranja viška vrijednosti u njegovu čistom općem obliku dat je u prvom tomu »Kapitala«. No neposredni proces određuje svoju vlastitu negaciju, posredovanje sebe samog, izlaženje iz sebe — *prometni proces* (drugi tom »Kapitala«). *Prometni proces* je ne samo negacija i dopuna neposrednog procesa, već i posrednik društvenog procesa reprodukcije. Marx tu određuje kapital u prometnoj sferi. Kad je završena analiza prometnog procesa kapitala, on se vraća natrag neposrednom procesu proizvodnje viška vrijednosti. (Treći tom »Kapitala«). Sve to više nije čisto neposredni proces proizvodnje, uzet za sebe, već proces proizvodnje kao cjeline — *jedinstvo neposrednog procesa proizvodnje i prometnog procesa*. Tako je, ustvari, logičko određenje proizvodnje kapitala kao cjeline dato u svome unutarnjem zakonu i obliku — *negaciji negacije*.

U trećem tomu »Kapitala« Marx analizira konkretne oblike viška vrijednosti — profit, kamatu i rentu. Ali ti oblici toliko odstupaju od svog pravog bića, da ga

potpuno iskrivljuju i mistificiraju. Ta mistifikacija pravih odnosa dostiže svoj vrhunac u kamatonosnom kapitalu. »U kapital — profit, ili još bolje kapital — kamata, zemlja — zemljišna renta, rad — najamnina, u ovom ekonomskom trojstvu kao jedinstvu sastavnih delova vrednosti i bogatstva uopšte s njegovim izrazima usavršena je mistifikacija kapitalističkog načina proizvodnje, postvarenje društvenih odnosa, neposredna srasćenost materijalnih odnosa proizvodnje s njihovom historijsko-socijalnom određenosti: začarani, izvrnuti i na glavu postavljeni svet, gde Monsieur le Capital i Madame la Terre (gospodin Kapital i gospođa Zemlja), kao socijalni karakteri i istovremeno neposredno kao čiste stvari, vode vrzino kolo.« (Marx, »Kapital«, tom III., str. 719, 720).

Tu je, dakle, predmetno samootuđenje čovjeka dostiglo svoj potpuni razvitak i mistifikaciju.

No put od neposrednog oblika proizvodnje preko prometnog do općeg, cjelovitog adekvatan je, na primjer, razvitku suda u Hegelovoj logici: neposredni, kvalitativni ili *pojedinačni sud* — kvantitativni ili *posebni sud* i sud pojma ili *opći sud*.

Čitava analiza kapitala nije ništa drugo već teorija vrijednosti i viška vrijednosti, t. j. teorija zakona vrijednosti kao općeg zakona proizvodnje. Iako se nigdje posebno ne govori o zakonu vrijednosti, ipak je »analiza realnih odnosa, koju ja dajem, sadržavala dokaz i potvrdu za stvarni odnos vrijednosti«. (Marx: Pisma Kugelmannu, od 11. jula 1868., str. 73).

Zašto Marx nije počeo analizu viška vrijednosti s njegovim konkretnim pojavnim oblicima? Naučna metoda traži, da se najprije odredi suština, zakon pojave, koja nije neposredno identična s ovom; upravo zato je i potrebna nauka. Početi pak s oblicima, koji prividno nisu adekvatni s ovim zakonom, značilo bi, da se mora dati nauka prije nauke.

Najzad, interesantno je uporediti tu analizu u »Kapitalu« s Hegelovom dijalektičkom metodom: biće, neposredno — suština, posredno — pojam, posredovana neposrednost. I zaista, pojam kapitala tek se određuje u III. tomu »Kapitala«, gdje se on analizira u svojoj cjelini.

Prema tome, naučna dijalektička metoda — kao što to pokazuje njena primjena u »Kapitalu« — daje zakone i forme, kroz koje se predmet — ovdje kapitalistički oblik proizvodnje — adekvatno određuje. Ona poriče potpunu stacionarnost predmeta i izražava ga u njegovoj stalnoj promjeni, dijalektičkoj negaciji. No i sama je metoda kao objektivni oblik spoznaje *historijski određena*, t. j. ona zavisi od *praktičnih mogućnosti* zahvata čovjeka u predmet. Zbog toga je i sama podložna promjeni; sistematizacija njenih zakona nije apsolutna. S razvitkom prakse i spoznaje naučna, t. j. dijalektička metoda otkrivat će nove zakone i forme kroz koje se realizira.

Josip Lučić

GLAVNA GODIŠNJA SKUPŠTINA POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Glavna godišnja skupština Povijesnog društva Hrvatske smotra je uspjeha hrvatske historiografije za razdoblje od godinu dana. Ona daje bilancu rada na osvjetljavanju zbivanja i razvoja naše povijesti, količine izdanih dokumenata i vrijednosti objavljenih rasprava i knjiga. Kako Povijesno društvo Hrvatske ima razmjerno široku platformu suradnje i po strukama i po teritoriju (podružnice), ono ne okuplja u svoje redove samo uski krug povjesničara, nego i sve one, koji su po bilo kojoj grani posredno ili neposredno uključeni u proučavanje ili predavanje povijesti. Stoga se na toj skupštini tretiraju opći i posebni problemi, za koje se inače, da nema ovakvog foruma, ne bi znalo. Na njoj se vrši neka vrsta koordinacije rada za dalja proučavanja, izdavačku djelatnost, uzajamnu suradnju društava i znanstvenih ustanova.

Na svakoj godišnjoj skupštini pojavljuju se novi problemi, a s njima i novi zadaci traže svoje izvršenje. Ovaj puta dominiralo je nekoliko pitanja kao: osnivanje Saveza historijskih društava naroda FNRJ, pokretanje općeg saveznog historijskog časopisa, proučavanje razdoblja NOB-e pod novim pogledima, osnivanje novih sekcija PDH-e.

Referat o stanju hrvatske historiografije podnio je sveuč. prof. dr. J. Šidak. U prvom dijelu referata upoznao je Skupštinu s ustanovama, preko kojih se organizira rad na proučavanju povijesti

na teritoriju NR Hrvatske. To su ponajprije Historijski instituti JAZU u Zagrebu i Dubrovniku. Rad unutar ovih ustanova još je uvijek nažalost interan i individualan. Izuzetak je učinio Historijski institut u Dubrovniku, koji je prošle jeseni organizirao kolektivno istraživanje Župe Dubrovačke. Rezultati su bili odlični: znak da bi ovakvom praksom trebalo nastaviti. Drugi važan faktor u toj organizaciji jest PDH. Ima mnogostruke oblike rada: predavanja, koja priređuje jedamput nedjeljno, sekcije, izdavanje Male historijske knjižnice i dr. Dalo je inicijativu za sistematsko izdavanje istarske građe i t. d. Društvo izdaje i svoj organ »Historijski zbornik«, jedini strogo povijesni časopis u NR Hrvatskoj, koji je ujedno i reprezentativni republički časopis. Ovaj časopis, koji ima već utvrđenu znanstvenu reputaciju, okuplja oko sebe mnoštvo suradnika, a naročito mladih, koji se preko njega probijaju i dolaze do izražaja. Preko rasprava, priloga, osvrti, prikaza i bilježaka ogledalo je napora hrvatske historiografije i historiografije ostalih naših naroda. Kao takav časopis ima određenu društvenu funkciju. Međutim, bori se sa financijskim poteškoćama, te mu je dalje izlaženje ugroženo, ukoliko se njegovo subvencioniranje ne postavi na solidnije temelje. Eventualni njegov prestanak izlaženja bio bi velik gubitak za našu povijesnu nauku te postaje stvar najozbilj-

nije diskusije. Referent je zatim prešao na druge ustanove. U Historijskoj knjižnici Matice Hrvatske priprema se više važnijih izdanja. Staroslovenski institut pokrenuo je ediciju »Radovi« i časopis »Slovo«. Svojim priložima i znaše glagoljaške baštine nailazi na interes i kod povijesnih radnika. Od državnih arhiva zagrebački Državni arhiv došampava Saborske zapisnike XVII. stoljeća (preostaje samo da se izradi indeks). Osjeća se velika potreba da Arhiv nastavi s izdavanjem svoga »Vjesnika«, koji je nekad igrao vidnu ulogu u nauci, usprkos tome, što sada izlazi »Arhivist«, koji se bavi usko stručnom problematikom. Arhiv grada Zagreba pokrenuo je svoja Izdanja kn. 1., a Državni arhiv Zadar »Miscellanea« 1. Znatnu ulogu u ovom radu vrše i muzeji, od kojih neki također izdaju svoje publikacije, iako vrlo neredovito. To su: Arheološki muzej u Splitu, Muzej hrvatskih starina u Splitu, Muzej grada Koprivnice, Muzej grada Osijeka i Muzej grada Zagreba. Za razvoj hrvatske historiografije imaju naročito značenje Povijesni muzej Hrvatske i Muzej Narodnog oslobođenja Hrvatske, koji još uvijek nisu našli svoje pravo mjesto i funkciju.

S obzirom na proslavu pojedinih jubileja, koji također znače jedan oblik organizacionog rada na području historiografije, referent je konstatirao, da su neki jubileji prošli gotovo neopaženo; tako na pr. tisućugodišnjica Trpimirove isprave, tog prvog spomenika hrvatskog imena, kao i tristogodišnjica rođenja Pavla Rittera Vitezovića, koja je, osim 2—3 članka, proslavljena samo jednom skromnom izložbom.

U drugom dijelu referata prof. Šidak je prikazao izdavačku djelatnost, i to izdavanje dokumentarne građe, rasprava i knjiga po pojedinim razdobljima u vremenu od prošle glavne godišnje skupštine. Što se tiče znanstvene kritike, ona se ograničila isključivo na Historijski zbornik, koji je stavlja na prvo mjesto me-

đu svojim zadaćama. »Kritika i bibliografija postaju njegov *raison d'être*, njegova funkcija u razvoju hrvatske historiografije, a posebno otpor protiv talijanske iredentističke historiografije«.

Dotaknuo se zatim priloga za bibliografiju i povijest historiografije, nastave povijesti, prijevodne literature, koja »gotovo uopće ne postoji — problem vrijedan pažnje«; zatim suradnje s povjesničarima u drugim republikama i njihovim republičkim časopisima, koja je u posljednje vrijeme znatno napredovala.

Rezimirajući svoja izlaganja prof. Šidak je zaključio, da se znanstveni rad izvan JAZU još uvijek razmjerno slabo razvija, te se osjeća potreba za što intenzivnijim radom PDH i drugih društava, pa i ustanova arhiva i muzeja, ako se želi spriječiti svaka monopolizacija znanstvenog rada kao nesumnjivo štetna. Izdavanje arhivske i druge dokumentarne građe nije dovoljno sistematski organizirano, pa je krajnje vrijeme, da se nastavi izdavanje Codexa Diplomaticusa, čija je posljednja knj. XV. izašla još 1934. (sa dokumentima do 1378. iako je zbirka zasnovana na razdoblju do 1400.). Osjećaju se praznine u izdavanju građe od XV. st. dalje, a osobito za XVIII. st., koje je najslabije zastupano u dosadašnjim izdanjima, te za noviju povijest i povijest Istre. Historijskoj problematici do XII. st. još se uvijek obraća najveća pažnja; ostala su razdoblja zanemarena. Problematiku razdoblja NOB-e trebalo bi tretirati u jednom širem planu cjelokupnih događaja, koji se odnose na to razdoblje. *Osim toga rad na proučavanju hrvatske povijesti nije uopće organiziran, još uvijek mu daje glavno obilježje interes pojedinca*, Znanstvena kritika i diskusija morale bi biti što temeljitije. Tješnja suradnja s povjesničarima iz drugih republika i potreba uzajamnog upoznavanja provela bi se preko jednog saveza historijskih društava FNRJ i jednog zajedničkog časopisa,

koji bi nastavio tradiciju bivšeg Jugoslavenskog historijskog časopisa, ali na potpuno novim temeljima, pri čemu bi mu glavni sadržaj bio *kritika i bibliografija*, a ne monografski priloz.

Diskusija se kretala oko pojedinih točaka referata, ali je bilo i novih sugestija. Osvrnut ćemo se na najbitnije točke. U pitanju Hist. zbornika konstatirano je, da bi svakako trebalo da nastavi s izlaženjem, i to što češće i redovnije. Za pokretanje općeg jugoslavenskog časopisa izjasnili su se B. Grafenauer, V. Bogdanov i J. Šidak. U diskusiji u vezi s održavanjem Saveznog kongresa historičara FNRJ (D. Janković, M. Prottega, V. Bogdanov) predložio je J. Šidak, da se taj kongres održi na proljeće 1954. u Beogradu u sklopu godišnjice proslave I. srpskog ustanka. Akademik M. Marjanović predložio je, između ostalog, da se osnuje sekcija za hrvatsku novovjeku ili suvremenu povijest i da se organizira proslava 50-godišnjice 1903 godine, tako značajne u povijesti naših naroda. Ovom prijedlogu V. Bogdanov je dodao, da bi trebalo izdati »Zbornik radova o 1903.« J. Ravlić, između ostalog, predlaže, da se organizira rad na sabiranju uspomena iz

Berislav Perić:

O SAVJETOVANJU NASTAVNIKA TEORIJE DRŽAVE I PRAVA ODRŽANOM 17. I 18. APRILA U ZAGREBU

I. Unutar pravne znanosti, a u odnosu prema drugim pravnim naukama, Teorija države i prava ima zadaću da dođe do osnovnih i općih pojmova o državi i pravu, odnosno da prikaže opću zakonitost razvitka pojava u vezi s državom i pravom. S obzirom na tu zadaću mjesto, koje njoj pripada u pravnoj znanosti, nije bez osobitog značaja.

Prije rata ova se disciplina većinom nazivala Enciklopedija prava ili Uvod u pravne nauke. Poslije rata ona se, pod utjecajem sovjetskih pisaca, nazvala *Teorijom države i prava*. Formalnu promjenu naziva trebalo je sada da poprat

NOB-e. O pitanju pomoći istarskoj sekciji i o njenim formama raspravljali su V. Štefanić, M. Marjanović, A. Beuc, J. Šidak i M. Prottega. O radu podružnica izvijestili su dr. V. Kojaković (Dubrovnik), A. Beuc (Rijeka), V. Mrakovčić (Društvo za povijest i kulturna pitanja Istre u Puli), a M. Androić iznio je prilike u Varaždinu. Diskutirali su još L. Djuranović i K. Bastaić.

Pred novim Upravnim odborom, u koji su ušli: G. Novak, J. Šidak, V. Bogdanov, M. Brant, M. Despot, K. Mali, F. Moaćanin, L. Djuranović, T. Čubelić, P. Pauš, F. Čulinović, M. Prottega i M. Prelog, stoje slijedeći zadaci: učlaniti što veći broj članova; nastaviti i dalje što užu suradnju sa srednjoškolskim nastavnicima; osnovati podružnice u Varaždinu, Zadru, Osijeku, Karlovcu i Sisku; poraditi na održanju kongresa historičara FNRJ; osigurati dalje izlaženje Historijskog zbornika; pružiti punu pomoć Društvu u Puli i što više aktivizirati istarsku sekciju; osnovati sekciju za novovjeku hrvatsku povijest.

Društvo je jednoglasnim zaključkom učlanjeno kao kolektiv u Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske.

sistem obrade, koje bi bio različit od predratnoga, a isto tako i sadržaj, koji bi bio utemeljen na novom naziranju na svijet. Ona sada treba da bude primjena načela dijalektičkog i historijskog materijalizma za teoretsko ispitivanje države i prava.

Međutim, prvo vrijeme nakon Oslobođenja naša je Teorija države i prava nekritički prenosila razne misli, kojima se u sovjetskim knjigama na simpliciistički i dogmatski način rješavala inače vrlo složena i delikatna problematika o državi i pravu. Kroz to vrijeme svoga postojanja Teorija države i prava optere-

ćena je elementima sociologizma i ekonomizma. Specifični, pravni elemenat u Teoriji države i prava bio je redovito potisnut u pozadinu. Teoriji države i prava ovakva nivoa odgovarala je i niska razina znanja studenata, koje se sastojalo pretežno od mehanički primljenih shema.

Od god. 1948. pa dalje počinje za našu Teoriju države i prava period oslobađanja od gore navedenih dogmatskih i vulgarizatorskih misli. Sad se nastoji, da se ona jače osloni na načela dijalektičkog materijalizma i da se primjena ovog općeg naziranja na svijet u Teoriji države i prava još više produbi, ali u istom mah, da se ova oslobodi pogrešnih i dogmatskih postavki. Tako je Teorija države i prava, situacijom u kojoj se našla prije i poslije god. 1948. dijelila sudbinu s ostalim društvenim naukama, koje su se također nakon perioda nekritičke imitacije usmjerile na samostalno istraživanje. Tek su se sada pred Teoriju države i prava postavili zadaci normalni svakoj nauci: kod niza problema trebalo je primijeniti dublju analizu, preispitavanje, izvršiti eventualno i djelomičnu ili potpunu kritiku.

Sigurno je, da je svaki obrađivač problematike Teorije države i prava u toku svog rada naišao na mnoga pitanja, o kojima se nametala potreba diskusije i izmjene mišljenja. Uvjerenje o potrebi saziva jednog savjetovanja nastavnika Teorije države i prava sa svih pravnih fakulteta u zemlji spontano je nastajalo. Stoga treba istaknuti inicijativu, koju je dao profesor ljubljanskog Pravnog fakulteta dr. Gorazd Kušej, da se takvo savjetovanje doista sazove i što je, podvlačimo, odabrao za to pravi čas. Da su se učesnici savjetovanja prije sastali, možda bi (s obzirom na tadašnje dogmatsko obrađivanje Teorije države i prava) imali malo što da raspravljaju. Da su se sastali kasnije, možda bi imali i previše.

Profesor Kušej je u suradnji s profesorima Lukićem i Mandićem sastavio dnevni red savjetovanja, u kojem su bila zastupana ona pitanja naučnog i nastavnog karaktera iz Teorije države i prava, koja su u sadašnjem trenutku od najvećeg interesa. Sve je to obećavalo, da će savjetovanje biti plodno i da će donijeti izvjesne rezultate.

II. Savjetovanju su prisustvovali ovi nastavnici Teorije države i prava: dr. Gorazd Kušej, redoviti profesor Pravnog fakulteta iz Ljubljane, dr. Joža Goričar,

izvanredni profesor istoga fakulteta, dr. Radomir Lukić, izvanredni profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, dr. Oleg Mandić, izvanredni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu, Ahmed Salčić, predavač Pravnog fakulteta u Sarajevu, Stevan Gaber, predavač Pravnog fakulteta u Skoplju i Berislav Perić asistent Pravnog fakulteta u Zagrebu.

Savjetovanju su također prisustvovali ovi redoviti profesori Pravnog fakulteta u Zagrebu: prvoga dana akademik Ivo Krbek i dr. Jovan Stefanović, a drugog dana: dr. Jovan Stefanović i dr. Ferdo Čulinović.

Savjetovanje je započelo 17. aprila i trajalo do uključivo 18. aprila te je imalo ovaj dnevni red:

1. Konstrukcija programa Teorije države i prava;
2. Dijalektički metod u Teoriji države i prava;
3. Odnos Teorije države i prava prema Uvodu u društvene nauke;
4. Odnos Teorije države i prava prema Ustavnom pravu;
5. Pitanje klasifikacije države i prava;
6. Prođublivanje pojma države i prava kao klasnih pojava, i
7. Sistem socijalističkog prava.

Prvoga su dana održani referati i diskusije o točkama 1., 2. i 3., a drugoga o ostalim točkama.

Referat o prvoj točki dnevnog reda (Konstrukcija programa Teorije države i prava) održao je prof. R. Lukić.

U referatu, a kasnije i u diskusiji, postavljeno je i razmatrano pitanje, da li je naučno opravdano i didaktički oportuno, da se Teorija države i prava, u svom nastavnom programu, dijeli najprije na Uvod, iza kojega slijedi izlaganje Teorije države, pa tek na koncu izlaganje Teorije prava. Taj je sistem na našim pravnim fakultetima već postao konvencionalan, i pitanje je treba li ga i dalje zadržati ili promijeniti. U rješavanju toga učesnici savjetovanja uzeli su dva kriterija. Po jednom kriteriju, koji je pretežno isticao stranu naučne principijelnosti, izlazilo bi, da postepeno izlaganje najprije Teorije države, pa zatim Teorije prava, škodi cjelovitom shvaćanju ovih dviju nužno povezanih strana jedne jedinstvene pojave.

Međutim, praktički se pokazalo, sa gledišta didaktičke oportunisti, da je teško moguće izvršiti cjelovito i uzajamno po-

vezano izlaganje Teorije države i Teorije prava. Naglasilo se, da takvo izlaganje Teorije države i prava ostaje i dalje vrijedan naučni cilj, kojemu teoretičari treba da teže. U razradi programa Teorije države i prava didaktički momenti zasad pretežu nad strogo naučnim momentima.

U toku diskusije istaknuto je, da postoji izvjesna hipertrofija Teorije države nad Teorijom prava i da se često događa, da se Teorija države (jer se prva predaje) istumači sva, a Teorija prava se nikad u cjelini ne ispredaje. Područje, koje od toga trpi, jest redovito odio o t. zv. pravnoj tehnici, koja ima značajan uvodni karakter za studij pravnih nauka na drugoj i ostalim godinama, pa stoga nastaje jedna štetna praznina u znanju studenata.

Takoder se razmatralo, da li je moguće pristupiti tumačenju Teorije države i prava, a da se prethodno ne protumači, što je teorija uopće (kao takva), kako se ona konstruira i što ona znači. Potrebno je, naime, prethodno razjasniti neke pojmove iz teorije spoznaje, jer se često pokazalo, da studenti uče Teoriju države i prava, a da im uopće nije jasan pojam teorije, odnosa općeg, posebnog i pojedinačnog, pojam zakonitosti i t. d.

Referat o pitanju dijalektičkog metoda u Teoriji države i prava održao je prof. dr. R. Lukić.

I u referatu i u diskusiji naglašeno je, da je smisao dijalektike u svestranom izučavanju jedne pojave, pa da taj zahtjev za cjelovitim saznanjem treba primijeniti i na područje Teorije države i prava. Dijalektički metod zato ne znači odbacivanje specifičnih metoda pojedinih nauka, nego njihovo iskorišćavanje u okviru dijalektičkog metoda. To važi i za pravo odnosno Teoriju države i prava.

U Teoriji države i prava, kao i uopće u pravnoj nauci, dosad su se naročito suprotstavila dva načina izučavanja odnosnih pojava, koji su specifični za ovu naučnu granu: sociološki i pravni. Sociološki je metod pretežno vodio računa o pravu kao društvenom fenomenu i uzet sam za sebe teško da je mogao dati pravniku ono znanje, koje je potrebno, da bi se država i pravo shvatili ne samo kao društvene pojave, već kao društvene pojave određene vrsti. Konstatiralo se, da je sve to često dovodilo do vulgarnog sociologizma i da je na taj način niz pitanja s područja Teorije države i prava praktički ostajao neriješen. Prav-

ni metod, uzet sam za sebe, opet je do- vodio do, istina, neophodne analize struk- ture prava, ali redovito na štetu shva- ćanja države i prava kao društvenih fe- nomena.

Prema tome, isključivost i jednog i drugog metoda dovodila je do istog re- zultata — jednostranosti.

Primjenu dijalektičkog metoda u Teo- riju države i prava treba shvatiti kao borbu protiv ovakve jednostranosti. Sa- mo je uz pomoć sintetičkog izučavanja, koje vodi računa o državi i pravu kao društvenim fenomenima, ali također i o njihovoj specifičnosti u odnosu na ostale društvene pojave, moguće cjelovito shva- titi državu i pravo. To znači, da dija- lektički metod obuhvaća oba glavna me- toda pravne nauke: pravni i sociološki, stavljajući ih u okvir općih zakonitosti dijalektike i istraživanja u njihovu kon- kretnom manifestiranju u oblasti države i prava.

Referat o odnosu Teorije države i pra- va prema Uvodu u društvene nauke odr- žao je prof. J. Goričar, ističući, da bi t. zv. općeteoretski predmeti na prvoj godini pravnog studija morali uvoditi studente u najopćiju problematiku dru- štvnog kretanja, pogotovu zato, što im srednja škola ne daje o tome nikakvo predznanje. Unutar ovih općeteoretskih predmeta Teorija države i prava morala bi zadržati značaj najvažnijeg predme- ta. Ali ona, sama po sebi, ne može dati studentu svu potrebnu spremu, da bi mogao shvatiti opću problematiku u dru- štvnom zbivanju, a ne samo državu i pravnu. Sve ovo zahtijeva, da se stu- dent uvede u pravni studij na jednoj ši- roj sociološkoj osnovi, iz čega nastaje po- treba da se na pravnim fakultetima pre- daje poseban predmet sociologije ili uvo- da u društvene nauke, koji bi obrađivao one pojave iz društvene stvarnosti, koje prelaze okvir države i prava. To bi bila, na primjer, pitanja pojma društva uop- će, klasne strukture društva, problem po- litičkih partija, problem formiranja na- cijija i nacionalno pitanje, tumačenje su- štine morala i religije, a napose histo- rijske razvoj političkih i pravnih dok- trina.

To je mišljenje naišlo na jednodušnu podršku. Istaknuto je, da se bez opće so- ciologije ne može zamisliti studij prava i države kao društvenih pojava. Ali se tom prilikom imalo u vidu, da je u vezi s time potrebno provesti neke promjene u nastavnim planovima i programima.

Drugoga dana savjetovanja A. Salčić, predavač Pravnog fakulteta u Sarajevu, održao je referat o odnosu Teorije dr- žave i prava prema Ustavnom pravu, osobito u vezi s pitanjem izlaganja o proleterskoj državi.

I u referatu i u diskusiji izraženo je stanovište, da između ove dvije pravne discipline nije moguće povući oštru gra- nicu, iako je načelno jasno, da Teorija izučava opći pojam države, a Ustavno pravo izlaže pozitivnopravni sistem date države. Teorija države i prava i Ustavno pravo imaju dodirnih točaka i zajednič- kih naučnih područja. O pojedinom se pi- tanju može, doduše, drukčije raspravlja- ti sa stanovišta Teorije države i prava, a drukčije sa gledišta Ustavnog prava. Najbolji je primjer za to obrada prole- terske države, s kojom u vezi nastaje pi- tanje, koliko i što da u tumačenju pro- leterske države prihvati Teorija države i prava, a koliko Ustavno pravo. Učesni- ci savjetovanja smatraju, da proletersku državu (FNRJ) Teorija države i prava mora uzeti kao jednu formu države uopće, kao krajnji pojavni oblik u ge- nezi države kao takve; tom prilikom da- ce se još osnovne teze Marxa, Engelsa i Lenjina o proleterskoj državi. Zapaženo je, da na drugi način i nije moguće, da Teorija države i prava uzme u obrađiva- nje proletersku državu. Svaka teorija, naime, mora da uopćava, a da bi ona to mogla, potrebno joj je obilje istovrsnog empirijskog materijala i izvjesna histo- rijska razdaljina.

Proleterska država kao društvena či- njenica, kao sistem pravnog uređenja (FNRJ) mora biti predmet Ustavnog prava.

Referat o pitanju klasifikacije države i prava održao je prof. O. Mandić.

U referatu je navedeno, da teorija o tipovima države i prava razlikuje eks- ploatatorske države i prava od neeks- ploatatorskih, a u prvoj kategoriji robo- vlasničke, feudalne i buržoaske države i prava. Nesumnjivo je, da se radi o jed- noj teoretsko-pravnoj podjeli, koja je preuzela klasifikaciju načina proizvod- nje i produkcionih odnosa iz političke ekonomije. Stoga kriterij za diferencija- ciju nije pravni, već ekonomski. Sa pra- vno gledišta nema nikakvih formalnih razlika između država u raznim historij- skim periodima, jer se one razlikuju me- đu sobom samo načinom organizacije vlasti. Isto tako nema suštinskih razlika u njihovim sistemima pozitivnoga prava. Potrebno bi bilo skrenuti pažnju na taj

problem, da se odredi koliko je u prav- noj teoriji opravdano uvoditi klasifika- cije prema onima iz političke ekonomije i nije li uputno tražiti elemente za po- sebnu pravnu klasifikaciju države i pra- va, koja također vodi računa o relativ- noj samostalnosti te naučne grane.

U diskusiji o ovom problemu mišlje- nja učesnika savjetovanja su se razilazi- la. Jedni su zauzeli stanovište, da je po- trebno izvršiti klasifikaciju države ne samo po oblicima, nego i po »tipovima« i dokazivali su, da i među samim tipo- vima mogu da se utvrde pravne razlike dovoljne za takvu klasifikaciju.

Drugi su smatrali, da se klasifikacija može vršiti samo po oblicima i da se u proleterskoj državi ne može tražiti nova suština države, a ni nov »tip«, jer bi to praktički i u krajnjoj liniji redovito ima- lo za posljedicu fetišiziranje proleterske države, čime bi se učinila loša usluga procesu njezina odumiranja. Država i u rukama proletarijata ostaje nužno zlo. Proces društvenog oslobođenja čovjeka sastoji se u prvom redu u oslobođenju od svake države, pa prema tome može izgledati etatistički, ako se proleterskoj državi pridaje značaj nove suštine drža- ve. Ovakav etatizam dovodi do teze, da je to »naša« država i da onda nema raz- loga da je ne zadržimo. Što onda, na te- melju ovakva stava, ostaje od historij- ske misije proletarijata — tragično je pi- tanje.

Referat o produbljivanju pojmova dr- žave i prava kao klasnih pojava imao je prof. R. Lukić.

Svi su se učesnici savjetovanja složili s tezama iznesenim u referatu, da su osnovni pojmovi Teorije države i prava redovito dosad bili tumačeni simplici- stički, što je sve nužno dovelo do njihove vulgarizacije. Utjecaj sovjetske teorije unio je na ovom području jednostranost i dogmatizam. To se tiče u prvom redu pojmova države i prava, vladajuće kla- se, birokracije, pitanja odnosa birokraci- je prema vladajućoj klasi i t. d. Shema, koja se dosad davala, nikako ne može da obuhvati složenost i dinamiku ovih pojava, pa se stoga nužno nameće potre- ba produbljivanja ovih pojmova, a na- ročito pojmova države i prava.

Kazati da su pravo i država klasne po- jave — to još nije dovoljno. Potrebno je naći njihovu specifičnost u odnosu na druge klasne pojave. Ta je specifičnost u tome, što država i pravo silom name- ću način proizvodnje vladajuće klase. Oko tog načina proizvodnje vodi se kla-

sna borba, koja ugrožava opstanak društva. Zato je interes vladajuće klase istovremeno u izvjesnom smislu, historijski posmatrano, i interes cijelog društva (u koliko je vladajuća klasa progresivna, što je pravilo).

Drugi problem, koji treba ispitati, jest zašto država primjenjuje vlast (i pravo) i na vladajuću klasu. Tu se pokazuje važnim problem birokracije i relativnog osamostavljenja države u odnosu na klase.

U vezi s ovim ističe se pitanje suštine međunarodnog prava, analize njegova klasnog karaktera i rješenje pitanja da li je ono uopće pravo ili nije. Pritom referent misli, da ono nije pravo, jer ne znači nametanje volje jedne klase drugoj putem nasilja.

Referat o sistemu socijalističkog prava održao je prof. R. Lukić.

I u referatu i u diskusiji istaknuto je mišljenje, da pitanje sistematizacije prava ima pretežno praktični značaj. Ipak se opaža potreba, da se sistematizacija prava izvrši drukčije, nego što je to dosad bilo uobičajeno. Prof. Lukić je iznio teze jedne sheme za sistem socijalističkog prava, zasnovane na razlici između baze i nadgradnje.

Budući da ovo pitanje sistema prava, s jedne strane, ima šire značenje i za ostale nastavnike pravnih nauka, a ne samo za nastavnike Teorije države i prava, i da je, s druge strane, važno za organiziranje nastave na svim pravnim fakultetima u našoj zemlji, učesnici ovog savjetovanja složili su se u tome da ovo pitanje treba šire raspraviti na jednoj interfakultetskoj konferenciji svih pravnih fakulteta FNRJ.

Na kraju savjetovanja formulirani su slijedeći zaključci:

»Savjetovanje nastavnika Teorije države i prava sa svih pravnih i pravno-ekonomskih fakulteta u našoj zemlji konstatira plodnost ovog sastanka i naglašava potrebu za periodičnim održavanjem ovakvih savjetovanja, jer se izmjenom mišljenja upoznavaju različita stanovišta o određenim problemima. Ova je potreba također opravdana s obzirom na činjenicu, da postoje ograničene mogućnosti za publikaciju naučnih mišljenja s područja Teorije države i prava.

Na dnevnom redu bile su slijedeće točke, o kojima se diskutiralo i zaključilo ovo:

1. *Konstrukcija programa Teorije države i prava.* Zaključeno je, da se zasad ostane na dosadašnjoj podjeli Teorije

države i prava na tri dijela (Uvod, Teorija države, Teorija prava). Smatra se da Uvod treba da bude pretežno sociološki, što ne znači, da Teorija države i prava ne treba da primjenjuje sociološka razmatranja. Preporučeno je svim učesnicima savjetovanja da u daljem svom radu ispituju mogućnost paralelnog izlaganja Teorije države i Teorije prava.

2. *Dijalektički metod u Teoriji države i prava.* Dijalektički metod znači svestrano uključivanje svih posebnih metoda pojedinih nauka, a naročito sociološkog i pravnog, ukoliko je njihovom pomoću moguće izraziti dinamiku razvitka na ovom naučnom području.

3. *Odnos Teorije države i prava prema Uvodu u društvene nauke.* Savjetovanje je zaključilo, da je za podizanje nastave na pravnim fakultetima potrebno uvesti Uvod u društvene nauke kao obavezan predmet. To ne znači povratak na dogmatski sistem predavanja nekadašnjeg predmeta Osnovi marksizma-lenjinizma, već istraživanje zakonitosti društvenog razvitka na temelju konkretnih podataka iz stvarnosti. U vezi s time nameće se revizija nastavnog plana s obzirom na historijske predmete. U općoj sociologiji trebalo bi osobito obrađivati probleme, koji su u vezi s državom i pravom, ali bi bilo potrebno u Teoriji države i prava zadržati sociološke elemente. Mjesto opće i nacionalne pravne historije treba uvesti jedan historijski predmet s naglaskom na nacionalnoj pravnoj historiji. U tom slučaju bilo bi potrebno povezati u istoj ispitnoj grupi Uvod u društvene nauke, predmet pravne historije i Teoriju države i prava.

4. *Odnos Teorije države i prava prema Ustavnom pravu.* Savjetovanje smatra, da postoji potreba razgraničenja Teorije države i prava od Ustavnog prava, ali isto je tako sigurno, da se ne mogu izbjeći izvjesna ponavljanja, koja su uvjetovana određenim zajedničkim područjima jednog i drugog predmeta i koja su čak i korisna, naročito ako se radi o izlaganju mišljenja koja se ne slažu. To je jedan od načina, na koji se podstiče razmišljanje i diskusija o pojedinim problemima.

Iako postoji samo jedna proleterska država — FNRJ, ipak se opće učenje o proleterskoj državi mora zadržati u Teoriji države i prava.

5. *Pitanje klasifikacije države i prava.* Savjetovanje je raspravljalo o problemu tipova države i prava i došlo je do zaključka, da je ta klasifikacija sociološke

naravi. U toku diskusije ispoljila su se dva mišljenja, od kojih jedno smatra, da klasifikacija u tom obliku ne pripada Teoriji države i prava, a drugo da je nju potrebno obuhvatiti u tom predmetu.

6. *Produbljivanje pojma države i prava kao klasnih pojava.* Savjetovanje smatra, da je prilaženje pojmovima države i prava bilo dosad mnogo puta simplicističko i da nije vodilo dovoljno računa o konkretnim odnosima vladajuće klase, državne organizacije i pravnog sistema. Učesnici također smatraju, da je na ovom području naročito potrebno produbiti pojam birokracije i pojam međunarodnog prava.

7. *Sistem socijalističkog prava.* Zaključeno je, da taj problem ima pretežno praktično značenje i da je ubuduće potrebno fiksirati one misli, koje su došle do izražaja u diskusiji, ali s obzirom na to što je to problem od općeg interesa za organizaciju nastave na pravnim fakultetima, učesnici savjetovanja predlažu, da se on iznese na idućoj interfakultetskoj konferenciji pravnih fakulteta u FNRJ.

III. Nama se čini, da najpozitivniji rezultat ovog savjetovanja predstavljaju dvije činjenice.

Prva se sastoji u tome, što je postignuta opća suglasnost o pitanju metodologije u Teoriji države i prava. Utvrdilo se, da ni sociološka a ni pravna metoda, uzete zasebno, ne mogu dati potpuno naučno objašnjenje pojava u vezi s pravom i državom. Sociološka metoda, ekskluzivno primijenjena, neminovno se pretvara u vulgarni sociologizam. Normativna metoda, upotrebljena kao isključiva u pravnoj znanosti, postaje pretežno metafizičko tretiranje države i prava, s uvjerenjem, da se spoznaja države i prava može postići uz kvantum logičkih operacija, dedukcijom od »prvog ustava«.

Suglasnost u metodi, koja je postignuta na ovom savjetovanju, daje mogućnost, da se izučavanje Teorije države i prava u čitavoj našoj zemlji postavi na jednu opću, sličnu osnovu.

Drugi pozitivni rezultat ovog savjetovanja sastoji se u tome, što su se istakla nastojanja, da se pojam države i prava, kao klasnih pojava, još više produbi. Ova je težnja dala savjetovanju obilježje radnog sastanka, koji će usmjeriti dalji rad teoretičara o određenim pitanjima. Mora se priznati, da je savjetovanje raspravljanjem o ovom problemu

donijelo niz teza o pojmu države i prava, koje još treba detaljno ispitati i naučno obrazložiti. Stoga ove vrijedne teze i nisu mogle da uđu u Zaključke ovog savjetovanja.

Zajedničko raspravljavanje nastavnika Teorije države i prava pokazalo je na izrazit način, koliko je naučni rad na području Teorije države i prava kompleksan i u kojoj širini on pretpostavlja poznavanje drugih društvenih nauka. Često se diskusija o pojedinim pitanjima iz Teorije države i prava nije mogla da privede kraju, ako se prethodno nisu riješila određena sociološka, filozofska, ekonomska i spoznajno-teoretska pitanja. Niz kategorija iz drugih društvenih nauka (pojam vladajuće klase, organizacije, društvene norme, pojam teorije, kvantiteta i kvaliteta, odnosa općeg, posebnog i pojedinačnog) trebalo je prethodno utvrditi, da bi se onda moglo prići, bez ikakvih nepoznanica, rješavanju problema iz Teorije države i prava. Te su kategorije često puta služile kao naučni preudicij za pravne probleme. Praktično se na savjetovanju potvrdilo uvjerenje, da se Teorija države i prava ne može ostaviti bez sociološkog ili spoznajno-teoretskog elementa. Ovakvo dozivanje u pomoć određenih kategorija iz drugih društvenih nauka pruža mogućnost da se dobiju ispravna rješenja na području Teorije države i prava.

Iako se na savjetovanju postigla o nekim pitanjima općenita suglasnost (koja je na izvjestan način i sankcionirana u Zaključcima), ipak je unutar nje ostalo niz posebnih pogleda, koji ne remete ona opće prihvaćena načela, ali ih ne svode ni na prosta i mehanička slaganja. Prirodno je, da je ovakvo savjetovanje uz zajedničke misli imalo i različitih. Sumnjamo, da bi jedno savjetovanje bez neslaganja bilo plodno savjetovanje. Pojedini problemi, o kojima se raspravljalo, imali su argumenata za i protiv. Mi smo dobili dojam, da se svaki od učesnika čuvao da postavlja kategoričke tvrdnje. Opravdano se pretpostavilo, da cilj savjetovanja i nije u tome da riješi niz pravno-teoretskih problema, već da ih samo istakne, analizira, navede glavne teze, argumente za i protiv, — a onda prepusti daljoj, samostalnoj naučnoj obradi pojedinaca. U tome je svakako prednost, a ne slabost ovog savjetovanja.

Prema tome, doneseni Zaključci obuhvaćaju jedan manji dio onoga, o čemu se raspravljalo u toku savjetovanja. Ve-

čina misli i problema, koji i dalje ostaju, nije mogla biti obuhvaćena u Zaključcima. Razmotreni na savjetovanju, ovi problemi i nadalje ostaju predmet samostalnog naučnog istraživanja.

Kao što je spomenuto, savjetovanje nastavnika Teorije države i prava proširili su svojim učešćem profesori Pravnog fakulteta u Zagrebu I. Krbek, J. Stefanović i F. Čulinović, koji su svojim

primjedbama u diskusiji pridonijeli rezultatima ovog savjetovanja.

Atmosfera na savjetovanju, kako su i željeli svi učesnici, bila je potpuno radna, drugarska i srdačna. U toku čitavog trajanja savjetovanja kod svih se učesnika očitovala dobra volja, da se što više pitanja istakne i razjasni. U takvim uslovima bilo je zaista ugodno i prijatno raditi.

Gajo Petrović

DVIJE KNJIGE O SOVJETSKOJ FILOZOFIJI

Od dviju knjiga, koje ćemo ovdje prikazati, a koje u inostranstvu ubrajaju u najbolje prikaze filozofije u SSSR-u,¹ jednu je napisao američki simpatizer marksizma, dok druga potječe iz pera jezuite i profesora na Papinskom istočnom institutu u Rimu. Prirodno je, da se knjige, čiji su autori toliko različiti, i same u mnogo čemu razlikuju. Međutim, i pored krupnih razlika, u njima ima i nekih sličnosti. Ali bolje je da upoređenje izvedemo na kraju, pošto se prethodno osvrnemo na svaku knjigu posebno.

*

U predgovoru svoje knjige J. Somerville ovako određuje njen glavni zadatak:

»Kakva je filozofija, koja leži u osnovi sovjetskog režima? Ova knjiga pokušava da odgovori na to pitanje«. (str. IX).

Odgovarajući na to pitanje, Somerville je polazio od dviju osnovnih pretpostavki: prvo, da je Sovjetski Savez socijalistička zemlja, i drugo, da je sovjetska filozofija dijalektički materijalizam, da se ona »zasniva na djelu Marxa i En-

gelsa« (str. 249). Polazeći od ovih pretpostavki, koje su nekad bile točne, a koje su kasnije postale netočne zbog regresivnog razvoja sovjetske društvene stvarnosti i filozofske misli,² Somerville, koji smatra sebe progresivnim javnim radnikom, prišao je sa simpatijom prikazivanju sovjetske filozofije i njene društvene baze.

On se doduše, nigdje izričito ne solidarizira u potpunosti ni sa sovjetskom filozofijom i njenim tvrdnjama, ni sa društvenim poretom Sovjetskog Saveza. Štoviše, on u toku izlaganja često podvlači, da je to samo izlaganje shvatanja sovjetskih filozofa, »sovjetskih mislilaca«, on se ne ustručava ni da izričito kaže na pr. da »sovjetska koncepcija (radi se o koncepciji civilnih sloboda — G. P.) nije ista kao naša« (str. 63). U vezi s društvenim poretom i razvojem Sovjetskog Saveza Somerville također čini izvjesne (doduše vrlo blage) kritičke ograde. (na pr. na str. 52, 200).

Izričito i otvoreno Somerville insistira samo na tvrdnji, da se sa sovjetskom filozofijom može živjeti u miru. (str. X.) Međutim, po čitavom toku njegova izlaganja, po tome kako on iznosi pojedine stavove onoga, što naziva »sovjetskom filozofijom«, kako se trudi da u što prihvatljivijoj formi formulira argumente

¹ John Somerville: *Soviet Philosophy, A Study of Theory and Practice*, Philosophical Library, New York 1946. — Gustavo A. Wetter S. J.: *Il materialismo dialettico sovietico*, 1948., Guilio Einaudi editore. (1952. god., Wetter je u Beču izdao i njemačko izdanje svoje knjige).

² Iako bi bilo nehistorijski zamjerati Somervillu što još god. 1946. nije uvidio netočnost svojih pretpostavki, sam fakt. netočnosti treba konstatirati.

u prilog tih stavova, da sugerira visoko mišljenje o nekim knjigama, koje su izašle u SSSR-u,³ da obesnaži prigovore kritičara »sovjetske filozofije« — po svemu tome može se zaključiti da se, bar u osnovnom, i sam Somerville slaže sa »sovjetskom filozofijom«, i da visoko cijeni njena dostignuća. Isto tako po simpatiji, kojom Somerville objašnjava pojedine odlomke iz Ustava SSSR-a, koji opširno citira, po tome kako nastoji stvoriti utisak da se sve, što piše u tome Ustavu, zaista ostvaruje u SSSR-u, kako nastoji opravdati čak i masovna strijeljanja filozofa marksista (i ne samo njih) u periodu 1937.-38. (v. str. 245) može se zaključiti, da je Somerville pristalica i društvenog poretka, koji tamo postoji. Da li izbjegavanje otvorene solidarizacije i izvjesne kritičke ograde treba shvatiti kao izraz činjenice, da se pisac još nije potpuno opredijelio, te da zaista prema društvenoj stvarnosti SSSR-a zauzima djelomično rezerviran stav, ili to treba shvatiti kao taktički potez, pomoću kojeg je želio da samoga sebe prikaže kao objektivnog, nepristrasnog promatrača — to je teško prosuditi. Ali jedno je sigurno: ova knjiga *objektivno*, po svom sadržaju, predstavlja pokušaj nenametljivog i obazrivog pridobijanja američkog čitaoca za »sovjetsku filozofiju«.

A kakva je zapravo ta »sovjetska filozofija«, za koju pokušava da pridobije američkog čitaoca Somervilleova knjiga? Odgovor na to pitanje dosta je teško dati, i u toj teškoći i leži jedan od osnovnih neuspjeha ove knjige.

Stvar je u tome, što se, na pr. sovjetska filozofija iz god. 1925. prilično razlikuje od sovjetske filozofije iz 1935, a

³ Tako, na pr., Somerville piše: »Jedan od istaknutih kolektivnih istraživačkih projekata instituta filozofije u sadašnje vrijeme jest »Historija filozofije« u sedam svezaka, čija su tri sveska dosad objavljena. Kad bude dovršeno, ovo će djelo vjerojatno biti najopširnija i najpodrobnija studija historije filozofije na bilo kojem jeziku«. (str. 248—249).

ova posljednja — od »sovjetske filozofije« iz 1945. A to znači da autor, koji je naumio da izlaže sovjetsku filozofiju, treba da se odluči ili za prikazivanje cjelokupnog razvoja sovjetske filozofije ili za prikazivanje jednog ili više perioda njezina razvoja. U sedmom poglavlju svoje knjige Somerville je govorio o dva po njegovu mišljenju najvažnija momenta u razvoju sovjetske filozofije. Iako razvoj filozofije u SSSR-u nije tamo izložen ni cjelovito ni naročito duboko, ovo poglavlje ipak svjedoči, da autor priznaje da »sovjetska filozofija« nije u sva vremena jednako rješavala sva pitanja, da se ona mijenjala.

Međutim, u ostalim poglavljima svoje knjige⁴ on, s rijetkim izuzecima izlaže samo po jedno rješenje svakog problema, pri čemu se ne kaže iz kojeg je perioda to rješenje i tko ga je konkretno zastupao, nego se to rješenje pripisuje nekom apstraktnom »sovjetskom filozofu« ili »sovjetskom misliocu«. Stoga se nužno stvara utisak, da su svi sovjetski filozofi u sva vremena rješavali jednako sva osnovna filozofska pitanja. A s obzirom na to što se u izlaganje onoga, što »misli« »sovjetski filozof«, tu i tamo umeću citati iz Marxa, Engelsa i Lenjina, dobija se utisak, da su sva izložena mišljenja zajednička mišljenja spomenute trojice i svih sovjetskih filozofa. Ustvari, većina mišljenja izloženih u ovoj knjigi predstavlja kombinaciju (u svakom konkretnom slučaju drukčiju)

⁴ Navodimo ovdje naslove svih poglavlja:

I. dio: Socijalni pogledi, I. Osnovna perspektiva: teorija historijskog materijalizma, II. Politički život: socijalistička demokracija i diktatura proletarijata, III. Sovjetska etika: socijalistički humanizam, IV. Umjetnost: socijalistički realizam.

II. dio: Pogled na svijet, V. Naš svemir: opća teorija dijalektičkog materijalizma, VI. Ljudski duh: dijalektički metod mišljenja, VII. Glavne diskusije u historiji sovjetske filozofije, VIII. Širenje filozofije u SSSR-u i IX. O čitanju.

onih mišljenja, koja su preovladavala u sovjetskoj filozofiji 1930.-38. sa mišljenjima iz perioda poslije 1938.

Tako, na pr. u V. poglavlju svoje knjige (»Naš svemir: opća teorija dijalektičkog materijalizma«), a u odjeljku s podnaslovom: »Tri osnovna zakona«, Somerville kaže slijedeće o osnovnim dijalektičnim zakonima: »Ima ih tri i zovu se Zakon Borbe, Prožimanja i Jedinstva Suprotnosti; Zakon Pretvaranja Kvantiteta u Kvalitet i vice versa; Zakon Negacije Negacije.« (str. 163). Zatim slijedi izlaganje sadržaja nabrojanih zakona, pri čemu je na izlaganje prvog utrošeno oko osam i po stranica, a na izlaganje trećeg oko devet i po redaka. Ni iz citirane rečenice ni iz cjelokupnog izlaganja u ovom odjeljku ne može se razabrati, tko zapravo smatra spomenute zakone osnovnim zakonima dijalektike i tko njihov sadržaj shvaća onako, kako je on izložen u ovom odjeljku. Da li su to klasični marksizma, neki sovjetski filozofi ili možda sam Somerville? Po tome što se ni nabranje ovih triju zakona kao osnovnih ni izlaganje njihova sadržaja ne veže izričito ni za kakvog pojedinca ili užu grupu, pa čak ni za apstraktnog »sovjetskog filozofa«, nego samo za još apstraktnijeg »dijalektičkog materijalista«, kao i po tome što se pored ovog nabranja i izlaganja ne spominje nikakvo drukčije, moglo bi se zaključiti, da je o tome postojalo samo jedno mišljenje, da su se u tom potpuno slagali svi marksisti i svi sovjetski filozofi. Ustvari, izložena sistematizacija zakona dijalektike nije sistematizacija nikakvog apstraktnog »dijalektičkog materijalista«. Ona je uglavnom nastala tako, što su Mitin i njegovi saradnici, uzimajući za osnovu sistematizaciju, koju je dao Engels u nedovršenom poglavlju »Dijalektika« u svojoj »Dijalektici prirode«, pokušali da je modificiraju u skladu s nekim Lenjinovim mislima. Međutim, u nekim momentima Somervilleova izlaganja (na pr. u tendenciji ka likvidaciji zakona negacija ne-

gacije, koja se izrazila i u tome, što je izlaganju tog zakona posvećeno svega devet i po redaka) osjeća se i utjecaj Staljinove sistematizacije, koja je danas u SSSR-u opće primljena.

Što za osnovu svojih izlaganja u većini slučajeva ipak nije uzimao mišljenja iz posljednjeg, potpuno regresivnog, nego i zranijih perioda sovjetske filozofije, to svakako treba priznati za zaslugu Somervilleu.⁵ Međutim, treba također priznati, da nivo izlaganja tih mišljenja kod Somervillea ne prelazi mnogo nivo prosječnih sovjetskih brošura, a da se nalazi ispod nivoa, na kojem su u svoje vrijeme ta mišljenja izlagali neki istaknutiji sovjetski filozofi. Prema tome, iako bi bilo pogrešno poreći svaku informativnu vrijednost Somervilleovoj knjizi, može se reći, da je informacija, koju ona pruža o sovjetskoj filozofiji dosta površna i nesolidna.

*

Prikaz sovjetske filozofije u knjizi jezuita Wettera informativniji je, jer iznosi više konkretnih podataka o sovjetskoj filozofiji i preciznije ih interpretira.

Wetterova knjiga podijeljena je na dva dijela: prvi je historijski (Quadro storico), drugi — sistematski (Esposizioni sistematica). U historijskom dijelu

⁵ Okolnost što za osnovu svog izlaganja nije uzeo isključivo »sovjetsku filozofiju« najnovijeg perioda vjerovatno je povezana sa Somervilleovom procjenom Staljina kao filozofa. Somerville, doduše, ne smatra, da je Staljin potpuno vulgarizirao i revidirao dijalektički materijalizam. On, naprotiv, traži, da se ne previdi »važno mjesto Staljinova djela« (str. 251), jer je to djelo, tobože, »daleko opširnije, bitnije i značajnije, nego što se obično misli« (str. 251). Međutim, za razliku od savremenih sovjetskih apologeta, koji već dulje vremena stavljaju Staljina uz bok Marxu, Engelsu i Lenjinu, a u posljednje ga vrijeme izdižu i iznad njih, Somerville kaže, da »njego-va pisana produkcija još nije dostigla obim ili historijsko značenje drugih spomenutih izvora«, t. j. ove trojice. (str. 251).

Wetter se nije ograničio na prikaz razvoja filozofije u SSSR-u, nego je svoj pregled počeo od filozofskih korijena marksizma, pa je preko Marxa i Engelsa, te ruskih predrevolucionarnih filozofa došao do Lenjina i sovjetske filozofije.⁶ U sistematskom dijelu⁷ izložen je dijalektički materijalizam onako, kako su ga shvaćali Mitin i njegovi saradnici u prvoj polovini tridesetih godina.

Izlaganju sovjetske filozofije Wetter je pristupio sa drukčijih pozicija i sa sasvim drukčijim ciljem nego Somerville: s ciljem da dokaže nenaučnost i neodrživost sovjetske filozofije i dijalektičkog materijalizma, kao i prednost katoličke crkvene ideologije nad tom filozofijom. Ali u težnji da svoje izlaganje učini što uvjerljivijim, on je morao pokušati da svoj stav prema dijalektičkom materijalizmu i sovjetskoj filozofiji prikaže kao rezultat objektivnog proučavanja činjenica. I upravo zato on je bio prinuđen da otvoreno iznošenje svoga stava uglavnom ograniči na poglavlje »Filozofska atmosfera u SSSR-u« te na »Zaključak«, dok se u ostalim poglavljima svoje knjige, trudio da stvori utisak objektivnog prikazivanja događaja, objektivnog izlaganja tuđih svaćanja. Upravo time može se i objasniti okolnost, što je Wetter u svome izlaganju obilno citirao i klasike marksizma i pojedine sovjetske filozofe. Upada u oči, da

⁶ Evo naslova pojedinih poglavlja u prvom dijelu Wetterove knjige: I. Filozofski korijeni marksizma, II. K. Marx i F. Engels, III. Revolucionarni pokret u Rusiji, Porijeklo ruskog marksizma, IV. Filozofske tendencije ruskog marksizma prije revolucije, V. V. I. Lenjin, VI. Pregled filozofske evolucije u SSSR-u do 1931, VII. Mehanicizam, VIII. Menjševistvujući idealizam, IX. Evolucija poslije 1931, X. Filozofska atmosfera u SSSR-u.

⁷ Naslovi pojedinih poglavlja u tom dijelu glase: I. Sovjetski pojam filozofije, II. Lenjinski materijalizam, III. Zakoni materijalističke dijalektike, IV. Kategorije materijalističke dijalektike, V. Problem spoznaje. Na kraju slijedi zaključak.

se Wetter nije ustezao da dade i neke pozitivne ocjene o Marxu, Engelsu, Lenjinu i pojedinim sovjetskim filozofima, da im prizna izvjesne »zasluge«.

Međutim, upada također u oči, da tobože objektivno izlaganje marksističke filozofije, u kojem mjestimično kao da se osjeća i neka simpatija prema marksizmu, prekidaju izvjesne kritičke primjedbe, kratke, formalno blage i obzirivo formulirane, ali u suštini takve, da bi trebale marksističku filozofiju prikazati potpuno nedokazanom, besmislenom i plitkom. Tako je, na pr. izlaganje nekih spoznajnoteorijskih stavova Marxa i Engelsa, Wetter popratio komentarom: »Zaista, ovdje na kraju krajeva nije dato nikakvo rješenje gnoseološkog problema... Prizivanje identiteta subjektivne i objektivne dijalektike, kao općeg zakona svakog kretanja, bilo kretanja u prirodi bilo onoga u mišljenju, samo je prosta tvrdnja.« (strana 48). A izlaganje materijalističkog shvaćanja historije popraćeno je tvrdnjom da kod Marxa i Engelsa »nalazimo raznolike definicije historijskog materijalizma« (str. 55)... tako da »historijski materijalizam također i čak u taboru marksista nije posve određen...« (str. 56).

Ono što Wetter naročito voli, to je da se kod iznošenja takvih kritičkih primjedbi sakrije iza nekog drugog, da sebe prikaže kao nezainteresiranog posmatrača, koji samo prenosi tuđe primjedbe i priklanja im se zato, što ne može odoljeti njihovoj dokaznoj snazi. Tako je, na pr., poznato mjesto iz Marxova predgovora »Prilogu kritici političke ekonomije«, mjesto, koje marksisti smatraju klasičnim, Wetter pokušao omalovažiti sakrivajući se iza Masaryka.⁸ A značajnim radovima Plehanova i Engelsa pokušao je osporiti svaku filozofsku vrijednost pozivajući se na Ivanova-Razu-

⁸ »Masaryk s pravom primjećuje, da ovoj definiciji nedostaje osnovno svojstvo, koje bi morala imati da bude klasična: preciznost i jasnoća.« (str. 54).

mnika i »njemačku filozofsku kritiku«.⁹ Još jasnije od izričitih kritičkih primjedbi neobjektivnost Wettera pokazuje sam način izlaganja marksističkih shvaćanja, takvo modificiranje i akcentiranje pojedinih momenata u njima da se netočno prikaže sama suština tih svaćanja. Tako su na pr., marksistički zahtjev za konkretnim proučavanjem fakata i njihove evolucije, te odbacivanje filozofije kao nečeg što bi bilo nezavisno od posebnih nauka i stajalo iznad njih, izloženi tako, da bi se stvorio utisak što veće srodnosti marksizma i pozitivizma, te da bi se opravdala Masarykova teza o pozitivizmu kao o jednom od izvora marksizma (str. 20-21). Isto se tako kroz izlaganje Lenjinovih pogleda provlači težnja, da se neki momenti, kao isticanje uloge subjektivnog i svijesnog elementa u društvenom razvoju protumače u voluntarističkom i subjektivističkom smislu, te da se Lenjin u tom pogledu sasvim zbliži s ruskim subjektivnim sociolozima i religioznim mističarima.

U »Zaključku« Wetter je napustio izgleđ objektivnog izlagača i otvoreno formulirao svoj stav. I ovdje on »sovjetskom dijalektičkom materijalizmu« priznaje izvjesne »pozitivne elemente«, kao što su: priznavanje prava na samostalnu egzistenciju filozofije, suprostavljanje idealizmu nečeg, što je više »realizam« nego »materijalizam«, shvaćanje »kretanja« kao »mijenjanja«, a ne prosto kao kretanja u prostoru, priznanje da »svako biće u kretanju sadrži u svom suštinskom jedinstvu napetost, koja proistječe iz njegovih konstitutivnih suprotnih prin-

⁹ »Plehanovljeva knjiga »Prilog pitanju o razvoju monističkog pogleda na historiju«... djelo je male filozofske vrijednosti. Ono je, kako primjećuje Ivanov-Razumnik, samo parafraza Engelsova »Anti-Dühringa« s posebnim obzirom na historijsko istraživanje geneze »naučnog socijalizma«. A »sistem« samog Engelsa već je odavno ocijenila njemačka filozofska kritika, koja mu nije pripisala nikakvu filozofsku vrijednost.« (strana 91-92).

cipa« (str. 391), priznanje kvalitativne razlike između »anorganskog« i »organskog« života«, te između ovog posljednjeg i svijesti (»U ovome je najveća zasluga dijalektičkog materijalizma u odnosu na mehanicizam«, (str. 392), »pokušaj da se prodre u dubinu stvarnosti« (t. j. u suštinu pojava, str. 392) i konačno prevazilaženje senzualizma.

»Ali, nažalost, sve ovo nije bez primjese gorkog ukusa, koji proistječe iz osnovne protivurječnosti, koju dijalektički materijalizam kao takav u sebi sadrži.« (str. 392).

U čemu je ta osnovna protivurječnost? Po Wetteru ona je u tome što su svi ranije nabrojani »pozitivni elementi« dijalektičkog materijalizma (po kojima se on i razlikuje od mehanističkog materijalizma) vezani uz »dijalektiku«, a nemaju nikakve veze s materijalizmom, s kojim se, štoviše, nalaze u suprotnosti. Ako se stvarnosti pripisuju one dijalektičke osobine, koje im dijalektički materijalizam zaista pripisuje, onda je, po mišljenju Wettera, tu stvarnost nelogično nazivati materijom.¹⁰

Iz ove osnovne protivurječnosti između dijalektike i materijalizma, po Wetteru, »izviru na svakom koraku posebne protivurječnosti, koje oduzimaju vrijednost gore istaknutim pozitivnim elementima.« (str. 393).

Da li je uopće moguće i, ako jeste, gdje je izlaz iz tih protivurječnosti? Wetter odgovara ovako:

»Po svom dijalektičkom karakteru dijalektički materijalizam podstiče na traženje, na proučavanje, na mišljenje. A to bi moglo, štoviše to bi moralo dovesti do pravog preporoda filozofije čim to dopušte vanjski uslovi prije svega sloboda misli i filozofskog istraživanja.

¹⁰ »Na taj se način ili pojam materije potpuno mijenja, pa mu se pripisuju predikati ne samo spiritualni, nego upravo božanski, kako dobro primjećuje N. Berdjajev, ili se dolazi do nesavladive i osnovne protivurječnosti, koja prožima čitav sistem.« (str. 392-393).

I kad se takvi uslovi ostvare te započne proljeće za filozofiju u Rusiji onda će ruska filozofija, baš zaslugom Lenjina, imati pri ruci zalihu dobrih principa, koje sovjetski dijalektički materijalizam usaduje u dušu nove generacije: filozofski realizam, intelektualizam i t. d.; i koji *samo treba da se očiste od materijalističkih i pozitivističkih umetaka.*» (str. 395 podvukao G. P.)

Kad bismo posljednja dva citirana pasusa sa izuzetkom pocrtanog dijela posmatrali izolirano, vjerovatno mnogi ne približno ne bi mogli da pogode, tko je i šta je autor tih misli. Ono što se govori da dijalektički materijalizam »podstiče na traženje, na proučavanje, na mišljenje«, da »vanjski uslovi« sprečavaju preporod filozofije u Rusiji, i t. d. — sve to kao da je pisao neki marksist. Također izgleda vjerovatno predviđanje da će, kad se u Rusiji promijene »uslovi«, doći i do »proljeća« u filozofiji. Ali odgovor na pitanje, *kako će izgledati to proljeće*, vraća nas u stvarnost i pokazuje, da je pred nama netko drugi. Proljeće će biti u tome, da se dijalektički materijalizam očisti od »materijalističkih i pozitivističkih umetaka«. *Samo da se dijalektički materijalizam očisti od materijalizma*, pa će se i Wetter potpuno složiti s njim. Da, jer će to biti »očišćena dijalektika«, koja ne će imati mnogo veze s dijalektičkim kretanjem ovoga svijeta.

Wetter uzdiše za čišćenjem dijalektičkog materijalizma od materijalizma. Zar on nije primijetio, da se u SSSR-u u posljednje vrijeme dijalektički materijalizam »uspješno« čisti i od materijalizma i od dijalektike (doduše na jedan neiskren način, s težnjom da se očuva forma, kako se iza stare forme ne bi primijetila »nova«, ustvari vrlo stara sa-držina)?

Da je Wetter nešto primijetio, vidi se po desetom poglavlju njegove knjige, gdje se govori o »filozofskoj atmosferi u SSSR-u«. Ovo poglavlje Wetter počinje

s pitanjem: »Da li se može govoriti o pravoj filozofiji u SSSR-u?« (str. 223).

A odgovorajući na to pitanje on, po red ostalog, kaže:

»Kako zgodno primjećuje Berdjajev, sovjetska filozofija nije toliko filozofija, koliko ateistička »teologija«, jer ona upotrebljava više teološki metod: teorije se zasnivaju na autoritetu novog svetog pisma, koje sadrži četiri kanonska evanđelja: Marx, Engels, Lenjin, Staljin; čitativ rad se vrtili ne oko daljeg razvoja sistema, nego prije oko otkrivanja i dokazivanja »krivovjerja«; nuždan pret hodni uslov filozofskog rada u SSSR-u jest bezuslovno pokoravanje nepogrešivom autoritetu Partije i njezina vođe, Staljina, čije sve riječi — a ne samo one, koje su izgovorene *ex cathedra* — imaju karakter nepogrešivosti. (str. 226).

... Sve to daje sovjetskoj filozofiji posve originalan izgled, dijametralno suprotan onom karakteru i metodi, koji filozofija zahtijeva kod nas: teorijski argumenti zamijenjeni su argumentima *ad hominem*; mjesto da se bavi shvaćanjima i idejama, sovjetski filozof bavi se njihovim autorima; mjesto analizom shvaćanja i ideja, sovjetski filozof bavi se »raskrinkavanjem« (izobličenie) protivnika; metodička sumnja u filozofiji zamijenjena je sumnjičenjem zbog ortodoksije.« (str. 227).

Kako se ta kritika pokoravanja nepogrešivim autoritetima i dogmatsko-teološkog karaktera »sovjetske filozofije« uopće ne bi krivo shvatila, Wetter upozorava, da svaka dogmatska sputanost ne mora ići na štetu filozofije, jer »sve zavisi od prirode takve (dogmatske) veze.« (str. 227). Tako, na pr., »veze patri- stičke i sholastičke filozofije nisu bile na njenu štetu i nisu je osudile na neplodnost.« (str. 227). Zašto? Zato što se tu radilo »o filozofiji, koju je, kao polarna zvijezda, vodila božanska objava« (str. 227), o filozofiji, koja je služila bogu i pokoravala se autoritetu, koji je ustanovio sam bog. Druga je stvar sa sovjet-

skom filozofijom. Ona se ne podvrgava autoritetu, koji je ustanovio bog, ona uopće ne služi bogu, nego partijskoj politici.

Pošto je tako najprije pokazao dogmatski karakter sovjetske filozofije, a zatim »dokazao«, da to nije »pravi«, ispravni dogmatizam, Wetter na kraju petog poglavlja zaključuje, da su u pravu oni, »koji u boljševičkoj ideologiji vide kršćanstvo, štaviše katolicizam, »naopačke«. (str. 229).

Suvišno je kritizirati Wetterovu obranu »pravog«, t. j. katoličkog dogmatizma, koji se oslanja na »polarnu zvijezdu« »božanske objave«. Ono što je interesantno, to je da je Wetter potpuno jasno zapazio dogmatsko-citološku besplodnost i pragmatizam savremene sovjetske filozofije, njenu srodnost sa katolicizmom. Međutim, on nije izveo zaključak, koji iz toga proistječe: zaključak da je, upadajući dogmatizam i pragmatizam, sovjetska filozofija iznevjerila samu suštinu marksizma, koji racionalnu misao i objektivnu istinu stavlja ispred svih autoriteta i iznad svake koristi.

*

Da na kraju pokušam rezimirati i upotpuniti sud o dvjema prikazanim knjigama.

Kad upoređujemo ove dvije knjige, prije svega primjećujemo različite (pa i suprotne) polazne točke (u jednom slučaju simpatija, a u drugom antipatija prema sovjetskoj filozofiji) i različite osnovne težnje njihovih autora (u jednom slučaju — težnja da se pokaže pozitivna vrijednost sovjetske filozofije, a u drugom — težnja da se ta vrijednost

ospori). Pa ipak, primjećuju se izvjesne sličnosti. Tako je, na pr., za obje knjige karakteristična izvjesna umjerenost u iznošenju vlastitog stava prema sovjetskoj filozofiji, izvjesna obazrivost i nenametljivost pri sugeriranju toga stava; izvjesna (doduše nedosljedna) težnja, da se same činjenice prikažu objektivno i neiskrivljeno. Upravo je ta težnja očuvala Somervilla da ne upadne u nekritičku apologetiku sovjetske filozofije, a ujedno je sačuvala Wettera od nihilističkog negiranja sovjetske filozofije i omogućila mu da prikupi u svojoj knjizi dosta korisnog konkretnog materijala o njoj.

Međutim, objektivnost Wettera i Somervilla ima svojih granica. Tamo, gdje je postojala mogućnost da se činjenice neupadljivo izmijene tako, da bi mogle bolje konvenirati osnovnim općim zaključcima, kojima su oni težili, autori se nisu ustručavali da to učine. Upravo to i smanjuje informativnu vrijednost spomenutih knjiga, koju one nesumnjivo imaju.

Onaj tko u ovim knjigama bude tražio nešto više od djelimično pouzdane informacije, na pr. kritičku naučnu analizu dostignuća sovjetske filozofije, ili analizu društvenih korijena njezina razvoja, ne će naći ono, što traži. Ali ne logično bi bilo i očekivati marksističke analize od ljudi, koji se ni sami ne priznaju marksistima. To utoliko više, što u vrijeme, kad su oni pisali svoje knjige, još nitko nije bio dao, i praksa nije još bila otišla toliko daleko da bi se mogla dati, takva analiza savremene sovjetske filozofije, njezina razvoja u prošlosti i društvene osnove toga razvoja.

ESTETIKA VOJISLAVA VUČKOVIĆA

Prije nekoliko mjeseci navršilo se deset godina od mučeničke smrti srpskog kompozitora i marksiste dra Vojislava Vučkovića u ćelijama Spec. policije u Beogradu. Kako se o njegovoj »Materijalističkoj filozofiji umetnosti« kod nas nije pisalo, to donosimo ovaj informativno-kritički napis.

I.

Vojislav Vučković živio je s radničkim pokretom. U eri neljudskih odnosa dekadentnih i formalno-modernističkih nastrojenja u umjetnosti, neparfimiranih i prazno dotjeranih soneta i »madrigala« Dučića, pored poezije Sime Pandurovića, Milana Čurčina, Svetislava Stefanovića i akrobacija pojmovima, preferiranja iracionalnog u verslibristici Todora Manojlovića, Rada Drainca, Tokina ili Aleksića, uz estetiku Bogdana Popovića i Milutina Berisavljevića i kod marksističkih teoretičara umjetnosti bila je nekako sve više prevladavala tendenca, da se kompleksna problematika umjetničkog stvaranja i doživljavanja, dakle umjetnički fenomen kao takav, razjasni mehanicističkom sintezom divergentnih i heterogenih koncepcija i sistema (Freud, Kant, Hegel, Plehanov, Lucacs, Pavlov, Mehring itd.).

Napredni kompozitor i češki đak nacionalne muzike Dvoržaka i Smetane, popularizator Mokranjca i našeg narodnog melosa, dr. Vojislav Vučković pokušava da u tom zbrci apologije l'art pour l'arta, »čiste« umjetnosti, koja bi bila iznad klasa, kaže i svoju riječ kao marksista i kao stvaralac. Pred nama je traktat »Materijalistička filozofija umetnosti« (Beograd, 1935). Da bi srušio iluzije o nekoj »čistoj« umjetnosti, pribježištu građanske klase, koja u rasapu svojih društvenih odnosa bježi iz stvarnosti u carstvo čiste ljepote, Vučković kritički osvjetljava naj-

znatniju estetiku toga doba, estetiku neohegelovca Benedetta Crocea. Akcentirajući njen subjektivizam, »lepo kao predmet«, a ne kao okvir umetničke slike, kao suština, a ne kao »forma umetnosti«, Vučković naročito podertava objektivnu društvenu funkciju umjetnosti, koju za tim provlači kroz cijelo djelo.

Croce je pogriješio, što je:

1. identificirao estetiku s filozofijom umjetnosti;
2. što je umjetnost shvatio kao subjektivni proces saznanja, a ne kao objektivni društveni fenomen, dakle jednostrano;
3. što je postavio defektne teorije lijepog. Lijepo je izraz, t. j. uspio izraz ili intuicija. Kako je svaka intuicija izraz, to je ona »per analogiam« i lijepa. Nemoguće je u sferi subjektivizma razgraničiti uspio od neuspjela izraza;
4. što je zauzeo aproksimativno estetsko stanovište. »Istraživao je mehanizam umetničkog stvaranja u uverenju da istražuje suštinu« i
5. što je nepouzdanu distingvirao nauku od umjetnosti, kao intuiciju i intelekt. Croce i sam to uviđa, kad kaže da »pokatkad i misli izražavamo u jednoj intuitivnoj formi« i »da je logika estetika samo ukoliko je izraz«. Croceova distinkcija ne utvrđuje bitnu diferenciju;
6. a najveća griješka je nedostatak objektivnog kriterija vrijednosti umjetnosti, a to sa svoje strane vodi negaciji njena razvoja. Pod tom pretpostavkom gubi svoj smisao i umjetnička kritika kao regulativ i pomoćnik u umjetnosti.

Vučković o tome piše:

»Na to se mora odgovoriti da se svesno ili nesvesno kroz čitavu estetiku B. C-a

provlači tendenca da se na razvoj umetnosti postavi tačka, i da se doslednim dopuštanjem apsolutne autonomije umetnosti i neopravdanim bezgraničnim respektovanjem umetničkog duhovnog integriteta oduzme umetnosti svojstvo koje je kroz istoriju imala: da bude propagator kolektivnih aspiracija klasa na određenom stadiju društvenog razvitka i komponenta kulturnog procesa čovečanstva, — da bi se na drugoj strani ta ista umetnost snizila na besadržajnu dekorativnu reprezentaciju najnazadnijih staleža i klasa i njihovih oficijelnih predstavnika u dekadentnim epohama istorije društva. Croce je dakle tipičan ideolog lartpouirlartizma, danas već jako neefikasnog, zanemarenog i od onih čijim je interesima doskora predano indirektno služio« (Materijalist. filoz. umetnosti, str. 21. podvukao V. V.).

II.

Umjetnost uvijek nosi društveni karakter. Razlika između prvobitne umjetnosti i savremene, današnje umjetnosti jest funkcionalna. Prva je bila i umjetnost, a druga je samo umjetnost. Treba distingvirati utilitarnost od društvenog karaktera umjetnosti. Pod prvom se obično razumijeva njena odgojno-etička funkcija. Za umjetnost je bitna njena društvenoklasna primjena s određenom tendencijom. Jer, ako se to ne bi imalo u vidu, onda bi se izrađivač staklenih vaza ili aranžer izloga identificirao s tvorcem »Mojsija« ili »Kermesa«. Društveni karakter umjetnosti najbitnija je njena osobina, neotuđiva od njene suštine.

Kvalitet umjetničkog djela jest u njegovoj društvenoj funkciji, kao što se i kvalitet svakog predmeta konstituira u funkciji, koju vrši. Analizirajući mnogoznačnost umjetničkog djela (jer jedna slika može biti i slika i reklama i panoptikum i sl.), Vučković povlači kvalitativnu razliku između umjetničkih djela, u uvjerenju da je pronašao siguran krite-

rij za distinkciju umjetničkog od neumjetničkog:

»Razlika u kvalitetu ne dolazi u obzir kao uzrok razlike u dejstvu, jer kad bi i sam Leonardo naslikao obrijano lice na kakvoj frizerskoj firmi, ljudi bi se tu brinjali zato, što u tom salonu ima mlake vode, kakve lepe pomoćnice ili jutarnjih novina, a ne zato, što je slika na firmi očito dobra, a ne samo dobra. Kvalitet dakle ne dolazi u obzir, on je irelevantan, presudna je dakle funkcija, koju slika, kompozicija, pripovetka, film imaju u društvu. Ali ne samo to: kvalitet je uslovljen funkcijom. Jedna te ista umetnička reportaža može biti i ne biti umjetnost prema tome kakva joj je funkcija dodeljena. Makako bila rdava slika, koja predstavlja strašni sud u nekoj provincijalnoj crkvi francuskoj ili nemačkoj, samim tim, što je u crkvi, njoj je dodeljena uloga umetničkog dela, koju će ona sa više ili manje uspeha odigrati.« (Materijalist. filoz. umetnosti; str. 32, 33).

Objektivni kriterij, dakle, za razlikovanje umjetničkog djela od neumjetničkog jest zapravo društvena funkcija. Vrijednost Leonardove slike na frizerskom salonu samo je lokalna, subjektivna, služi vlasniku da puni džep, ali ne i drugima. Objektivno, dakle, nema vrijednosti.

Svako je djelo »polikvalitetno«. Jedan film može imati više kvaliteta, kao na pr. scenske, režijske, muzičke, fotokopske i sl. U djelu može doći u prvi plan ili sadržaj ili forma. Ukoliko je to sadržaj, intenzitet umjetničkog djela je gradualno jači.

Umjetnost će se razgraničiti na »agitationu« i »apsolutnu«. U prvoj je primaran sadržaj, i ona potpada pod sociologiju umjetnosti, dok je u drugoj forma, a nju će izučavati historija umjetničkih formi. Kvalitet djela u svakoj oblasti ponaosob određivati će se formom. Sociologija umjetnosti proučava odnos umjetnosti prema stvarnosti, njenu društvenu funkciju i aplikaciju, historija umjetni-

kih formi pak diferenciranje formi kroz vjekove. Sama forma dolazi kao apsolutna umjetnost. I ona sama djeluje. Samostalnost forme i njena komenzurabilnost moguća je, ukoliko je forma oslobođena neke praktičke funkcionalnosti, jer u tome slučaju ne mjerimo kvalitet forme već same funkcije. Oslobođena praktične korisnosti, forma postaje *ornamenat*.

Razlika primitivne i savremene umjetnosti jest u tome, što je prva vulgarno-utilitarna, konkretno-individualna, dok je druga apstrakcija, t. j. prijelaz iz realnosti u simbol, koji prima na sebe lik opće-društvene koristi.

Stil je skup formalnih oznaka, u kome se odražava duh i fizionomija jednog doba. On je kriterij kvaliteta forme, te spada u sferu historije umjetničkih formi. On nije mjerilo vrijednosti umjetnosti, već umjetničkog djela.

III.

Dosadanje distinkcije nauke i umjetnosti, koje su se kretale oko pola emocija-intelekt, Vučković odbacuje, jer je umjetnost objektivni društveni fenomen, a ne subjektivni proces spoznaje.

Umjetnost i nauka ne razlikuju se u predmetu. Idu za poboljšanjem standarda ljudskog života. Vučković zapada u nedosljednost kad kaže:

»Umetnost crpe svoje istine iz praktičkih odnosa, na kojima je zasnovan klasni položaj ljudi, iz ekonomskih odnosa u kojima ljudi proizvode, t. j. iz društvene stvarnosti.

Nauka crpe svoje istine iz prirode, ljudskog društva i mišljenja«. (Materijalist. filoz. umetnosti, str. 64).

Tautološka nedosljednost ovdje je bez komentara evidentna.

Naučne istine važe za sve pripadnike jedne epohe (izuzev sociološko-filozofskih interpretacija), umjetničke istine ne važe za sve, već samo za pripadnike određenih klasa. Zato se razlikuju i među sobom. Bitna je razlika u društvenoj primjeni umjetnosti, koja je i čini umjet-

nošću, dok je nauka u odnosu na funkciju indiferentna.

*

Vučković odbacuje tzv. »reproduktivnu umjetnost«. Vrijednost umjetničkog djela, koje je u stvari nešto, »što je u stvari da uzme na sebe formu simbola specifično društvenih potreba ljudi« nezavisna je od reprodukcije. Reprodiktivne su umjetnosti samo tehnički pomoćnik umjetnosti, ali ne i sama umjetnost.

Sam izraz je nepravilan i »contradictio in adiecto«. A kako je mjerilo kvaliteta umjetničkog djela *stil*, za koji smo rekli da važi kao mjerilo samo na području umjetničkog djela, t. j. za formalne, a ne za umjetničke kvalitete djela, ovo također dokazuje, da »reproduktivna umjetnost uistinu nije umetnost, već samo baba umetnosti« (»M. F. U.«, str. 69—70).

IV.

Mislimo, da je značajna Vučkovićeva analiza djela s područja estetike, naročito zato, što nas upoznaje s estetskom literaturom i stovovima marksističkih i socijal-demokratskih teoretičara. Vučkovićeva kritika mjestimično, pa i u cjelini, samo je usputna, fragmentarna, kao i eksplicacija nekih stavova citiranih djela i autora, od kojih se najviše zadržava na Wittfogelu.

Wittfogel u djelu »Zur marxistischen Aesthetik« pokušava da fuzionira Kanta, Mehringa i Lassala sa Hegelom, Marxom i Plehonovom. Po njemu, koji je pokušao da Hegelov idealni sadržaj, t. j. apsolutni duh, koji se vraća sebi i shvaća sebe u filozofiji, zamijeni konkretnim, klasnim sadržajem, forma nije ništa drugo nego funkcija sadržine. Vučković odbacuje ovu postavku Wittfogela, jer iako je umjetnost forma nadgradnje nad određenim društvenim odnosima ljudi u procesu proizvodnje, ipak ona ima izvjesnu svoju autonomiju i mogućnost da djeluje na samu bazu, te se ne može bez ostatka objasniti iz baze.

Određenje umjetnosti kao odnosa sadržaja i forme, bilo da se primat daje sadržajnom ili formalnom, po Vučkoviću je nepravilno iz dva razloga:

1. Granice sadržaja i formi ni kod jednog mislioca nisu bile utvrđene, niti se mogu utvrditi.

2. Tá koncepcija odnosila se na umjetničko djelo, a ne i na umjetnost, te prema tomu izdvaja umjetničko djelo od društvene funkcije, i zamjenjuje objektivnu svrhu umjetnosti subjektivnom temom, zavisnom od volje autora. I tu Vučković griješi i pada u nedosljednost i kontradikciju, ako se na čas podsjetimo podjele estetike na historiju umjetničkih formi i sociologiju umjetnosti.

Zadržavajući se na nekim djelima, na pr. Franza Mehringa: »Zur Literaturgeschichte«, Rose Luxemburg, Karla Liebknechta, Lu Martenove (»Wesen und Veränderung der Form«) Karla Kautskog, Lava Trockog i Georga Lukacsa (»Tendencija i partijnost«, »Reportaža ili umetničko delo«), Vojislav Vučković tretira problematiku sadržaja, forme, predmeta i vrijednosti umjetnosti i umjetničkih djela, navodeći i neke svoje sudove i primjedbe citiranim autorima, koje inače ne dodiruju dublje suštinu tretiranog predmeta.

Rezime: 1. Estetika kao nauka o lijepom ili filozofija umjetnosti nije se konstituirala kao nauka i doživjela je fijasno. Ne postoji marksistička estetika, jer lijepo nije svrha umjetnosti, te se prema tom materijalistička filozofija umjetnosti (a ne estetika) cijepa na: historiju umjetničkih formi (bavi se diferenciranjem formi kroz povijest umjetnosti i društva) i na sociologiju umjetnosti (koja ispituje njenu društvenu funkciju i odnos stvarnosti i života prema umjetnosti i obrnuto):

2. Umjetnost je simbolična stilizacija života gledana s gledišta jedne određene klase.

3. Umjetničko djelo je sinteza umjetničke kreacije i rekreacije, produkt, koji

je u stanju da na sebe uzme formu specifično društvenih potreba ljudi.

4. Sadržaj umjetnosti je objektivna društvena funkcija primjene umjetničkog djela.

5. Forma umjetnosti je skelet društveno primijenjenog djela.

6. Stil je skup formalnih oznaka, u kome se reflektira duh jednog doba i mjerilo je kvaliteta forme.

7. Filozofija umjetnosti je nauka o umjetnosti.

8. Formalnu vrijednost djela određuje stil.

9. Vrijednost i kvalitet umjetnosti određuje društvena funkcija umjetničkog djela.

10. Cjelokupnu vrijednost djela određuje filozofija umjetnosti.

11. Umjetnički sud je sinteza parcijalnih sudova (sociološko historijskog i formalno historijskog kao teze i antiteze).

12. Umjetničke istine ne razlikuju se od naučnih po tome, što su jedne emocionalne, a druge logičke, već po tome, što imaju različitu društvenu funkciju, po tome što naučne istine imaju opću valjanost za sve pripadnike jednog doba, dok je kod umjetničkih istina drugi slučaj, jer svaka klasa ima svoju umjetničku istinu.

V.

Estetska shvaćanja dra Vojislava Vučkovića, koji je svojim stvaranjem pridonio našoj muzičkoj kulturi (Simfonije), a populariziranjem Mokranjca i našeg narodnog melosa i širenju naše muzičke i nacionalne kulture, ne mogu se usvojiti kao dosljedna materijalistička i marksistička shvaćanja umjetnosti.

Iako su u to vrijeme ovakve koncepcije mogle da imaju izvjesnu progresivnu ulogu u razbijanju iluzije o postojanju larpurlartizma i »čiste« umjetnosti, koja bi bila natklasna, iako su mogla da koriste izvjesnim praktičkim zadacima u revolucionarnoj borbi naše radničke klase za pravi lik čovjeka, za prisvajanje

ljudskog »generičkog bića«, otuđenog u manifestacijama klasnih tvorevina, ipak su te koncepcije dobrim svojim dijelom mehanicističke, objektivističke, a mjestimično i vulgarno sociološke.

Svakako je najkorisniji rezultat Vučkovićeve traktata, pored toga što nas je upoznao sa djelima njemačkih marksista-estetičara i socijal-demokrata, kritika Croceove estetike, u kojoj su teoretičari građanske klase vidjeli posljednju riječ istine u umjetnosti. Ali i ta kritika, iako zapaža subjektivizam croceanstva, nemogućnost objektivnog kriterija za ocjenjivanje umjetnosti, nedovoljna je, jer polazi s objektivističkih, a time opet jednostranih i ekskluzivističkih pozicija, previđajući i subjektivnu stranu umjetničkog fenomena.

Kritika Croceove estetike tako čeka svoga kritičara!

Osnovna griješka Vojislava Vučkovića, iz koje rezultiraju nužno i sve druge nekonzekvence i nejasnosti jest: razdvajanje sadržaja i forme, pojedinačnog i općeg, subjektivnog i objektivnog i analiziranje svakoga ponaosob.

Da li se može makar i uslovno razdvojiti sadržaj od forme i može li se pokazati makar i jedna stvar, pojava ili ljudska tvorevina, u kojoj ne bi postojalo to jedinstvo sadržaja i forme? Intimno jedinstvo »klasicističkog estetskog kanona«, u kome su sadržajno i formalno bili tako povezani, da su se dijalektički prožimali, da je sadržaj bio »oblikovan« i forma »sadržajna«, razbija se kasnijim razvojem umjetnosti u naturalizmu, impresionizmu, larpurlartizmu i novijim strujanjima, u kojima svejedno postoji to jedinstvo; samo ne tako čvrsto povezano. O nekoj umjetnosti čiste forme ili umjetnosti bez sadržaja ne može se govoriti, kako to nastoji da pokaže Marko Rozental, pišući u jednom svom djelu o američkom kritičaru N. Arwinu, koji pledira za besadržajnu umjetnost. Što bi zapravo bila ta »apsolutna«, »čista« umjetnost, oslobođena svakog sadržaja, ako ne pra-

zno ništa. Zato i larpurlartistička umjetnost nije i ne može biti umjetnost čiste forme, kao što ni svaki formalizam, pa bio on *etički ili ma kakav drugi, nije, in ultima linea, apsolutni formalizam*. Može se govoriti o preferiranju forme, o zanemarivanju određene ljudske, društvene, klasne sadržine, o parcijaliziranju integralne funkcije i ljudske supstancijalnosti svake velike umjetnosti, čime govorimo i o dekadenciji, ali se ne može govoriti o formalizmu kao »čistoj« formi.

Zbog toga i Vučkovićevo limitiranje umjetnosti na »agitacionu« i onu drugu, »apsolutnu«, ne može biti naučno i pravilno. Kriterij za prvu bio bi sadržaj, i to određeni klasni sadržaj, za drugu čista forma oslobođena praktičke funkcionalnosti i svakog neinherentnog sadržaja (jer je valjda ona sama sebi inherentna). Stoga Vučković i razdvaja filozofiju umjetnosti na sociologiju umjetnosti i historiju umjetničkih formi. Ako sociologija umjetnosti ima da proučava odnos, društvenu primjenu i funkciju umjetnosti u životu i stvarnosti, da li bi to proučavanje apstrahiralo svaku formu i posmatralo samo sadržaj. U tom slučaju mi bismo imali ma kakav sadržaj, koji ne bi bio umjetnički (a mogao bi biti etički, pedagoški ili kakav drugi), pa kako bismo onda mogli da govorimo o sociologiji umjetnosti. Historija umjetničkih formi ima da se bavi diferencijacijom umjetničkih formi nezavisno od određenih klasnih sadržaja. Međutim, forma se ne samo mora dovesti u uski odnos prema sadržaju, već nastojati i da se objasni iz sadržaja umjetničkog djela i predmeta umjetnosti određenog doba. U tome i Wittfogel i Lukacz imaju pravo, a Vučković griješi. Vučković ne razlikuje sadržaj umjetničkog djela od predmeta umjetnosti jedne epohe, jedne grane ili umjetnosti uopće. Ne može se govoriti o sadržaju umjetnosti. Ne može se pitati, što je sadržaj renesansne umjetnosti, već šta je njen predmet, a pod predmetom

treba shvatiti preokupacije, esencijalne probleme, koje je ta umjetnost stavljala u svoj vidokrug, a sadržaj umjetničkog djela subsumirati pod predmet umjetnosti kao umjetničko djelo pod umjetnost. Predmet je nešto, što je šire obimom, sadržaj je nešto uže, predmet je »potencijalnost« i u odnosu prema sadržaju cjelovitost, dok je sadržaj već izvjesna »aktualnost« ali i parcijalnost. *Sadržaj je predmetnost fiksirana čulom, imaginacijom, razumom umjetnika*. Razdvajanje umjetničkog djela od umjetnosti posljedica je razdvajanja subjektivnog i objektivnog i s druge strane rezultat objektivističkog traženja vrijednosti u društvenoj primjeni djela, samo u odnosu na njegov sadržaj. Vrijednost umjetničkog djela nasuprot vrijednosti umjetnosti određuje stil kao skup formalnih kvaliteta, dok vrijednost umjetnosti određuje društvena funkcija umjetničkog djela. Čudan circulus! Opet zbog razdvajanja formalnog i sadržajnog.

Da vrijednost jedne umjetnosti, na primjer renesansne, određuje društvena uloga njena, može se usvojiti. Ali ako je njena društvena funkcija bila u tom dobu da posluži oslobođenju čovjeka od okova misticizma i Golgote, šta je to, što danas određuje vrijednost te umjetnosti, kad se društvo oslobodilo more, da sve treba da bude »ancilla theologiae«. Objektivistička društvena funkcija dovede Vučkovića do nerazrešivih suprotnosti. Za nas danas jedna umjetnost epohe, koja je prošla, može da ima specifično spoznajnu funkciju, koja bi po Vučkoviću bila subjektivna, mada se suština umjetnosti nikad ne će ni sa kraja sagledati, ako joj se prilazi samo sa te strane. *Spoznajnost umjetnosti ne iscrpljuje njenu suštinu*.

Vučkovićeve nedostatak tretiranje kvaliteta djela u uskoj zavisnosti od funkcije, koju vrši, i polikvalitetnost naznačena terminom »mnogoznačnosti« umjetničkog djela. Kvalitet je uslovljen funkcijom, pa neka slika, iako loša, stav-

ljena u provincijsku crkvicu, ako predstavlja strašni sud, može da djeluje »umjetničkije« nego Da Vincijevo obrijano lice na izlogu jedne brijačnice. Kvalitet je, dakle, konstituiran od funkcije.

Da kvalitet ne može biti zavisn samo od funkcije, jasno je svakom, tko pod kvalitetom shvaća »unutrašnju određenost predmeta« (Hegel). Ovdje se djelo dovodi u usku zavisnost od spoljašne funkcije, a vrijednost i nije nego u funkciji. Da jedno djelo može da vrši jednu određenu funkciju, uslovljeno je njegovim kvalitetom, a ne obrnuto. Da li je vrijednost »Mona Lize« umanjena, ako bi se stavila iz Louvra u izlog neke brijačnice? Umjetničko djelo ima svojih kvaliteta, koji mu daju ovakvu ili onakvu funkciju; jer kako onda odrediti vrijednost dvaju djela, koja predstavljaju strašni sud u nekoj crkvi, ako je jedno radio neki ličilac a drugo umjetnik? Vučković bi rekao: po intenzitetu djelovanja. A taj intenzitet može da bude i te kako subjektivan. Osim toga treba razlikovati umjetnički intenzitet od nekog drugog biološkog i sl., kao što bi trebalo razlikovati umjetničku emocionalnost od obične životne, biološke. *Predmet se ne konstituira u ulozi, koju vrši ili kojoj služi, već je kao ovako ili onako konstituiran u stanju da vrši ovakvu ili onakvu funkciju*.

»Polikvalitetnost« umjetničkog djela, o kojoj Vučković govori u vezi s njegovom mnogoznačnošću, nekako podsjeća na Kantovo razlikovanje »slobodne« i »primijenjene ljepote« (»freie« und »anhängende Schönheit«), naročito u vezi s njegovim limitiranjem »apsolutne« od »agitacione« umjetnosti. Predmet je monokvalitetan, i ne može se govoriti o nekoj hijerarhiji kvaliteta, kao kvaliteta scenских, režijskih, fotokopskih, glumačkih, jer sve te osobine zajedno konstituiraju kvalitet djela. (Čini se, da bismo mogli napraviti izuzetak u tome pogledu kod filma kao sintetičke umjetnosti, ukoliko jedna pojava nije usko povezana s dje-

lom, na pr. muzika može biti dobra u lošem filmu, ali se ne može govoriti o muzičkim kvalitetama jednog djela, koje ništa ne govori). Kvalitet jednog umjetničkog djela nije u njegovoj funkciji, već u njemu samome, u ljepoti, da umjetničko djelo, čak iako je parcijalna slika stvarnosti, zahvata život u integralnoj ljudskoj aktivnosti, te zbog toga može i da djeluje u smislu integriranja čovjeka. (Ne samo intelektualno, već i emotivno i volutativno).

Analogno ovakvoj objektivističkoj poziciji, koja traži vrijednost djela u funkciji, a formalnu vrijednost u samoj formi, u stilu, slijedi i autorovo negiranje reproduktivnih umjetnosti. Reprodktivne su umjetnosti stvaralaštvo, jer je svaki lik (u glumi na pr.) jedna endosmoza temperamenta, duše, mašte reproduktivnog umjetnika (glumca) s likom produktivnog. Stoga se može govoriti o *Otelu* ovog ili onog glumca, ukoliko glumac pri interpretiranju suštinski ne mijenja lik, otkrivajući u njemu ove ili one komponente, koje bliže ili dalje određuju njegovu suštinu. Vučkovićevo negiranje reproduktivnih umjetnosti nema *raison d'être*.

Razlikovanje naučnih istina od umjetničkih opet je funkcionalno. Kontradik-

cija, koju smo naveli, jasno pokazuje, da je autor tu pao u nejasnost. Razlika između nauke i umjetnosti i u predmetu je, a ne samo u funkciji. Klasnost umjetničkih istina podudara se sa klasnošću istina sociologije i filozofije, a utoliko bi umjetnost bila ideologija, dok se ne može govoriti o ideologiji prirodnih nauka (matematičkoj, fizičkoj i t. d.). Otkrivajući dublju istinu o jednoj klasi, umjetnost baš time prelazi okvire te klase i postaje ljudska svojina. Dok negiramo sociološke i filozofske istine prošlih klasa kao parcijalan i ideologičan izraz, dotle umjetničke istine o jednoj klasi prelaze okvire te klase, ako su zaista istine, a ugušuju se s tom klasom, ako idealiziraju.

U svojim djelima »Muzika u svjetlosti teorije odraza« i »Muzički portreti« on se više približava Pavlovu, dok je ovdje pokušao da uz Wittfogela, Lu Märtenovu, Liebknechta, Kautskog, Mehringa i Lukacza kaže nešto i svoje. Iako objektivistička i nedosljedna, Vučkovićevo knjiga odigrala je pozitivnu ulogu u razbijanju iluzije *l'art pour l'art* i *croceanstva* i dala svoj prilog borbi za partijnost i tendenciju umjetnosti, a time i borbi radničke klase za pravi ljudski lik, iako s nedovoljno konzekventnih materijalističkih pozicija.

BIBLIOGRAFSKE BILJEŠKE

H. Lefebvre: LA PENSÉE DE KARL MARX (Misao Karla Marxa). Izdanje Bordas 1947. g. str. 245

Lefebvre je u ovom monografskom djelu pokušao da prikaže i približi francuskoj publici Marxovu misao na nešto jednostavniji način. Stoga u uvodu upozorava na mnoge predrasude u vezi s marksizmom, da bi se zadržao na pitanjima odnosa marksizma i domovine, marksizma i religije i na aktivističkom karakteru Marxova materijalizma.

Prvi dio knjige obuhvaća period od Marxova rođenja do »Manifesta«. Autor se ukratko zadržava na važnijim dokumentima tog razdoblja, na pismu od 1837. god., Marxovoj disertaciji, Njemačko-francuskim godišnjacima, Ekonomsko-filozofskim manuskriptima, pa preko Svete porodice na Manifestu. Treba naglasiti, da su analize tih djela prilično nedovoljne i konstatacije veoma opće. Iako možda nije htio ulaziti dublje u analizu tog perioda (koji je kod Cornua bolje osvijetljen), ipak je trebalo da naglasi važne gnoseološke momente (a ne samo etičko-sociološke) u Ekonomsko-filozofskim manuskriptima i Tezama o Feuerbachu, kao i historijsko-materijalističke elemente u Svetoj porodici. Zato je interpretacija Manuskripata i Teza o Feuerbachu veoma nedostatna.

Još jedan stav je karakterističan za Lefebvra, s kojim se ne možemo složiti. Lefebvre smatra, da datum nastanka dijalektičkog materijalizma ne možemo staviti u taj period. Međutim, iako su Marx i Engels tada izgrađivali historijski materijalizam, njegova filozofska osnova bio je dijalektički, iako nenapisan. S druge strane, Lefebvre zaboravlja ili previda postavljanje fundamenata dijalektičko-materijalističke logike u tom periodu.

Drugi dio knjige obuhvaća period od Manifesta do Kapitala. Tu autor obrađuje Manifest, evropsku reakciju, Marxovo djelo *Osamnaesti Brumaire* i djelovanje od 1852. god. do Kritike političke ekonomije. Nepravilno misli, da je već u tom spisu data teorija viška vrijednosti,

kao i to (što smo već rekli), da tek u tim godinama počinje formirati dijalektički materijalizam.

Treći dio obrađuje period od Kapitala do kraja Marxova života. Tu Lefebvre daje kratku analizu Kapitala, nastanak I. internacionale i Marxovo političko djelovanje, Komunu i posljednja Marxova djela.

U analizi Kapitala ne pokušava dovesti u sklad Marxove osnovne teoretske stavove s najnovijim rezultatima razvoja kapitalističke ekonomike. Kao član francuske KP Lefebvre nema uvijek isto mišljenje sa zvaničnim sovjetskim filozofima, ali mu je njegova vlastita situacija dovoljno ograničena da ne uđe u samostalnu stvaralačku analizu današnjice i bez predrasuda suoči Marxovu teoriju sa praksom sovjetskog državnog kapitalizma. Takva bi analiza Marxovih stavova dobila ne samo na aktuelnosti, nego i naučnosti. Ovakvo je slika ostala više historijska pa zato i prilično blijeda, te ne odaje osnovnu istinu, da je marksizam teorijsko oružje za stvaralačku praksu i da se njome sam dalje bogati. V. P.

Roger Garaudy: GRAMMAIRE DE LA LIBERTE (Gramatika slobode), izd. ESI, Paris, 1950.

R. Garaudy, autor povećih studija o francuskim utopijskim socijalistima i o odnosu crkve prema socijalnim pokretima, nekoliko romana, te niza manjih rasprava iz oblasti humanističke problematike, ujedno poslanik KPF, iznosi u ovoj knjižici niz članaka kojima je cilj da »shvatimo kako sloboda nije jedan način govora, već jedan način života, te da je bitno da se diskusije o slobodi prenese sa neba ideja na zemlju ljudi«.

U članku »Rođenje i historija jedne iluzije« kritički ispituje onu buržoasku iluziju, koja potječe od J. J. Rousseau-a, naime da je čovjek rođen u prirodnoj slobodan, te da je društvo ono što ga je sputalo. I da je, prema tome, potrebno osloboditi čovjeka svih društvenih veza

kako bi ponovno stekao svoju slobodu. Robinson Crusoe postaje simbol slobodna čovjeka. Nasuprot toj ideji autor pokazuje kako se ideja slobode ostvaruje postepeno kroz konkretni historijski razvitak preobrazbom društvenih odnosa, i da dolazi do svojeg punog ostvarenja tek sa pojavom marksizma i socijalizma, što znači stvarno da čovjek ostvaruje svoju slobodu samo kao društveno biće, pomoću društva i u društvu.

U članku »Pravo vlasništva protiv prava na život« pokazuje kako jedno od »prirodnih« prava čovjeka-buržuja, to jest pravo na vlasništvo znači ustvari sputavanje i lišavanje od života i životnih potreba kod drugog čovjeka, kod proletera. Opisuje glavne stavke kritike vlasništva od socijalista-utopista pa do Lenjina.

»Laži filozofije i filozofija laži« je naslov članka koji polemizira protiv dualizma u buržoaskoj filozofiji, koja kaže: ovdje je granica prirode — tamo počinje duh da bi iz tog dualiteta izvela da je sloboda privilegija duha, spiritualnosti, dok materija, ekonomija i slično nužno znači ropstvo i prolaznost. Slijedi kritika religije i spiritualizma uopće. Nasuprot apstraktnom, formalnom ili spiritualnom shvaćanju slobode kod građanskih ideologa, članak »Konkretna sloboda« pokazuje nam da je sloboda privilegija jedne klase, da se sloboda ostvaruje kroz klasnu borbu. Ne postoji »sloboda« ili »demokracija« uopće, već samo sloboda i demokracija za određenu klasu. Instrumentat kojim jedna klasa osigurava svoju »slobodu« jest država. Nakon što je prikazao ulogu države u građanskom društvu uopće, i posebno u fašizmu i u diktaturi proletarijata, dolazi do zaključka da do prave ili pune slobode dolazi tek odumiranjem države, u komunizmu.

Zaključak: »Komunizam je jedini koji nam može dati slobodu bez laži (iluzije), jer on nije samo razmišljanje o »ideji« slobode. Sloboda nije poklon, već dostignuće«.

Originalnost ove knjige jest u tome, da su opći i već poznati stavovi marksizma o navedenim pitanjima iznešeni lijepim i jednostavnim jezikom. Njena je glavna slabost da pitanje sloboda tretira, nažalost, još uvijek, suviše »apstraktno«, to jest sa stanovišta marksističke kritike građanskog društva, a ne i iz perspektive društvenih ostvarenja, i kritike tih ostvarenja, koja je dala dosada socijalistička revolucija. To je, me-

đutim, opća slabost marksista na Zapadu, jer socijalizam tretiraju još uvijek samo kao ideal, ili kao frazu o SSSR-u, a ne kao stvarno iskustvo jednog dijela novije historije »socijalističkog svijeta«.

R. S.

R. M. Maciver-C. H. Page: SOCIETY — AN INTRODUCTORY ANALYSIS (Društvo. — Jedna uvodna analiza). Izdanje Macmillan & Co, London, 1952, 697 str.

Nedostaci idealističke »sociologije« u Sjedinjenim Državama, kao i poteškoće, koje izlaze iz te činjenice, naročito udaraju u oči, kad se čita knjiga spomenutih sjeverno-američkih naučnih radnika u kojima oni misle dati uvodni prikaz o suštini onoga, što se općenito smatra ljudskim društvom. Imajući u vidu naslov knjige, njegov je drugi dio ispravniji od prvoga. Kad se uzme u obzir njezin sadržaj, onda je lako doći do zaključka, da on obuhvaća analizu svih mogućih društvenih pojava u sjeverno-američkom društvu, koje se razglabaju i obrađuju na isti način, bez obzira da li su važne, manje važne ili sporedne. Konačno ostaju samo rezultati analiza — velik broj raščlanjenih pojava raznih vrsta, koje nisu ničim povezane, tako da se ne može shvatiti na koji način one sastavljaju jednu jedinstvenu cjelinu — društvo. Naročita pažnja, koju pisci obraćaju na pojedinosti i nedostatak opće teorije, ne dopuštaju uvid u cjelovitost društveoga zbivanja. To se već vidi po samoj definiciji društva, koje pisci shvaćaju kao »sistem običaja i postupaka, autoriteta i uzajamne pomoći, mnogih grupacija i podjela kontrole ljudskoga ponašanja i sloboda« (5). Ta je definicija formalistička i deskriptivna ukoliko pokazuje samo vanjske oblike društvenoga života, a ne označava ga po njegovoj suštini i svrsi — proizvodnji materijalnih i duhovnih dobara, potrebnih za život ljudi, koji sačinjavaju neko konkretno društvo.

Deskriptivan i analitički način izlaganja osobina je pisaca, koja se dosljedno pokazuje na svakom mjestu knjige. U prvom dijelu — *inicijacija* — izlažu se osnovni pojmovi: društvo, zajednica, udruženja i t. d., onda interesi i duševna stanja kao pokretači društvene aktivnosti i, na kraju, odnos pojedinaca i društva, da se protumači kakav utjecaj ima okolina na društveni život. Drugom su dijelu — *Društvena struktura* — predmet najprije običaji i društveni propisi, koji upravljaju životom pojedinaca. Po-

slije toga dolazi tumačenje o glavnim oblicima društvene strukture, koji su — slijedeći pisce — porodice; zajednice; građovi i sela; društvene klase i kaste; etničke i rasne grupe; »stada«, gomile i mase; politička, ekonomska i kulturna udruženja. A u zadnjem su dijelu — *Društvene promjene* — obuhvaćeni pokušaji, da se objasne promjene u društvima i način, na koji one nastaju, te se razlikuju biološki, tehnološki i kulturni faktori tih promjena. Analiza ide do te mjere, da pisci ne vide drugoga izlaza, da se shvati suština uzročnosti u društvenom životu, nego u tome »da se odredi, kako su različiti faktori neke promjene povezani jedan s drugim, u kojem se logičkom redoslijedu oni nalaze kao i način, na koji svaki od njih ulazi u uzročni proces« (630). To znači, da se jednaka važnost daje svim društvenim faktorima, ne razlikujući važnije od sporednijih i pretpostavljajući, da oni svi moraju biti poznati istraživaču. Ovdje izbija nazor, koji teži da bi zakone društvenoga razvitka izjednačio sa zakonima matematike, zaboravljajući pritom, da na današnjem stepenu razvitka društva ti zakoni kriju u sebi velik broj nepoznanica, koje onemogućavaju ljudima svako matematičko predviđanje društvenih pojava. Dosta je da se sjetimo na naše iskustvo o tome, koliko su se opravdala ona predviđanja, koja su se prije god. 1948. pravila u vezi sa Sovjetskim Savezom i sa pomoći, koju bi on morao pružiti Jugoslaviji, da što prije izgradi socijalizam.

Karakteristično je za pisce, kao uostalom i za druge sjevernoameričke naučne radnike, da oni dosljedno odbijaju Marxova i Engelsova shvaćanja. Ali ono, što podvrgavaju kritici u većem broju slučajeva, nisu originalne misli klasika, već njihove parafraze, više ili manje podešene. To pokazuje dvoje: ili naučni radnici ne daju sebi truda, da proučavaju nazore klasika marksizma po originalnim djelima, ili to rade, ali zato izvrću njihove misli, da bi ih bilo lakše pobiti.

O. M.

Education: A HISTORY (Historija pedagogije) by A. Gordon Melvin, 365 p., New York 1946.

A. Gordon Melvin, profesor pedagoškog koledža u New York Cityju, autor mnogih pedagoških djela, napisao je ovu knjigu za širu kulturno-naučnu publiku ne ograničavajući se samo na profesionalne pedagoške potrebe. To dokazuje

njegov originalni stil, kojim uspijeva da stručnu problematiku učini interesantnom u okviru opće kulturno-historijske problematike.

U uvodu »Budućnost je dijete prošlosti« autor daje presjek kroz čitavu kulturnu historiju čovječanstva i u vezi s time određuje mjesto i značenje historije pedagogije. Iako autor nije marksista, on posve pravilno ocjenjuje ulogu i značenje svijesnog faktora u historijskom zbivanju. U tom smislu on ističe važnost poznavanja historije pedagogije za savremenu pedagošku teoriju i praksu.

U prvom i drugom poglavlju on govori općenito o kulturi i, u vezi s time, o problemu odgoja kod starih Egipćana, Indijaca, Kineza, Grka, Perzijanaca i Arabljana. Na osnovu primitivne kulture i odgoja kod savremenih plemena na Malaji i u Africi on čini genetičke komparacije sa razvitkom svjetske kulture i odgoja. Detaljnije se autor ne upušta u te analize, jer, kako sam kaže, za to nema dovoljno pisanih dokumenata. Od antičkih kultura ističe na prvo mjesto kultura Kineza i Grka, koje su, kako on tvrdi, najviše pridonijele u temelje savremene svjetske kulture. Prema njegovu mišljenju Kina i Grčka dva su velika žarišta svjetske kulture. Što je antička grčka kultura za zapadnoevropsku i američku kulturu, to je antička kineska kultura za savremenu kinesku i japansku kulturu. Kineska kultura i pedagoška, sadržane u djelima Lao-Cua, Chuang-Cua, Konfucija i Menciusa, za savremenu Kinu i mnoge azijske narode imaju isto značenje kao Sokrat, Platon i Aristotel za zapadnoevropsku i američku kulturu.

U trećem poglavlju pod naslovom »Učenje je privilegija manjine« autor prikazuje klasni karakter izokratsko-socijalističke škole, Platonove akademije i Aristotelova licijuma; zatim: rimskog, kršćanskog i židovskog odgoja. Posebno obrađuje skolastičke srednjovjekovne univerzitete, te Renesansu i Reformaciju.

U četvrtom i petom poglavlju autor govori o predstavnicima napredne buržoaske pedagoške misli. To su: Komen-sky, Rousseau, Pestalozzi, Herbart i Froebel.

Pod naslovom »Škola za sve« on ističe zahtjev napredne evropske buržoazije za demokratizacijom škole u pogledu sistema, programa i metoda. Tu se posebno osvrće na pitanje općeg obrazovanja u Americi, Japanu i Rusiji.

Historiju svjetske pedagoške teorije i prakse autor povezuje s američkom stvarnošću. Tako on pridaje veliki značaj lankaster-monitorijalnoj školi, kojoj je porijeklo u Evropi. On tvrdi, da su u toj školi sadržani elementi praktičnog odgoja još grčke, rimske i arapske kulture, te da je ona baš zbog svoje praktičnosti našla najveću primjenu u Americi. Ustvari, ovdje je istina u tome, što buržoazija traži jeftino, praktično i korisno obrazovanje, a lankaster-monitorijalna škola bila je u te svrhe najprikladnija za američke potrebe. Neosporno je, da lankaster-monitorijalna škola ima svoje historijsko značenje, ali povezivati je s antičkom kulturom i u tom vidu davati joj značenje, kao što to čini autor, svakako je precjenjivanje značaja i uloge te škole.

U šestom i sedmom poglavlju autor prikazuje historijski razvitak američke škole i borbu za njenu demokratizaciju. Američka revolucija sa svojim demokratskim idejama krupan je događaj u društvenoj, političkoj i kulturnoj historiji Amerike. Američki prosvjetitelji Benjamin Rush i Thomas Jefferson inaugurirali su veliki demokratski program za narodno obrazovanje. Opći ekonomski prosperitet i u vezi s njime demokratske i kulturne pokrete tridesetih i četrdesetih godina prošlog stoljeća u Americi autor naziva periodom »buđenja« (The Awakening). Tada je američka pedagogija dala tri izrazita pedagoga-demokrate: Horace Manna, Jamesa Cartera i Henryja Barnarda, koji u historiji američke pedagogije predstavljaju najprogressivniji period. S druge strane, linija: Ralph Emerson, Francis Parker, Hanford Henderson — idealistička je linija u pedagogiji, koja što se više približava dvadesetom stoljeću, postaje sve reakcionarnijom.

Dvadeseto stoljeće je period pragmatističke filozofije i pedagogije Johna Deweya. Tendencija Johna Deweya i pragmatista da pedagogiju orijentiraju na industriju te da na osnovu američkog pedocentrističkog shvaćanja izvrše anarhističku reviziju tradicionalnog školskog plana i programa (metod projekta) nekad je bila moderna i prividno napredna tako da je oduševljavala i mnoge napredne pedagoge u Evropi. Ali s vremenom reakcionarna suština te pedagogije postala je jasna. Ta pedagogija ignorirala je sistematičnost znanja, razvijala »praktične navike« i »poslovni karakter« buržoaskog čovjeka.

Autor govori o tome, kako je John Dewey držao svoje lekcije na Ching Hua univerzitetu blizu Pekinga, zatim kako je g. 1927. boravio u SSSR-u i u nekim evropskim zemljama, pa dolazi do presmionog zaključka, naime, da filozofija i pedagogija Johna Deweya sintetiziraju filozofske i pedagoške misli Novog i Starog svijeta te da su vrlo blize marksizmu. S. C.

P. Doig: A CONCISE HISTORY OF ASTRONOMY (Kratka povijest astronomije), Chapman & Hall, London i Philosophical Library, New York 1950. str. XI-320.

Dok su dosadašnje povijesti astronomije u velikoj mjeri obrađivale samo klasičnu astronomiju, a modernu samo skicirale, dotle ovo djelo iznenađuje izjednačenim opsegom građe. To, u prvi mah, izaziva dojam, da je težište suviše prebačeno na razvoj astronomije u razdoblju posljednjih sto godina. Međutim, kad se pregleda iznesena građa, uvida se ispravna raspodjela građe kako ju je izveo autor. Jasno se vidi velik razvoj astronomskog znanja ne samo u obilju novih činjenica i detalja, već i u zamašnjim otkrićima, koja znače bitan napredak. Ipak se još uvijek osjeća utjecaj starijih povijesti astronomije, jer se slobodno može reći, da je do 19. stoljeća t. j. gotovo polovina knjige, većma historija velikih astronoma, a tek druga polovina knjige je povijest same astronomije, u kojoj pojedinci stupaju na drugo mjesto. Doduše, doba klasične astronomije, bilo je u velikoj mjeri doba uspješne djelatnosti pojedinaca, što nam nije nerazumljivo, dok je moderna astronomija u najvećoj mjeri izgubila isključivi pečat pojedinaca zbog jakog povećanja broja istraživača i njihove veće povezanosti, što i rezultatima daje jači biljeg zajedničkog rada.

Razumljivo je da se u ovako kratkoj povijesti, koja u jednom svesku obrađuje razvoj astronomije kroz 40 stoljeća, ne može obraditi dovoljno široko razvoj znanosti u potpunosti povezanosti s društvenim razvojem. Budući je autor nastojao da postigne što bolji priručnik u stručnom pogledu, to se u kasnijim poglavljima ograničava na isključivo izlaganje stručnog sadržaja. U tom je pogledu njegov rad uspješan i svatko tko se želi upoznati s razvojem nekog problema astronomije, moći će to naći u ovoj knjizi. L. R.

M. Ogrizović:

In memoriam STJEPANU PATAKIJU

Iznenadnom smrću 21. maja ove godine umro je u Zagrebu u 49 godini života, u jeku punog stvaralaštva, naš istaknuti pedagog Dr. S. Pataki, redovni profesor Univerziteta i predstojnik Pedagoškog instituta Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Njegova nagla i prerana smrt duboko je ožalostila našu univerzitetsku javnost, njegove bliže saradnike i studente, kulturne, prosvjetne i pedagoške radnike širom naše zemlje, oduzevši im čovjeka, druga, rukovodioca, profesora, neumornog zaslužnog kulturnog radnika i stvaraoca na polju naše pedagoške nauke, socijalističke škole i prosvjete.

Dr. S. Pataki rodio se 1905. u Slavonskom Brodu. Po završetku univerzitetskih studija radi kao profesor gimnazije u Sisku. Nakon kraćeg vremena postaje profesor Više pedagoške škole i privatni docent pedagogije na Zagrebačkom univerzitetu. Već za vrijeme studija, a naročito u prvim godinama nastavnčkog rada pokazuje veliki interes za probleme filozofije. U 25. godini svoga života promoviran je za doktora odbranivši disertaciju iz filozofske problematike »Problem spoznavanja i njegovog predmeta« (1930). Uskoro piše i drugu raspravu iz područja filozofije i spoznajne teorije pod naslovom »Razvoj i nauka logičkog idealizma«. Ovo djelo, u kojem obrađuje neke probleme Kantove filozofije, objavljeno je u Radu Jugoslavenske akademije. Međutim, s područja filozofije Dr. S. Pataki prelazi ubrzo na pedagošku problematiku.

Iz tog vremena značajna su njegova djela: »Problemi filozofijske pedagogije« (1933), »Sovjetska škola« (1934), »Pedagogijska nauka i problem odgojne funkcije« (1936), »Problemi i pravci reforme pedagogije« (1938), »Psihologija mladenačkog doba« (1940) i t. d. Osim navedenih djela štampao je zajedno sa Dr. Marijanom Tkalčićem, Antom Defrančeskim i Josipom Demarinom »Pedagogijski leksikon« (1939). Mnoge njegove pedagoške rasprave iz ovog vremena ispunile su stranice Nastavnog vjesnika, Učitelja, Glasnika profesorskog društva, Napretka i t. d.

Početak predratnog perioda naučnog rada Dr. S. Patakija kreće se u problemima filozofije kulture i aksiologije pod neposrednim utjecajem badenske škole. On se također orijentira na probleme kulturne pedagogije, na pitanje autonomije pedagoške nauke, odnosa pedagogije i filozofije i t. d. U svojim naučnim raspravama obrađuje problematiku pedagogije kao nauke, ukazujući na konkretnost njenoga predmeta i metoda. On odbacuje prigovore koji osporavaju naučnost pedagogije. Pedagogija nije egzaktna nauka u smislu matematičke egzaktnosti, jer uostalom, ona »kao egzaktna nauka u smislu matematičke egzaktnosti i nije moguća«.¹

¹ Dr. S. Pataki: Pedagogijska nauka i problem odgojne funkcije. Zagreb, 1936., strana 6.

Ništa manje ne zaokuplja predmet njegovog pedagoškog i naučnog proučavanja odnos pedagogije i filozofije. Pedagogija je u mnogome upućena na filozofiju, ali to ne znači, da je time pokolebana i njena autonomija. Pedagogija se rješila »skrbništva filozofije i njene spekulativne i normativne metode, odkada je svijesno tražila i našla svoj temelj u živoj stvarnosti uzgoja i prema tome ovim putem afirmirala svoju naučnu posebnost i autonomiju.«²

Tretirajući zadaću pedagogije kao nauke, Dr. S. Pataki smatra, da ona ne može biti sama sebi svrhom. Kritikujući E. Kriecka i A. Fischera, koji pedagogiju zamišljaju kao čisto deskriptivnu nauku, kojoj su odgojni problemi i fenomeni samo predmet teoretskog interesa, on smatra, da »pedagoška nauka izvire iz prakse, da joj služi, da je vodi i organizuje dakako u onom opsegu i u onom značenju u kojem to priroda same, odgojne funkcije zahtjeva i dopušta.«³ To ne znači da pedagogija nema i značajan deskriptivan karakter. Dr. S. Pataki kritikuje i zabacuje Krieckovu panpedagojsku koncepciju prema kojoj je svako oblikovanje samo po sebi odgojnog karaktera. No, međutim, on isto tako zabacuje i stanovište koje tretira pojam odgoja samo u odnosu i uskoj vezi odgajatelja i odgajnika. Takav pojam odgoja ne može odgovoriti odgojnoj stvarnosti koja je vrlo složena i po intenzitetu svoje odgojne intencionalnosti raznovrsna. U svojim radovima on se često osvrće na pitanje odgajatelja, njegove svijesne intencije, ljubavi, sklonosti, težnje i interesa za odgajanjem i oblikovanjem mladog bića, jer bez »dublje odgojne sklonosti i težnje sva odgojna vještina, pa bila ona i najvirtuoznija, naliči više nekoj sjajnoj tehnici, ali bez srca i topline, te je uopće pitanje, koliko takav odgoj može računati na pravi uspjeh.«⁴

U odnosu na različite pravce reforme pedagogije, koji kulminiraju u periodu između dva rata, a naročito pred II. svjetski rat, Dr. S. Pataki nastoji zauzeti umjereniji stav, usvajajući izvjesne tekovine modernog pokreta buržoaske pedagogije, ali se istovremeno kritički odnosi prema ekstremnim zahtjevima koji vode u pedagoški psihologizam i pedocentizam. Ograđujući se od jednog i od drugog shvaćanja, on naglašava važnu ulogu psihologije u odgoju, u proučavanju učenika različite dobi, jer u tome vidi jedan od bitnih uslova za pravilnu organizaciju nastavnog rada. Dr. S. Patakija interesirao je i problem sovjetske škole. On je u ono vrijeme, sa pozicija svojih shvaćanja zauzimao rezerviran i u izvjesnoj mjeri kritičan stav sumnjajući u pravilnost njenog puta i razvojnog procesa. Jedan dio tih prigovora kasniji razvitak sovjetske škole je i potvrdio.

Svakako, da je ratni period i revolucionarna borba naših naroda dala Dr. S. Patakiju mogućnosti da svoja pedagoška shvaćanja još u toku rata postepeno izmjeni i izgradi jednu širu i progresivniju pedagošku koncepciju, koja je poprimila svoje konkretne i napredne forme neposredno poslije oslobođenja naše domovine. Time započinje drugi period njegovog naučnog i stvaralačkog rada na pozicijama marksističke nauke. Poslije oslobođenja naše zemlje njegova pedagoška i naučna djelatnost u uskoj je vezi sa razvojem naše društvene stvarnosti. Iz tog vremena susrećemo niz njegovih pedagoških rasprava i članaka na stranicama naše pedagoške štampe. Dr. S. Pataki, bio je jedan od prvih među našim pedagoškim radnicima, koji je ušao u širu analizu specifičnosti cilja i zadataka našeg odgoja,

² Dr. S. Pataki: Problemi i pravci reformne pedagogije. Zagreb, 1938., strana 21, Minerva.

³ Dr. S. Pataki: Pedagoška nauka i problem odgojne funkcije. Zagreb, 1936., strana 8.

⁴ Dr. S. Pataki. Izvori i motivi odgoja. Napredak, strana 265., br. 9—10., Zagreb 1942.

razradivši neke od osnovnih smjernica pedagogije, pedagoške teorije i prakse, u uslovima naše socijalističke izgradnje. U tom vremenu izlazi i njegov veći rad pod naslovom »Uvod u opću pedagogiju« (1948), u kojem razrađuje konkretni sadržaj cilja i zadataka odgoja mladog naraštaja kod nas. On je potpuno pravilno shvatio ulogu pedagogije i škole u našoj stvarnosti, on je shvatio, da je »naša pedagogija, naš odgoj i škola u službi izgrađivanja i daljnega razvitka boljeg i pravednijeg društva, ljepšeg i čovjeka dostojnijeg života. Borba za bolje i pravednije društvo, borba za ostvarenje socijalizma, to je istodobno borba za ostvarenje istinskog humanizma. U toj borbi odgoj i škola imaju jasnu ulogu i zadaću... Pedagogija ne smije ostati po strani od tog zbivanja od te borbe... Otuda jasan pravac naše pedagogije, otuda idejno i sadržajno određena općedruštvena usmjerenost našeg odgoja i naše škole.«⁵

Osim ovog većeg rada Dr. S. Pataki je napisao niz rasprava u našoj pedagoškoj štampi. Tako je, između ostalog, u »Zborniku Filozofskog fakulteta u Zagrebu« (1951), izašla na uvodnom mjestu njegova veća rasprava »Putevi i zadaci naše pedagoške nauke«, u zborniku rasprava »Odgoj i nastava u našoj srednjoj školi« (1951) izašla je njegova veća rasprava »Praksa i teorija odgoja« i t. d. Njegova dva značajnija rada štampana su neposredno pred smrt u Pedagoškom radu i Savremenoj školi.

Kao u svim njegovim radovima od oslobođenja, tako i u ovim osjeća se jasna i suverena orijentacija u problemima pedagogije i njihovom rješavanju na osnovama dijalektičko-materijalističke teorije. U tim radovima on ukazuje na mnoga neriješena pitanja u našoj pedagoškoj teoriji i često naglašava pitanje odnosa pedagoške teorije i prakse, rješavajući taj problem sa pozicija marksističke nauke. »Pedagoška teorija je teorija pedagoške prakse i to, — teorija radi prakse i radi unapređenja odgoja i škole.«⁶ Osim ovog pitanja Dr. S. Pataki nije mimošao ni jedan od važnih pedagoških problema. U svojim naučnim radovima on postavlja i rješava probleme nastave, odgoja, obrazovanja, pitanje moralnog, estetskog, intelektualnog i fizičkog odgoja, on prvi proučava problem politehničkog obrazovanja, vezu škole s društvenim životom, probleme odgoja u kolektivu, pitanja predškolskog odgoja, odgoja u porodici i t. d. Njega naročito interesirao pitanje pedagoškog uzdizanja nastavnika i prosvjetnih radnika. On smatra, da prosvjetni radnici, odgajatelji i pedagozi moraju proučavati pedagošku teoriju, jer »pedagoška nauka postaje materijalna snaga tek onda, kada ovlada sviješću — t. j. znanjem i umijećem odgajatelja-nastavnika.«⁷

Ime Dr. S. Patakija postalo je naročito poznato u našoj javnosti pojavom knjige »Opća pedagogija« (1951), u kojoj je kao redaktor i sam napisao nekoliko uvodnih poglavlja. Ovo djelo je rađeno pod neposrednim njegovim rukovodstvom i pretstavlja prvi ozbiljniji pokušaj osamostaljivanja naše pedagoške teorije, njenog otkidanja ispod utjecaja sovjetske revizionističke i dogmatske pedagoške misli. Iako je pisana prije tri godine u njoj se osjeća prilično jasna misao i neosporan napor da se pođe našim specifičnim putem, da se razradi pedagoška teorija naše socijalističke odgojne prakse. U tom djelu je, između ostalog, po prvi put jasnije naglašen specifični put naše pedagogije i njen odnos prema pozitivnom nasleđu prošlosti. Time je jasno ukazano i na buduću pravac razvoja naše pedagoške misli,

⁵ Dr. S. Pataki: Uvod u opću pedagogiju. Strana 7., Zagreb 1948., PKZ.

⁶ Dr. S. Pataki: Praksa i teorija odgoja. Zbornik radova pedagoškog instituta »Odgoj i nastava u našoj srednjoj školi«, strana 17., Zagreb 1950., PKZ.

⁷ Dr. S. Pataki: Isto djelo strana 25.

koja treba, da »kritički iskorišćuje sve one elemente i priloge napredne i progresivne pedagoške tradicije koji osvjetljavaju i pomažu savremeni razvitak pedagogije kako u pogledu teorije, tako i u pogledu prakse«.⁸

U daljnjem razvoju našeg kulturnog i općeg života, u procesu demokratizacije, samoupravljanja i borbe protiv birokratizma i svake ukalupljenosti, kako u našem društvenom životu uopće, tako i na polju prosvjete i škole, i naša pedagoška misao, da bi odgovorila suvremenim zadacima i potrebama, mora još intenzivnije koristiti i prerađivati pozitivno nasleđe iz naše i strane, bliže i daljnje prošlosti. Nije pretjerano ako se ustvrdi, da je dr. S. Pataki po svojim kvalitetama, po svojoj svestranoj pedagoškoj kulturi, širokom obrazovanju i velikom sposobnošću naučnog radnika, bio pozvan, da najviše dopriese kritičkom prerađivanju pozitivnih teokovina pedagoške nauke iz prošlosti i sadašnjosti, i pomogne mnogo daljnjem izgrađivanju, produbljivanju i temeljitijem fundiranju naše pedagoške teorije. U tom pravcu bila je i usmjerena čitava njegova radna aktivnost, sposobnost i energija.

Tako je završen njegov relativno mladi životni i naučni put, složen u svom razvoju, od filozofije idealizma, kulturne pedagogije i aksiologije, građanskog liberalnog stava i uvjerenja, do svijesnog iskrenog usvajanja marksističke revolucionarne nauke i socijalističke pedagogije, ispunjen neumornim naučnim radom, kulturnom i javnom djelatnošću komuniste, čovjeka, druga i borca za procvat i napredak svoje socijalističke domovine.

Značajan je rad profesora Patakija u rješavanju mnogih konkretnih pitanja našeg školskog i prosvjetnog života. Njegovo prisustvo se osjećalo na mnogim konferencijama na kojima su rješavana najaktuelnija pitanja škole i nastave. Bio je član redakcije Pedagoškog rada, Savremene škole, član Upravnog odbora Pedagoško-književnog zbora, podpredsjednik Saveza pedagoških društava Jugoslavije, član Glavnog odbora društva Naša djeca, a jedno vrijeme i predsjednik Udruženja univerzitetskih nastavnika i dvije godine bez prekida dekan Filozofskog fakulteta. On je bio organizator Pedagoškog instituta Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Kao profesor i rukovodilac bio je neobično sposoban inicijator i organizator naučno-istraživačkog rada, predavač, prijatelj i drug, koji je neumorno i s ljubavlju radio na podizanju mladih pedagoških kadrova i unapređenju univerzitetske nastave.

Zasluge dr. S. Patakija teško je za sada potpuno sagledati i ocijeniti. Neosporno je, da je on mnogo dao na polju pedagoške nauke. Od njega se moglo mnogo očekivati jer je bio u naponu stvaralačke snage, u zreloj i najproduktivnijoj dobi života. Naša pedagoška i kulturna javnost polagala je u njega velike nade. Zato nas je i njegova prerana smrt tako duboko pogodila i ožalostila.

Neka je slava i hvala profesor dr. S. Patakiju, neumornom radniku na polju naše socijalističke pedagoške nauke.

PRVI STATUT KATEDRE NA EKONOMSKOM FAKULTETU

U organizacionoj strukturi Sveučilišta odnosno pojedinih fakulteta posebno mjesto zauzima katedra. Taj je naziv u početku označavao povišeno mjesto, s kojega je profesor predavao đacima, a kasnije se proširio i postao pojam za osnovnu nastavno-naučnu jedinicu na Sveučilištu.

Ta ustanova postoji na većini stranih sveučilišta. U staroj Jugoslaviji pitanje katedara na sveučilištima bilo je pravno regulirano. Prošlogodišnji i drugi nacrt novog zakona o univerzitetima katedru nigdje ne spominje.

G. 1950. osnovane su na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu zaključkom Fakultetskog vijeća tri katedre, a kasnije još jedna. To se pokazalo nužnim, jer se mnoga pitanja, koja se u pogledu nastave, znanstvenog rada, ocjene radova i sl. javljaju među srodnim predmetima, ne mogu rješavati u okviru Fakultetskog vijeća, a ni u njegovim povremenim komisijama, kao ni na sastancima sindikalne grupe nastavnika.

Katedre su se u svom radu pridržavale nekih tradicionalnih načela. Međutim se kod rješavanja nekih pitanja, zatim kod glasanja, sastavljanja dnevnih redova, sazivanja i sl. sve više dolazilo do uvjerenja, da je potrebno posebno regulirati pitanje sastava, zadataka, organizacije, sredstava i načina rada katedara. Tako je postalo aktualno donošenje statuta pojedinih katedara.

Prvi svoj statut nedavno je usvojila katedra Ekonomike FNRJ. Statut je izradio i predložio red. prof. dr. Miho Mirković, predsjednik spomenute katedre. Pritom je došlo do izražaja njegovo dugogodišnje nastavno i znanstveno iskustvo te poznavanje prilika na mnogim inozemnim sveučilištima.

Statut se dijeli u četiri dijela: 1. naziv, zadaci i sredstva katedre, 2. organizacija katedre, 3. financiranja i 4. završna odredba.

1. Katedra Ekonomike FNRJ osnovna je jedinica nastave i ustanova koordinacije i organizacije znanstvenog istraživanja ekonomike, ekonomske politike i gospodarske povijesti FNRJ i stranih zemalja. Zadaci katedre jesu:

a) da okuplja u radu nastavno, pomoćno-nastavno, naučno i stručno osoblje spomenutih nastavnih i naučnih područja, da predlaže popunjavanje mjesta, unapređivanje u radnom odnosu, a

po potrebi i uklanjanje spomenutog osoblja, uz vršenje ocjene njegova rada;

b) da razrađuje i koordinira nastavne programe pripadajućih predmeta, da izrađuje plan i sistem nastave i ispita, da predlaže osamostaljivanje ili spajanje pojedinih predmeta, da se brine za izradu i izdavanje udžbenika i skriptata pojedinih predmeta i da surađuje sa srodnim katedrama u pretresu zajedničkih pitanja nastave;

c) da potiče, usmjerava i koordinira znanstveni rad svojih pripadnika, vježbanja i istraživanja na spomenutim znanstvenim područjima, da u povoljnim uvjetima izrađuje plan znanstvenog rada te da rukovodi i nadzire rad svojih instituta.

Ove zadatke katedra ostvaruje svojim sjednicama, djelatnošću stručnih radnih sekcija, sudjelovanjem svojih pripadnika u radu na njenim institutima, gdje se prikupljaju knjige, časopisi, novine i ostala potrebna dokumentacija, gajenjem veza s istovrsnim katedrama i institutima i u inozemstvu te svojim izdanjima.

2. Organizacija katedre. Katedra obuhvaća profesore, docente, predavače, asistente, i po potrebi stručno i naučno osoblje, koje obrađuje spomenuta znanstvena područja. U okviru katedre mogu se organizirati stručne radne sekcije, koje se sastoje ne samo od pripadnika katedre odnosno struka nego i od fakultetski obrazovanih stručnjaka iz prakse.

Na čelu katedre je predsjednik, koga iz redova profesora bira Fakultetsko vijeće na tri godine. On saziva i predsjedava sjednicama katedre i brine se za izvršenje odluka katedre. On obavještava Fakultetsko vijeće i dekana o radu i zaključcima katedre i zastupa katedru pred fakultetskim i sveučilišnim organima u zemlji i u inozemstvu. Ako je predsjednik odsutan ili spriječen, zamjenjuje ga njegov zamjenik, koga bira katedra na tri godine.

Katedra donosi odluke na svojim sjednicama, koje se drže najmanje šest puta u jednoj školskoj godini. Sjednice su punovažne, ako su na njima prisutne dvije trećine pripadnika. Odluke se donose većinom glasova javnim glasanjem. Pravo glasa imaju svi nastavnici i oni asistenti, koji zastupaju i predaju neki predmet. Ako su glasovi podijeljeni, odlučuje glas predsjednika. Odluke su obavezne za sve pripadnike katedre. U pi-

⁸ Dr. S. Pataki: Opća pedagogija, strana 6, Zagreb 1951. PKZ.

tanjima, u kojima konačnu odluku donosi Fakultetsko vijeće, pripadnici katedre mogu tamo zastupati i braniti svoja lična gledišta, koja ne moraju biti u skladu s odlukama katedre.

Odluke katedre upisuju se uz zapisnik, koji vodi tajnik katedre. Tajnika bira katedra svake godine.

U pitanjima nastave i nauke katedra opći neposredno s drugim istovrsnim katedrama i institutima u zemlji i u inozemstvu.

Katedra ima pečat, urudžbeni zapisnik i arhiv.

3. Financijska sredstva, potrebna za održavanje instituta i izdavačku djelatnost, katedra dobiva iz fakultetskog budžeta, fakultetske zaklade te iz doprinosa, pomoći i poklona od poduzeća i ustanova u zemlji ili od ustanova i fondacija

za unapređivanje znanstvenih istraživanja u zemlji i u inozemstvu.

4. Završna odredba ustanovljuje, da statut stupa na snagu kad ga odobri Fakultetsko vijeće. Odobrenje je Vijeće već dalo na svojoj sjednici od 5. travnja 1953.

Statut je uglavnom obuhvatio sve probleme, koji se obično pojavljuju u vezi s organizacijom i radom katedre. Time je katedri znatno olakšano njeno djelovanje. Ako novi Zakon o univerzitetima bude donio neke druge odredbe o katedrama, statut će se lako uskladiti sa zahtjevima Zakona. Donošenje statuta drugih katedara na Ekonomskom fakultetu, koje je u toku, svakako će pridonijeti daljem učvršćenju organizacije toga fakulteta.

Ivo Žuvela

PREDAVANJA NAUČNIH RADNIKA NA PRAVNOM FAKULTETU U ZAGREBU U DRUGOM POLUGODIŠTU 1952.-53. GODINE

Na dane 16. i 17. ožujka boravio je u Zagrebu profesor Sveučilišta u Firenzi (Italija) *Dott. Giacomo Devoto*, koji je na Pravnom fakultetu održao predavanje »Pravna terminologija kod Rimljana«. Idućeg je dana prof. Devoto predavao na Filozofskom fakultetu o temi »Što je ostalo od latinskog jezika?«, u kojoj je izložio osnovne smjernice procesa, kojim je nastao talijanski jezik.

Sa predavanjima prof. Devota, koja je organizirao Pravni fakultet, započela je razmjena predavača između našeg Sveučilišta i Sveučilišta u Firenzi.

Na poziv Instituta za međunarodno pravo i međunarodne odnose održao je 9. travnja na Pravnom fakultetu Dr. *Aleš Bebler*, podsekretar u Državnom sekretarijatu za vanjske poslove FNRJ, predavanje s diskusijom »Odnos Jugoslavije prema međunarodnim pitanjima«. Dr. Bebler je iznio osnovne momente iz naše vanjske politike i glavne probleme međunarodnih odnosa.

Povodom učešća na savjetovanju zastavnika Teorije države i prava dr. *Radomir Lukić*, izvanredni profesor Pravnog fakulteta u Beogradu održao je 17. travnja na Pravnom fakultetu predavanje s diskusijom: »O ekonomskoj demokraciji«. Predavač je prikazao značaj i ulogu ekonomske demokracije u stvaranju novih društvenih odnosa, a posebno njeno značenje za izgradnju socijalizma u FNRJ.

Istom je prilikom 18. travnja dr. *Gorazd Kušej*, redoviti profesor Pravnog fakulteta u Ljubljani, održao na Pravnom fakultetu predavanje s diskusijom »Odnos prava i države«. Predavač je prikazao različite teorije o odnosu prava i države zadržavši se naročito na normativističkoj teoriji Hansa Kelsena. Također su u predavanju bile istaknute za sluge pojedinih teorija za formiranje pojma o pravu, kao i njihova vrijednost sa gledišta dijalektičkog materijalizma.

B. P.

I S P R A V A K

U Pogledima br. 7, u prikazu »Referata prof. I. Babića o radu veterinarskog fakulteta i diskusija« na str. 529, al. 3, red. 7, treba ispraviti »pa će tada gubici od parazitarnih bolesti biti manji« u »pa će tada gubici od parazitarnih bolesti biti najveći«.

SADRŽAJ 8. BROJA

	Str.
<i>Oleg Mandić</i> : Kriza u proučavanju historije kršćanstva	537
<i>Dalibor Brozović</i> : Putovi naše nauke o jeziku	552
<i>Branko Gavella</i> : Nekoliko misli o teoriji umjetničke nastave II.	560
<i>Abdulah Šarčević</i> : Neke misli o metodi Marxova »Kapitala«	571
 Naučna kronika	
<i>Josip Lučić</i> : Glavna godišnja skupština Povijesnog društva Hrvatske	584
<i>Berislav Perić</i> : O savjetovanju nastavnika Teorije države i prava	586
 Prikazi i osvrti	
<i>Gajo Petrović</i> : Dvije knjige o sovjetskoj filozofiji	593
<i>Drago Miletić</i> : Estetika Vojislava Vučkovića	600
 Bibliografske bilješke	607
 Iz sveučilišnog života	
<i>M. Ogrizović</i> : In memoriam Stjepanu Patakiju	611
Prvi statut katedre na ekonomskom fakultetu	615
Predavanja naučnih radnika na pravnom fakultetu u Zagrebu u drugom polugodištu 1952-53. g.	616

PAŽNJA

MOLIMO NAŠE PRETPLATNIKE KOJI DO DANAS NISU JOŠ PODMIRILI PRETPLATU ZA ČASOPIS, DA TO UČINE U ŠTO SKORIJE VRIJEME, U CJELINI ILI PO DIJELOVIMA KAKO JE TO OZNAČENO NA OMOTU ČASOPISA.

TROŠKOVI OKO UZDRŽAVANJA ČASOPISA VELIKI SU, PA NAM NEPRAVOVREMENO PLAĆANJE PRETPLATE STVARA NEPOTREBNE FINANCIJSKE POTEŠKOĆE.

PRETPLATNICI U ZAGREBU MOGU PRETPLATU UPLATITI NAŠEM INKASATORU, A OSTALI PUTEM PRILOŽENE UPLATNICE NA TEKUĆI RAČUN DRUŠTVA NASTAVNIKA SVEUČILIŠTA I VISOKIH ŠKOLA BROJ 401-T-183 SA OZNAKOM »ZA POGLEDE«